

**Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус
таълим вазирлиги**

Гулистон Давлат Университети

Иқтисодиёт кафедраси

О.Т. Сатторқулов, К.У. Рахматов

**ДЕҲҚОН ВА ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИ
ИҚТИСОДИЁТИ**

О. Сатторкулов, К.Рахматов. «Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти» фанидан ўқув-услубий мажмуа. Гулистон. 2014. 148 б.

Ўқув-услубий мажмуа, 5230100-иқтисодиёт таълим йўналишларида таълим олаётган талабаларга мўлжалланган бўлиб, унда дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти фанининг предмети, методлари ва вазифалари, бозор муносабатлари шароитида дехқон ва фермер хўжаликларини бошқариш тизими фаолиятига доир маълумотлар ёритилган.

Маърузалар замонавий педтехнология талабларига мос равишда тайёрланиб, унда дарс мақсади, идентив ўқув мақсадлари, мавзуда кўриб чиқиладиган муаммолар, назорат саволлари ва мустақил иш топшириқлари келтирилган. Ўқув-услубий мажмуанинг V-қисмида талабалар томонидан бажарилиши лозим бўлган семинар машғулотларини ўтказиш тартиблари баён қилинган.

Ўқув-услубий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги қошидаги Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими ўқув методик бирлашмалар фаолиятини Мувофиқлаштирувчи кенгаши томонидан (10 октябр 2013 йил, 1- баённома) нашрга тавсия қилинган.

Масъул муҳаррир: иқтисод фанлари доктори, профессор Ш. Зайнутдинов (ТДИУ)

Такризчилар: иқтисод фанлари доктори, профессор Б. Салимов (ТДИУ)

Иқтисод фанлари доктори, профессор А. Маматов (ЎЗМУ)

Муҳаррир: Филология фанлари номзоди, М. Абдуллаев

Сатторкулов О.Т. Рахматов К.У. Учебно-методический сборник по курсу «Основы менеджмента».-Гулистан. 2014. 148 с.

Учебно-методический сборник подготовлен на основании программы курса «Основы менеджмента» по направлению образования 5230100-Экономика. Освещены основные моменты формирования и развития системы управления в условиях рынка, предмет, методы и задачи курса.

Учебно-методический сборник предназначен для магистров и бакалавров экономических факультетов, а также для преподавателей общественно-экономических колледжей.

Sattorkulov O.T. Raxmatov K.U. Educational-methodic collection on principals of managment. Gulistan. 2014. 148 p.

The present collection is prepared on the base of functioning program and is intended for the students studying on the 5230100 branch of economics. The identical educational scientific problems, questions and self-independent works are given on the base of new pedagogical technologies.

The peculiarities of studying principals of management accounting, economic analyses and audit are opened in educational-methodic collection. This collection is intended for the students of the universities as an introductory educational literature.

© Гулистон Давлат Университети 2014 й.

Кириш

Бозор иқтисодиёти муносабатларининг таркиб топиши ва шаклланиш жараёни ўзига хос кўринишда амалга ошмоқда. Бу шароитда хўжалик субъектларининг янги шакллариининг ҳосил бўлиши ва уларни бошқариш билан боғлиқ бўлган муаммолар, айниқса, долзарб аҳамиятга эга. Олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг муваффақияти кўп жиҳатдан ишлаб чиқаришни тўғри ташкил этиш ва бошқаришга боғлиқ. Деҳқон ва фермер хўжаликларини бозор иқтисодиёти шароитида фаолият кўрсатишга тайёрлаш муаммоси ҳар томонлама чуқур, мукамал ва қатъиятлиликни талаб этувчи бошқариш тизимини қайта қуриш билан боғлиқ. Бу борада «Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти» фанини ўрганиш чуқур аҳамиятга эга. Бу фан доирасида деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиётининг услубий ва назарий асослари, ушбу фаннинг предмети ва усуллари ўрганилади; бошқарувнинг асосий мақсад ва вазибалари мазмуни очилади; шунингдек бошқарув техникаси ва технологияси, бошқарув қарорларини қабул қилиш, бу жараёнда моделлардан фойдаланиш ва моделлаштириш каби масалалар ўз аксини топади.

Маърузалар замонавий педагогик технология талабларига мос равишда қайта ишланиб, унда мавзуга оид муаммолар, ўқув мақсадлари, назорат саволлари ва мустақил иш топшириқлари келтирилган. Маърузалар курсини тайёрлашда «таълимнинг илмийлиги» ёки «илм орқали билим эгаллаш» тамойили асосида шу соҳага оид монографиялар, журналлардаги илмий мақолалар ҳамда интернетдан олинган материаллардан кенг фойдаланилди. Ҳар бир мавзудан кейин шу масалага тегишли илмий ишлар рўйхати берилган бўлиб, талабалар ўзларини қизиқтирган саволлар бўйича қўшимча маълумотларни олиш мумкин. Амалий машғулотлари ўтказиш тартибларини баён қилишда ушбу машғулот ўтказишдан кутилаётган ўқув мақсадлари, керакли жиҳозлар ва материаллар, ишни бажарилиш кетма-кетлиги батафсил ёритилди.

Ўқув-услубий мажмуа охирида якуний хулосалар, билимини синаб кўриш учун назорат саволлари, тегишли адабиётлар рўйхати ва фанда ечимини кутаётган асосий илмий муаммолар мавзулари келтирилган. Ушбу мажмуадан иқтисодчи мутахассислигида таҳсил олаётган талабалар фойдаланиши мумкин.

Мазкур мажмуада айрим камчиликлар, мунозарали қарашлар учраши мумкин. Шунга кўра мажмуа ҳақидаги фикр-мулоҳазаларини билдирган ҳамкасбларига муаллиф ўз миннатдорчилигини билдиради.

**Манзилмиз: 707012. Гулистон шаҳри, IV мавзе.
Гул ДУ, Умумий иқтисодиёт кафедраси.**

1. Фаннинг мақсади ва вазифалари:

1.1.Курснинг мақсади: 5340100-иқтисодиёт таълим йўналишида тахсил олаётган талабаларга деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти фанини ривожланиш қонунлари, қишлоқ хўжалик корхоналарининг фаолияти ва уларга таъсир этувчи омиллар гуруҳи, самарали бошқарувни амалга ошириш жараёнини тўлароқ очиб беришдир.

1.2.Курснинг вазифалари: деҳқон ва фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалигида илғор хўжалик юритиш усули сифатида ривожланиши, бозор иқтисодиёти шароитида янгича бошқарув тизимининг шаклланиши, унинг хусусиятлари, давлатнинг тартибга солиш ва қуллаб-қувватлаш усуллари ва уларни амалга ошириш механизми тўғрисида тушунчалар беришдир.

1.3.Мазкур курс бўйича талабалар деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиётини назарияси ва амалиёти, деҳқон ва фермер хўжаликлари илғор хўжалик юритиш усули сифатидаги урни ва уни бошқариш усуллари, фермер хўжалигини самарали бошқариш бўйича эгилувчан оптимал қарорларни қабул қилиш жараёни бўйича билим ва кўникмаларни эгаллашлари лозим.

1.4.Мазкур курсни ўрганишда талабалар қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти, қишлоқ хўжалиги инфратузилмаси иқтисодиёти, АСМ иқтисодиёти, қишлоқ хўжалик корхоналарини бошқариш фанларидан олган билимлари асосида иш кўрадилар.

2. Фаннинг ҳажми ва мазмуни:

2.1. Маъруза мавзулари, кўриладиган масалалар ва вақт

№	Мавзу номи	Кўриладиган масалалар	Соат
1	«Фермер ва деҳқон хўжаликлари иқтисоди» фанининг мазмуни, вазифалари ва ўрганиш усуллари	«Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисоди» фанининг предмети, вазифалари, бошқа фанлар орасида тутган ўрни ва ўрганиш усуллари.	2
2	Деҳқон хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари	Деҳқон хўжалигининг моҳияти, ривожланиш хусусиятлари ва қишлоқ хўжалигида тутган ўрни ва ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари.	2
3	Фермер хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари	Фермер хўжалигининг моҳияти, ривожланиш хусусиятлари ва унинг қишлоқ хўжалигида тутган ўрни. Ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари.	2
4	Деҳқон ва фермер хўжаликларининг ер-сув ва меҳнат ресурслари, улардан унумли фойдаланиш	Деҳқон ва фермер хўжаликларининг ер ресурслари, уларга ер ажратиш тартиб қоидалари. Ер ҳақи, уни ҳисоблаш ва тўлаш тартиби. Меҳнат ресурслари ва улардан фойдаланишни ташкил этиш.	2
5	Фермер хўжаликларининг ишлаб чиқариш воситалари ва улардан фойдаланиш	Деҳқон ва фермер хўжалиги мол-мулки таркиби, мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи. Хўжаликларининг пул маблағлари. Хўжалик мол-мулкдан мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланиш.	2
6	Фермер хўжаликларини моддий-техник ресурслари билан	Фермер ва деҳқон хўжаликларини моддий-техник ресурслар билан таъминлаш тизимининг хусусиятлари. Хўжаликни моддий-техник ресурслар	2

	таъминлаш ва уни такомиллаштириш	билан таъминлаш йўналишлари ва уларни такомиллаштириш.	
7	Фермер хўжаликларида молиявий ресурслардан фойдаланиш механизми	Фермер хўжаликларини молиявий ресурслари маҳияти ва хусусиятлари. Фермер хўжаликларини молиявий ресурслари таркиби ва уларнинг шаклланиш манбалари. Фермер хўжаликларини кредитлаш шакллари ва манбалари. Фермер хўжаликларида ишлаб чиқаришни молиялаштиришнинг бошқа манбалари ва улардан фойдаланиш. Молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш ва уни ошириш омиллари.	2
8	Инфратузилма хизматларини ташкил этиш	Инфратузилманинг моҳияти ва гуруҳланиши. Хўжаликларга хизмат кўрсатувчи инфратузилмаларни шакллантириш.	2
9	Фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш харажатлари ва баҳонинг шаклланиши	Ишлаб чиқариш харажатларининг моҳияти, таркиби ва элементлари. Маҳсулотлар таннархи ва уни ҳисоблаш усули. Фермер хўжаликлари маҳсулотлари баҳосининг шаклланиши. Фермер хўжалиги маблағ харажатларига бўлган талабни аниқлаш тартиби. Фермер хўжалигининг жами ва ўртача харажатлари. Фермер хўжалигининг доимий харажатлари. Фермер хўжалигининг ўзгарувчан харажатлари. Уларни ҳисобга олиш йўллари. Хўжаликда маҳсулот таннархини аниқлаш тартиби. Харажатларни тежаш, таннархни пасайтириш имкониятлари.	2
10	Фермер хўжаликлари фаолиятининг иқтисодий самарадорлиги	Иқтисодий самарадорликнинг моҳияти ва мезони. Иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари ва уларни аниқлаш усуллари. Фойда ва рентабеллик. Инвестициялар самарадорлиги ва уни аниқлаш усуллари.	4
11	Фермер хўжаликларини давлат томонидан тартибга солиш ва кўллаб-қувватлаш	Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туришнинг моҳияти, зарурияти ва ўзига хос хусусиятлари. Давлатнинг фермер хўжаликларини тартибга солиш ҳамда кўллаб-қувватлашдаги асосий вазифалари, уни амалга ошириш шакллари ва усуллари. Фермер хўжаликларини давлат томонидан кўллаб-қувватлаш ва уларнинг фаолиятини тартибга солиб туришни такомиллаштириш йўллари.	2
12	Фермер ва деҳқон хўжаликларини бошқариш	Фермер ва деҳқон хўжаликларини бошқариш тизими ва унинг вазифалари. Хўжалик фаолиятини режалаштириш зарурияти ва ўзига хос хусусиятлари. Фермер хўжалигида етиштириладиган маҳсулот миқдори ва унинг тақсимланишини режалаштириш. Моддий воситалар ва хизматларни, уларнинг манбаларини, йиллик харажатлар сметасини режалаштириш. Қишлоқ хўжалиги ерлари ва	4

		алмашлаб экиш ҳудудини ташкил этиш.	
13	Фермер хўжалигини тижорат фаолияти	Фермер хўжалигининг тижорат фаолияти. Маркетинг ва унинг хусусиятлари. Нарх ва баҳо белгилаш, кредитлаш. Тижорат сиёсати, маҳсулотларни сотиш шакллари. Солиққа тортиш, даромадлар ва харажатлар.	2

2.2. Амалий машғулот мавзулари, бажариладиган иш мазмуни ва вақти.

№	Мавзу номи	Кўриладиган масалалар	Соат
1	«Фермер ва деҳқон хўжаликлари иқтисоди» фанининг мазмуни, вазифалари ва ўрганиш усуллари	«Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисоди» фанининг предмети, вазифалари, бошқа фанлар орасида тутган ўрни ва ўрганиш усуллари.	1
2	Деҳқон хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари	Деҳқон хўжалигининг моҳияти, ривожланиш хусусиятлари ва қишлоқ хўжалигида тутган ўрни ва ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари.	1
3	Фермер хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари	Фермер хўжалигининг моҳияти, ривожланиш хусусиятлари ва унинг қишлоқ хўжалигида тутган ўрни. Ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари.	2
4	Деҳқон ва фермер хўжаликларининг ер-сув ва меҳнат ресурслари, улардан унумли фойдаланиш	Деҳқон ва фермер хўжаликларининг ер ресурслари, уларга ер ажратиш тартиб қоидалари. Ер ҳақи, уни ҳисоблаш ва тўлаш тартиби. Меҳнат ресурслари ва улардан фойдаланишни ташкил этиш.	2
5	Фермер хўжаликларининг ишлаб чиқариш воситалари ва улардан фойдаланиш	Деҳқон ва фермер хўжалиги мол-мулки таркиби, мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи. Хўжаликларининг пул маблағлари. Хўжалик мол-мулкидан мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланиш.	2
6	Фермер хўжаликларини моддий-техник ресурслари билан таъминлаш ва уни такомиллаштириш	Фермер ва деҳқон хўжаликларини моддий-техник ресурслар билан таъминлаш тизимининг хусусиятлари. Хўжаликни моддий-техник ресурслар билан таъминлаш йўналишлари ва уларни такомиллаштириш.	2
7	Фермер хўжаликларида молиявий ресурслардан фойдаланиш механизми		2
8	Инфратузилма хизматларини ташкил этиш	Инфратузилманинг моҳияти ва гуруҳланиши. Хўжаликларга хизмат кўрсатувчи инфратузилмаларни шакллантириш.	2
9	Фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш харажатлари ва баҳонинг шаклланиши		2
10	Фермер хўжаликлари	Иқтисодий самарадорликнинг моҳияти ва мезони.	2

	фаолиятининг иқтисодий самарадорлиги	Иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари ва уларни аниқлаш усуллари. Фойда ва рентабеллик. Инвестициялар самарадорлиги ва уни аниқлаш усуллари.	
11	Фермер хўжаликларини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш	Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туришнинг моҳияти, зарурияти ва ўзига хос хусусиятлари. Давлатнинг фермер хўжаликларини тартибга солиш ҳамда қўллаб-қувватлашдаги асосий вазифалари, уни амалга ошириш шакллари ва усуллари. Фермер хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва уларнинг фаолиятини тартибга солиб туришни такомиллаштириш йўллари.	2
12	Фермер ва деҳқон хўжаликларини бошқариш	Хўжалик фаолиятини режалаштириш. Маҳсулот миқдори ва унинг тақсимланишини режалаштириш. Моддий воситалар ва хизматларни, уларнинг манбаларини, йиллик харажатлар сметасини режалаштириш. Маҳсулот сотишни, олинган даромад ва уни тақсимланишини режалаштириш.	2
13	Фермер хўжалигини тижорат фаолияти	Фермер хўжалигида тижорат ва маркетинг. Нарх ва баҳо белгилаш. Маҳсулотларни сотиш шакллари. Кредитлаш ва солиққа тортиш.	2
ЖАМИ: 12 та мавзу 24 соат			

2.3. Талабалар мустақил ишлари мавзулари ва вақт:

№	Мавзу номи	Ажрат-н Соат	Ажрит-н балл	Бажа-ш шакли
1	«Фермер ва деҳқон хўжаликлари иқтисоди» фанининг мазмуни, вазифалари ва ўрганиш усуллари	2	1	Ёзма уй иши
2	Деҳқон хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари	2	1	Ёзма уй иши
3	Фермер хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари	3	2	Ёзма уй иши
4	Деҳқон ва фермер хўжаликларининг ер-сув ва меҳнат ресурслари, улардан унумли фойдаланиш	3	2	Ёзма уй иши
5	Фермер хўжаликларининг ишлаб чиқариш воситалари ва улардан фойдаланиш	3	2	Ёзма уй иши
6	Фермер хўжаликларини моддий-техник ресурслари билан таъминлаш ва уни такомиллаштириш	3	2	Ёзма уй иши
7	Фермер хўжаликларида молиявий ресурслардан фойдаланиш механизми	4	2	Ёзма уй иши
8	Инфратузилма хизматларини ташкил этиш	3	2	Ёзма уй иши
9	Фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш харажатлари ва баҳонинг шаклланиши	4	2	Ёзма уй иши
10	Фермер хўжаликлари фаолиятининг иқтисодий самарадорлиги	3	2	Ёзма уй иши

11	Фермер хўжаликларини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш	3	2	Ёзма уй иши
12	Фермер ва деҳқон хўжаликларини бошқариш	5	2	Реферат
13	Фермер хўжалигини тижорат фаолияти	3	2	Ёзма уй иши
	Жами	41	24	

Эслатма: Мустақил иш топшириқлари тегишли мавзулар бўйича маъруза матнининг охирида келтирилмоқда.

2.4. Мултимедия воситалари ва тақдимотлар рўйхати:

- 1.«Фермер ва деҳқон хўжаликлари иқтисоди» фанининг мазмуни, вазифалари ва ўрганиш усуллари
- 2.Деҳқон хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари
- 3.Фермер хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари
- 4.Деҳқон ва фермер хўжаликларининг ер-сув ва меҳнат ресурслари, улардан унумли фойдаланиш
- 5.Фермер хўжаликларининг ишлаб чиқариш воситалари ва улардан фойдаланиш
- 6.Фермер хўжаликларини моддий-техник ресурслари билан таъминлаш ва уни такомиллаштириш
- 7.Фермер хўжаликларида молиявий ресурслардан фойдалиниш механизми
- 8.Инфратузилма хизматларини ташкил этиш
- 9.Фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш харажатлари ва баҳонинг шаклланиши
- 10.Фермер хўжаликлари фаолиятининг иқтисодий самарадорлиги
- 11.Фермер хўжаликларини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш
- 12.Фермер ва деҳқон хўжаликларини бошқариш
- 13.Фермер хўжалигини тижорат фаолияти

3.1. «Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти» фанидан рейтинг ишланмаси

Т/р	Назорат турлари	Сони	Балл	Жами
I ЖН	1.1.Амалий машғулоти бажариш	13	2.5*	32.5
	1.2.Коллоквиумни топшириш	2	5**	10
	1.3.ТМИ: ёзма реферат тайёрлаш	1	7.5***	7.5
II ОН	2.1. Ёзма иш	2	10	20
III ЯН	3.1. Якуний баҳолаш	1	30	30
	Ёзма шаклида		(10x3=30)	
	Тест шаклида		(30x1=30)	
	Жами			100

3.2. «Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти» курсидан баҳолаш мезони

- 1.1.*Амалий машғулотида қатнашиб, унинг топшириқларини тўла сифатли бажарган талабага 2-2.5 балл берилади, агар тўла бўлмаса бажариш даражасига қараб 1-1,8 баллгача берилади.
- 1.2.**Коллоквиумни тўла мустақил топширган талабага 3,5-5 балл, тўла топширмаган талабага бажарилган иш ҳажмига ва сифатига қараб 1,5-3 баллгача берилади.

1.3.***Талабанинг мустақил иши–Хўжалик фаолиятининг иқтисодий самарадорлиги ва уни таҳлил қилишга бағишланган бўлиб, берилган мавзулар бўйича реферат тайёрланади:

- рефератда мавзу тўлиқ очилган, тўғри хулоса чиқарилган ва ижодий фикрлари бўлса -7,5-6.5 балл;

-мавзу моҳияти очилган, фақат хулосаси бор -6-5 балл;

-мавзу моҳияти ёритилган, аммо арзимас камчилиги бўлса -4.5-3,5 балл;

- мавзу моҳияти ёритилган, аммо айрим жиддий камчиликлари бўлса, 2 балл берилади.

2.1. Оралиқ баҳолаш ёзма тарзда ўтказилиб, ундан 3 та саволга жавоб бериш сўралади. Хар бир ёзма иш 10 баллгача баҳоланади.

-агар савол моҳияти тўла очилган бўлса, жавоблари тўлиқ ва аниқ ҳамда ижодий фикрлари бўлса -3 дан 3.5 баллгача;

-саволнинг моҳияти умумий очилган ҳамда асосий фактлар тўғри баён этилган бўлса, 2-2.5 баллгача;

-саволга умумий тарзда жавоб берилган, аммо айрим камчиликлари бўлса, 1,5-2 балл;

-саволга жавоб беришга ҳаракат қилинган, аммо чалқашликлар бўлса, 1 балл берилади.

3.1. Якуний баҳолашда талаба 3 та саволга ёзма ёки 30 та тест саволига жавоб бериши лозим.

-ҳар бир ёзма саволга 10 балл ажратилади.

-агар савол моҳияти тўла очилган бўлиб, мавзу бўйича талабанинг танқидий нуқтаи назари баён қилинган бўлса - 9-10 балл;

-саволнинг моҳияти тўла очилган, асосий фактлар тўғри баён қилинган бўлса, 7 -8 балл;

-саволга тўғри жавоб берилган, лекин айрим камчиликлари бўлса, 5-6 балл;

-берилган саволда жавоблар умумий ва камчиликлар кўпроқ бўлса 3-4 балл берилади.

-тест саволининг хар бири 1 баллик тизимида баҳоланади.

4. Фанни ўқитишнинг концептуал асослари:

Билим олиш жараёни билан боғлиқ таълим сифатини белгиловчи ҳолатлар: дарсни юқори илмий-педагогик даражада ташкил этилиши, муаммоли машғулотлар ўтказиш, дарсларни савол-жавоб тарзида кизиқарли ташкил қилиш, илғор педагогик технологиялардан ва мультимедиа қўлланмалардан фойдаланиш, тингловчиларни мустақил фикрлашга ундайдиган, ўйлантирадиган муаммоларни улар олдига қўйиш, талабчанлик, тингловчилар билан индивидуал ишлаш, ижодкорликка йўналтириш, эркин мулоқотга киришишга, илмий изланишга жалб қилиш ва бошқа тадбирлар таълим устуворлигини таъминлайди. Таълим самарадорлигини орттиришда фанлар бўйича таълим технологиясини ишлаб чиқишнинг концепцияси аниқ белгиланиш ва унга амал қилиши ижобий натижа беради. Фанни ўқитишнинг мақсади ва таълим бериш технологиясини лойиҳалаштиришдаги асосий концептуал ёндашувлар қуйидагилардан иборат.

Фаннинг мақсади. Талабаларга деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиётига оид назарий ва амалий билимларни бериш, ўз йўналишига мос тасавур ва кўникмаларни ривожлантиришдир.

Бу борада, бўлажак иқтисодчиларга деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти, қишлоқ хўжалиги ва мамлакатимизни иқтисодий ривожланиш хусусиятлари, иқтисодиётида содир бўлаётган тузилмавий ўзгаришлар ва мамлакатларнинг бир-бири билан олиб бораётган иқтисодий муносабатларини талабаларга ўргатишдир.

Фанни ўқитишнинг вазифалари. Талабаларга деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиётининг назарий асослари ва тамойилларини ривожлантиришни ўзига хос жиҳатларини тушунишига ёрдам бериш ва шунингдек жаҳон мамлакатлари билан самарали ҳамкорлик қилишнинг назарий ва амалий тамонларини ўрганишдан иборат.

Шахсга йўналтирилган таълим. Ўз моҳиятига кўра таълим жараёнининг барча иштирокчиларини тўлақонли ривожланишларини кўзда тутди. Бу эса таълимни лойиҳалаштирилади, албатта, маълум бир таълим олувчининг шахсини эмас, аввало, келгусидаги мутахассислик фаолияти билан боғлиқ ўқиш мақсадларидан келиб чиққан ҳолда ёндошишга эътибор қаратишни амалга оширади. Ҳар бир талабаниннг шахс сифатида касбий тақомиллашувини таъминлайди. Таълимнинг марказига билим олувчи қўйилади.

Тизимли ёндашув. Таълим технологияси тизимнинг барча белгиларини ўзида мужассам этмоғи лозим: жараённинг мантиқийлиги, унинг барча бўғинларини ўзаро боғланганлиги, яхлитлиги билим олиш ва касб эгаллашнинг мукамал бўлишига ҳисса қўшади.

Фаолиятга йўналтирилган ёндашув. Шахснинг жараёнли сифатларини шакллантиришга, таълим олувчининг фаолиятини жадаллаштириш ва интенсивлаштириш, ўқув жараёнида барча қобилият ва имкониятларни, ташаббускорликни очишга йўналтирилган таълимни ифодалайди. Эгалланган билимларнинг кўникма ва малакага айланиши, амалиётда татбиқ этилишига шароит яратади.

Диалогик ёндашув. Бу ёндашув ўқув жараёни иштирокчиларининг психологик бирлиги ва ўзаро муносабатларини яратиш заруриятини билдиради. Унинг натижасида шахснинг ўз-ўзини фаоллаштириши ва ўз-ўзини кўрсата олиши каби ижодий фаолияти кучаяди. Ўқитувчи ва талабаниннг ҳамкорликдаги таълимий фаолият юритишига замин яратади.

Ҳамкорликдаги таълимни ташкил этиш. Демократлилик, тенглик, таълим берувчи ва таълим олувчи ўртасидаги субъектив муносабатларда ҳамкорликни, мақсад ва фаолият мазмунини шакллантиришда эришилган натижаларни баҳолашда биргаликда ишлашни жорий этишга эътиборни қаратиш зарурлигини билдиради. Таълим жараёнида "субъект-субъект" муносабатлари таркиб топади.

Муаммоли таълим. Таълим мазмунини муаммоли тарзда тақдим қилиш орқали таълим олувчи фаолиятини активлаштириш усулларида бири. Бунда илмий билимни объектив қарама-қаршилиги ва уни ҳал этиш усуллари, диалектик мушоҳадани шакллантириш ва ривожлантиришни, амалий фаолиятга уларни ижодий тарзда қўллашни таъминлайди. Муаммоли савол, вазифа, топшириқ ва вазиятлар яратиш ва уларга ечим топиш жараёнида онгли, ижодий, мустақил фикрлашга ўргатилади.

Ахборотни тақдим қилишнинг замонавий воситалари ва усулларини қўллаш- ҳозирги ахборот коммуникация технология васиталари кучли ривожланган шароитда улардан тўғри ва самарали фойдаланиш, ахборотларни танлаш, саралаш, сақлаш, қайта ифодалаш кўникмалари ҳосил қилинади. Бу жараёнда компьютер саводхонлиги алоҳида аҳамият касб этади.

Ўқитиш методлари ва техникаси. Маъруза (кириш, мавзуга оид, визуаллаш), муаммовий усул, кейс-стади, пинборд, парадокслар, лойиҳа ва амалий ишлаш усуллари. Интерфаол усулларни мавзу мазмунига мос ҳолда танлаш ва улардан самарали фойдаланишга ўргатади.

Ўқитиш воситалари: ўқитишнинг анъанавий воситалари (дарслик, маъруза матни, кўргазмали қуроллар, харита ва бошқалар) билан бир қаторда-ахборот-коммуникация технология воситалари кенг қўламда татбиқ этилади.

Коммуникация усуллари: тингловчилар билан оператив икки ёқлама алоқага асосланган бевосита ўзаро муносабатларнинг йўлга қўйилиши.

Тесқари алоқа усуллари ва воситалари: кузатиш, блиц-сўров, жорий, оралик, ва яқунловчи назорат натижаларини таҳлили асосида ўқитиш диагностикаси амалга оширилади ва жараёнида қафолатланган натижага эришиш таъминланади.

Бошқариш усуллари ва тартиби: ўқув машғулоти босқичларини белгилаб берувчи технологик харита кўринишидаги ўқув машғулотларини режалаштириш, қўйилган мақсадга эришишда ўқитувчи ва тингловчининг биргаликдаги ҳаракати, нафақат аудитория машғулотлари, балки аудиториядан ташқари мустақил ишларнинг назорати ҳам тартибли йўлга қўйилади.

Мониторинг ва баҳолаш: бутун курс давомида ҳам ўқитиш натижалари рейтинг тизими асосида назорат ва таҳлил қилиб борилади. Курс охирида ёзма, оғзаки ёки тест топшириқлари ёрдамида таълим олувчиларнинг билимлари баҳоланади.

1-мавзу: «Фермер ва деҳқон хўжаликлари иқтисодиёти» фанининг мазмуни, вазифалари ва ўрганиш усуллари

Фанни ўқитиш технологияси:

Фермер ва деҳқон хўжаликлари иқтисодиёти фанининг мазмуни, вазифалари ва ўрганиш усуллари» мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

№	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс, вақт
1	<p>Тайёрлов босқичи:</p> <p>1.1. Дарс мақсади: Фермер ва деҳқон хўжаликлари иқтисодиёти» фанининг мазмуни, вазифалари ва ўрганиш усуллари ҳозирги кундаги ўрни ҳақида талабаларга тушунчалар бериш.</p> <p>1.2. Идентив ўқув мақсадлари:</p> <p>1.2.1. Фанни ўқитишнинг аҳамиятини изоҳлаб беради.</p> <p>1.2.2. Фаннинг предметини баён эта олади.</p> <p>1.2.3. Фаннинг мақсад ва вазифаларини изоҳлай олади.</p> <p>1.2.4. Фан предметини ўрганиш усулларини тавсифлай олади.</p> <p>1.3. Асосий тушунча ва иборалар: Фан предмети ва объекти, илмий тадқиқот усуллари, таҳлил ва синтез, фаннинг мақсади ва вазифалари, деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти.</p> <p>1.4. Дарс шакли: гуруҳ ва микрогуруҳларда.</p> <p>1.5. Фойдаланиладиган метод ва усуллар: суҳбат, маъруза-ҳикоя, баҳс, видеоусул.</p> <p>1.6. Керакли жиҳоз ва воситалар: Ўқув-методик мажмуа, видеопроектор, видеофилмлар.</p>	Ўқитувчи
2	<p>Ўқув машғулотни ташкил қилиш босқичи:</p> <p>2.1. Мавзу эълон қилинади.</p> <p>2.2. Маъруза бошланади, асосий қисмлари баён қилинади.</p>	Ўқитувчи, 15 минут
3	<p>Гуруҳда ишлаш босқичи:</p> <p>3.1. Талабаларга муаммоли савол беради .</p> <p>3.2. Талабалар фикри эшитилади, бошқа талабалар баҳсга чақирилади.</p> <p>3.3. Умумий хулосалар чиқарилади ва тўғрилиги текширилади.</p> <p>3.4. Умумий хулосага келинади.</p>	Ўқитувчи-талаба, 40 минут
4	<p>Мустаҳкамлаш ва баҳолаш босқичи:</p> <p>4.1. Берилган маълумотни талабалар томонидан ўзлаштирилганини аниқлаш учун куйидаги саволлар берилади:</p> <p>-деҳқон ва фермер хўжаликларини фанининг моҳияти ва ривожланиш босқичларини изоҳлаб беринг.</p> <p>-фаннинг предметини очиб беринг.</p>	Ўқитувчи, 15 минут

	-фаннинг мақсади ва вазифаларини айтиб беринг. -фаннинг тадқиқот методларини изоҳлаб беринг. 4.2.Энг фаол талабалар (баҳолаш мезони асосида) баҳоланади.	
5	Ўқув машғулотини яқунлаш босқичи: 5.1.Талабалар билими таҳлил қилинади. 5.2.Мустақил иш топшириқлари берилади. 5.3.Ўқитувчи ўз фаолиятини таҳлил қилади ва тегишли ўзгартиришлар киритади.	Ўқитувчи, 10 минут

Кўриб чиқиладиган асосий саволлар:

1.«Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти» фанининг предмети, вазифалари ва бошқа фанлар орасида тутган ўрни.

2.«Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти» фанини ўрганиш усуллари.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: Деҳқон, фермер, шахсий томорқа хўжалиги, фаннинг предмети ва объекти, фаннинг мақсади, фаннинг вазифалари.

Мавзуда кўриб чиқиладиган муаммолар:

1.1.Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти курсини ўрганишдаги усуллар ва ёндашувларнинг ўзаро боғлиқлиги.

1.2.Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиётини бошқа иқтисодий фанлар доирасида тутган ўрни ва ўзаро алоқаларни ривожланиш қонуниятлари.

1-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти ҳамда унинг предмети, методлари тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1.1.Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти курсининг предмети ва методларини баён қила олади.

1.2.Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти курсининг вазифаларини айтиб бера олади.

1-савол баёни:

Қишлоқ хўжалигининг энг муҳим вазифалардан бири мамлакат аҳолисининг озиқ-овқат маҳсулотларига ва қайта ишлаш саноати корхоналарининг хом-ашёга бўлган талабини қондиришдан иборатдир. Бу вазифани амалга ошириш қишлоқ хўжалигида фан-техника тараққиётини жадаллаштириш, иқтисодий муносабатларни такомиллаштириш, мулкчилик ва хўжалик юритишнинг турли шакллари ривожлантириш, чекланган ресурслар шароитида моддий неъматлар ва хизматларни ишлаб чиқариш, тақсимлаш ҳамда истеъмол қилиш жараёнини мукамал йўлга қўйиш орқали таъминланади.

Кейинги йилларда қишлоқ хўжалигида амалга оширилаётган иқтисодий ва институционал ислохотлар натижасида хўжалик юритишда инсон омилининг ташаббускорлиги ва тадбиркорлигига, ҳақиқий мулк эгаллиги ҳиссига таянадиган ишлаб чиқаришни бошқариш тизими юксак аҳамият касб этиб бормоқда. Бозор иқтисодиёти шароитида самарали хўжалик юритиш кўникмаларини мукамал эгаллаш учун қишлоқ хўжалигида амал қиладиган объектив иқтисодий қонуниятлар ва ишлаб чиқариш муносабатларини чуқур ўрганиш ва теран англаб етиш лозим бўлади.

Шундан келиб чиққан ҳолда «Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти» фанининг предмети хўжалик юритишда амал қиладиган объектив иқтисодий қонуниятлар ва ишлаб чиқариш муносабатларини ўрганишдан иборат бўлади.

«Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти» фани қишлоқ хўжалиги умумий иқтисодий қонуниятларининг муайян бир хўжалик шароитида амал қилиши хусусиятларини ҳамда хўжалик амалиётида улардан фойдаланиш усуллари ўргатади.

«Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти» фани иқтисодий фан бўлиб, бошқа иқтисодий фанлар сингари у ҳам чекланган ресурслар шароитида моддий неъматлар ишлаб

чиқариш, тақсимлаш ва истеъмол қилиш жараёнида инсонларнинг ҳатти-харакатини тадқиқ этади. Унинг асосида иккита муҳим омил ётади:

- жамиятнинг моддий эҳтиёжлари чексиз;
- иқтисодий ресурслар, яъни товарлар ва хизматлар ишлаб чиқариш учун зарур бўладиган воситалар чегаралангандир.

«Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти» фани моддий ресурслар чекланган шароитида бозор иқтисодиёти хусусиятларига мос бўлган 5 та фундаментал саволларга жавоб бериши лозим бўлади:

1. Қандай товар ва хизматларни ишлаб чиқариш истеъмолчиларнинг моддий эҳтиёжларини тўлароқ қондиришга имкон беради?
2. Мавжуд ресурслардан қанча қисмини жалб этган ҳолда, қандай ҳажмда маҳсулот ишлаб чиқарган маъқул?
3. Бу маҳсулотларни яратишда қандай ишлаб чиқариш тизими ва технологиясидан фойдаланилади?
4. Маҳсулот ким учун ишлаб чиқарилади, унинг истеъмолчилар ким?
5. Хўжалик истеъмолчилар талаби, ресурслар бозори ва ишлаб чиқариш технологиясида юз берадиган доимий ўзгаришларга мослашиб борадими?

Айнан мана шу саволларга жавоб топиш «Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти» фанининг асосий вазифаларини шакллантиради. Фаннинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- бозор иқтисодиёти табиатига мос келувчи ишлаб чиқариш ва мулкчилик муносабатларининг хўжаликда амал қилиши хусусиятларини аниқлаш;
- қишлоқ хўжалигининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда фермер ва деҳқон хўжаликларининг мақсадга мувофиқ ишлаб чиқариш ҳажми, ихтисослашуви ва тармоқ таркибини асослаш;
- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этиш ва унинг технологиясини такомиллаштиришга йўналтирилган тадбирлар самарадорлигини техник-иқтисодий баҳолаш усуллариини ўрганиш;
- ишлаб чиқаришнинг чекланган ресурсларидан фойдаланиш тизимини оптималлаштириш;
- ишлаб чиқариш харажатлари, таннарх ва баҳонинг шаклланиш тамойилларини тадқиқ этиш;
- моддий-техник ресурслар таъминоти ва маҳсулотларни сотишнинг энг самарали тизимларини аниқлаш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорида талаб ва таклиф функцияларининг амал қилиш механизмларини ўрганиш;
- бошқарув қарорлари қабул қилиш учун зарур бўладиган иқтисодий ахборотларни шакллантириш, қайта ишлаш ва тизимга солиш ва бошқалар.

«Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти» фани ўз олдига қўйилган мақсад ва вазифаларни ҳал этишда бир қатор фанлар ютуқларига таянади. Бу фанлар тизими:

- табиий фанлар;
- ижтимоий-иқтисодий фанлар;
- техникавий-технологик фанларга бўлинади.

Табиий фанлар жумласига—«Биология», «Зоология», «Физика», «Кимё», «Математика» ва бошқа фанлар киради ва улар бизни ўраб турган табиат (борлиқ) тўғрисидаги асосий билимларни беради.

Ижтимоий-иқтисодий фанларга «Социология», «Психология», «Меҳнат иқтисодиёти», «Иқтисодий назария», «Маркетинг», «Менежмент», «Статистика», «Тармоқлар иқтисодиёти (ш.ж. «Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти)», «Молия», «Бухгалтерия ҳисоби», «Иқтисодий-

математик моделлар» ва бошқа фанлар кириб, улар «Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти» фанини ўрганишда муҳим база бўлиб хизмат қилади.

Техникавий-технологик фанларга «Гупроқшунослик», «Деҳқончилик», «Ўсимликшунослик», «Чорвачилик», «Агрокимё», «Мелиорация», «Тракторлар ва кишлок хўжалиги машиналари», «Механизация ва электрлаштириш», «Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш ва қайта ишлаш» каби бир қатор фанлар кириб, улар меҳнат қуроллари ва меҳнат предметларининг айрим хусусиятлари, қуввати, унумдорлиги, табиий-биологик ва бошқа хусусиятлари ҳамда уларни ишлатиш тартиби тўғрисида ахборот беради. Бу маълумотларсиз улардан самарали фойдаланишни ташкил этиб бўлмайди.

Назорат саволлари:

- 1.1. Фермер хўжалиги хўжалик юритиш шакли сифатида нимани англатади?
- 1.2. Фаннинг мақсади ва вазифаси нимадан иборат?
- 1.3. Бошқарувнинг моҳияти нимадан иборат?
- 1.4. Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти фанини бошқа фанлар билан алоқадорлиги нималардан иборат?

2-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда «Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти» фанини ўрганиш усуллари тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

- 2.1. «Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти» фанини ўрганиш усуллари тавсифлай олади.
- 2.2. «Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти» фанини кишлок хўжалиги умумий иқтисодий қонуниятларининг муайян бир хўжалик шароитида амал қилиши хусусиятларини изоҳлай олади.

2-савол баёни:

Бизни ўраб турган борлиқни ўрганиш усуллари фаннинг услубиётини ташкил этади. Бошқа фанлар каби «Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти» фанининг услубий асосини илмий тафаккурнинг диалектика усули ташкил этади. Диалектик усул ҳамма ходисалар ва жараёнлар доимий ўзгаришда ва ўзаро боғлиқликда ривожланади, бири иккинчисини келтириб чиқаради деб тушунтиради. Диалектик усул ривожланиш жараёнини оддий ўсиш жараёни деб эмас, балки оддийликдан мураккабликка, микдор ўзгаришларидан сифат ўзгаришларига ўсиб ўтувчи мураккаб жараён деб баҳолайди.

«Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти» фанини ўрганиш–иқтисодий жараёнларни кузатиш ва зарур маълумотларни йиғишдан бошланади. Иқтисодчилар аввало маълум иқтисодий муаммога тааллуқли далилларни аниқлайдилар ва тўплайдилар. Далилларни таҳлил қилиш орқали иқтисодий хулоса ёки иқтисодий назария яратилади. Иқтисодий хатти-ҳаракатларни ўрганишда иқтисодий тадқиқот назариядан айрим далилларга ва аксинча далиллардан умумий назарияга қараб ҳаракатланиши мумкин.

Иқтисодий тадқиқот айрим далиллардан иқтисодий назарияга қараб ҳаракат қилганда индуктив усулни, назариядан айрим далилларга қараб ҳаракат қилганда дедуктив усулни ифода қилади.

Таҳлил усулидан фойдаланишда ҳодисаларни майда бўлақларга, алоҳида-алоҳида далилларга ажратиб ўрганилса, синтез усулида ҳодисаларни, айрим далилларни бирлаштириш, биргаликда, ўзаро боғлиқликда ўрганиш орқали умумлаштирилади ва хулоса қилиниб, турли назариялар яратилади. Аммо, бундан хатога йўл қўймаслик учун алоҳида олинган тасодифан қўлга киритилган далиллардан эмас, балки ўрганилаётган объектга тегишли барча далиллар йиғиндисидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Далилларни йиғиш–борлиқни илмий англашнинг бошланиши холос. Фермер ва деҳқон хўжаликлари табиий-иқлим уй шарт-шароитлар техник-технологик таъминланганлик, ишлаб чиқаришни ташкил этилиши, меҳнат унумдорлиги ва иқтисодий самарадорлик жиҳатидан турли даражада ривожланиш хусусиятларига эга.

Шу туфайли алоҳида олинган хўжаликнинг маълумотлари бошқа шароитларда жойлашган деҳқон ва фермер хўжаликлари учун мос келмаслиги мумкин. Бунинг учун турли маълумотлар ва далилларни чуқур таҳлил этиш асосида назарий умумлаштириш лозим бўлади.

Далилларни кенг қамровли таҳлил этиш учун иқтисодий тадқиқотнинг турли усулларидан фойдаланилади. Уларнинг ичида энг кўп статистик, иқтисодий-математик, монографик, тажриба усулларидан фойдаланилади.

Статистик, яъни динамика қарорлари, ўртача сонлар, гуруҳлаштириш аналитик, кореляцион, дисперсион ва регрессион таҳлил усуллари динамик қаторлар, ўртача сонлар, гуруҳлаштириш усуллари орқали хўжаликда содир бўладиган миқдор ўзгаришлар қандай сифат ўзгаришларига олиб келиши, айрим омиллар ва далиллар ўртасида қандай алоқа ва боғланишлар борлиги аниқланади.

Монографик усул орқали бирон воқеа ёки далил унга таъсир этувчи ҳар бир жараён ўрганилиши таъминланади.

Ҳисоб-аналитик усул бирон тадбирни белгилашда ёки хўжаликнинг истиқболи билан боғлиқ тадбирларни шлаб чиқишда кенг фойдаланилади.

Тажриба усули норматив асосда белгиланган меъёрий тадбирни ёки бирон-бир назарияни кенг миқёсда қўллашдан олдин кичик доирада синаб кўришдир. Агар бу синов натижалари амалда ўзини оқласа, худди шу шароит бўлган жойларда уларни кенг қўллашга тавсия этишдир. Чунки амалиёт–ҳақиқат мезонидир. Маълумки, бирон бир натижа, масалан, хўжаликнинг фойдалилик даражаси жуда кўп омилларга боғлиқ.

Айрим ҳолларда турли-туман омиллар бир-бирларига қарама-қарши таъсир этиши мумкин. Бундай ҳолда иқтисодий-математик усул қўлланилган ҳолда ҳамма омиллар таъсирини миқдор жиҳатдан ҳисобга олиш имкониятини берадиган моделлардан фойдаланилади. Масалан, хўжаликда фойдани максималлаштириш ва харажатларни минималлаштириш учун кишлоқ хўжалик ишларини трактор машиналари бўйича оптимал тақсимлаш керак.

Назорат саволлари:

- 1.«Фермер ва деҳқон хўжаликлари иқтисодиёти» фанининг асосий вазифалари нималардан иборат?
- 2.«Фермер ва деҳқон хўжаликлари иқтисодиёти» фанининг предмети ва ўрганиш усуллари нималар ташкил этади?

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

«Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти» фани кишлоқ хўжалиги умумий иқтисодий қонуниятларининг муайян бир хўжалик шароитида амал қилиши хусусиятларини ҳамда хўжалик амалиётида улардан фойдаланиш усуллари ўргатади.

«Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти» фани иқтисодий фан бўлиб, бошқа иқтисодий фанлар сингари у ҳам чекланган ресурслар шароитида моддий неъматлар ишлаб чиқариш, тақсимлаш ва истеъмол қилиш жараёнида инсонларнинг ҳатти-харакатини тадқиқ этади. Унинг асосида иккита муҳим омил ётади:

- жамиятнинг моддий эҳтиёжлари чексиз;
- иқтисодий ресурслар, яъни товарлар ва хизматлар ишлаб чиқариш учун зарур бўладиган воситалар чегаралангандир.

Бизни ўраб турган борлиқни ўрганиш усуллари фаннинг услубиётини ташкил этади. Бошқа фанлар каби «Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти» фанининг услубий асосини илмий тафаккурнинг диалектика усули ташкил этади.

Бу фан фермер хўжаликларини ташкилий-иқтисодий жиҳатдан асослаб беради, уларнинг назарий, амалий ва услубий масалаларини ишлаб чиқишга кўмаклашади.

Асосий адабиётлар

- 1.Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни-Т.: 1998.

2. Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни-Т.: 1998.
3. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., ва бошқ. Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди-(ўқув қўлланма)-Т.: ТДИУ. 2004.
4. Ҳусанов Р.Ҳ., Қосимов М. Деҳқон хўжалигини юрителишнинг илмий ва амалий асослари-Т.: Чўлпон. 2000.
5. Чориев Қ, Беркинов Б. Деҳқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юрителишнинг ҳукукий-меъерий асослари-Т.: Шарқ. 2002.

**2-мавзу: Дехқон хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари
Фанни ўқитиш технологияси:**

“Дехқон хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари” мавзусидаги маъруза
машғулотининг технологик харитаси

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс, вақт
1	<p>Тайёрлов босқичи: 1.1.Дарс мақсади: Дехқон хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари ҳақида талабаларга тушунчалар бериш. 1.2.Идентив ўқув мақсадлари: 1.2.1.Дехқон хўжалигининг моҳиятини очиб бера олади. 1.2.2.Дехқон хўжалигининг ташкилий-иқтисодий асосларини ёритиб бера олади. 1.2.3.Дехқон хўжалигининг ҳуқуқий жиҳатларини изохлаб беради. 1.3.Асосий тушунча ва иборалар: Дехқон хўжалиги, колхоз, совхоз, ширкат, ёрдамчи хўжалик, дехқон хўжалигини ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари, уй хўжалиги. 1.4.Дарс шакли: гуруҳ ва микрогуруҳларда. 1.5.Фойдаланиладиган метод ва усуллар:сухбат, маъруза-ҳикоя, баҳс, видеоусул. 1.6.Керакли жиҳоз ва воситалар: Ўқув-методик мажмуа, видеопроектор, видеофилмлар.</p>	Ўқитувчи
2	<p>Ўқув машғулоти ташкил қилиш босқичи: 2.1.Мавзу эълон қилинади. 2.2.Маъруза бошланади, асосий қисмлари баён қилинади.</p>	Ўқитувчи, 15 минут
3	<p>Гуруҳда ишлаш босқичи: 3.1.Талабаларга муаммоли савол беради . 3.2.Талабалар фикри эшитилади, бошқа талабалар баҳсга чақирилади. 3.3.Умумий хулосалар чиқарилади ва тўғрилиги текширилади. 3.4.Умумий хулосага келинади.</p>	Ўқитувчи-талаба, 40 минут
4	<p>Мустақкамлаш ва баҳолаш босқичи: 4.1.Берилган маълумотни талабалар томонидан ўзлаштирилганини аниқлаш учун қуйидаги саволлар берилади: - дехқон хўжалигини моҳиятини очиб беринг. - қишлоқ хўжалигида хўжалик юритишни қандай шакллари мавжуд? - дехқон хўжалигини ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий жиҳатларини санаб ўтинг? -деҳқон хўжалигини мамлакатда тутган ўрни ва ахамиятини ёритинг. 4.2.Энг фаол талабалар (баҳолаш мезони асосида) баҳоланади.</p>	Ўқитувчи, 15 минут
5	<p>Ўқув машғулотини яқунлаш босқичи: 5.1.Талабалар билими таҳлил қилинади. 5.2.Мустақил иш топшириқлари берилади. 5.3.Ўқитувчи ўз фаолиятини таҳлил қилади ва тегишли ўзгартиришлар киритади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут

Кўриб чиқиладиган асосий саволлар:

1. Дехқон хўжалигининг моҳияти, ривожланиш хусусиятлари ва қишлоқ хўжалигида тутган ўрни.

2. Дехқон хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: Дехқон хўжалиги, колхоз, совхоз, ширкат, ёрдамчи хўжалик, дехқон хўжалигини ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий жиҳатлари.

Мавзуда кўриб чиқиладиган муаммолар:

1.1. Дехқон хўжалигининг ривожланиш хусусиятлари ва бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналари билан боғлиқлиги.

1.2. Дехқон хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий жиҳатдан таърифланиши ва унинг хусусиятлари.

1-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда дехқон хўжалигининг моҳияти, ривожланиш хусусиятлари ва қишлоқ хўжалигида тутган ўрни тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1.1. Дехқон хўжалигини моҳияти, ривожланиш хусусиятларини баён қила олади.

1.2. Дехқон хўжалигининг қишлоқ хўжалигида тутган ўрни ва вазифаларини айтиб бера олади.

1-савол баёни:

Дехқон хўжаликлари - шахсий ёрдамчи хўжаликлари заминда вужудга келган хўжалик юритиш шаклидир. Қишлоқ хўжалигида хўжалик юритиш шаклларида бири бири бўлган аҳолининг шахсий ёрдамчи хўжаликлари 30-йиллардан бошлаб вужудга кела бошлаган.

Ўзбекистонда аҳолининг шахсий ёрдамчи хўжаликларини ривожлантириш томон дастлабки тадбирлар 80-йилларнинг охиридан бошлаб амалга оширилди. Бунинг натижасида аҳолининг томорқа ер майдонларини сезиларли даражада кенгайтириш, яқка тартибда уй жой қуришга бўлган эҳтиёжни қондириш ва кўпгина қишлоқда яшаётган оилалар чорва молларини сотиб олиш ҳамда ем-хашак етиштириш имкониятларини оширишга эришилди. Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигини қўлга киритгандан сўнг аҳолининг шахсий ёрдамчи хўжаликларини ҳар томонлама ривожлантириш томон қатъий чора-тадбирлар амалга оширилди.

1998 йил 30 апрелда Ўзбекистон Республикасининг «Дехқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуннинг қабул қилиниши билан аҳоли шахсий ёрдамчи хўжаликларининг мақомини аниқлаштириш, уларнинг муваффақиятли фаолият юритишини таъминлашнинг қонуний механизмлари такомиллаштирилди.

1. Аҳолининг шахсий ёрдамчи хўжаликлари дехқон хўжалиги сифатида қайта номланди ва унинг ташкилий, иқтисодий ва ҳуқуқий асослари мустақамлаб қўйилди.

2. Дехқон хўжалигининг ижтимоий-иқтисодий моҳияти, мақоми, ташкилий-иқтисодий асослари ва унинг қишлоқ хўжалиги билан шуғулланувчи тадбиркорлик субъекти сифатидаги хусусиятлари аниқ белгилаб берилди.

3. Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 15 июлдаги 300-сонли қарори билан фаолият кўрсатаётган шахсий ёрдамчи хўжаликларни дехқон хўжаликларига ўзгартириш тартиби тасдиқланди.

4. «Дехқон хўжалиги тўғрисида»ги қонунда уларни давлат йўли билан ва бошқа тарзда қўллаб-қувватлаш ҳамда уларнинг фаолиятини тартибга солиш механизми белгилаб берилди.

Ўзбекистон Республикасининг «Дехқон хўжалиги тўғрисида»ги Қонунининг 1-моддасида дехқон хўжалигига қуйидагича таъриф берилган:

«Дехқон хўжалиги оилавий майда товар хўжалиги бўлиб, оила оила аъзоларининг шахсий меҳнати асосида, мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилиш учун оила бошлиғига берилган томорқа ер участкасида қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштиради ва реализация қилади.

Дехқон хўжалигида фаолият тадбиркорлик фаолияти жумласига киради ҳамда дехқон хўжалиги аъзоларининг истагига кўра юридик шахс ташкил этган ҳолда ва юридик шахс ташкил этмасдан амалга оширилиши мумкин.

Дехқон хўжалиги ўз фаолиятида ёлланма меҳнатдан доимий асосда фойдаланиши мумкин эмас».

Дехқон хўжалиги аъзоларига биргаликда яшаётган ва дехқон хўжалигини биргаликда юрилтаётган оила бошлиғи, унинг хотини (эри), болалари, шу жумладан, фарзандликка олинган болалари, тарбияга олган болалари, ота-оналари, меҳнатга қобилиятли ёшга етган бошқа қариндошлари кирадилар.

Дехқон хўжалигини юритишдан кўзда тутилган мақсад, дехқон манфаати томонидан туриб ёндошсак ички истеъмол ва товар маҳсулоти яратиш ва шунингдек бошқа фаолият турлари орқали ўзи ва оиласининг моддий фаровонлигини таъминлашдан иборатдир.

Дехқон хўжалигининг асосий вазифаси қишлоқ аҳолисини фойдали меҳнат ва тадбиркорлик фаолиятига кенг жалб этиш орқали ишлаб чиқариш ресурсларидан оқилона фойдаланишга эришиш ҳамда шу асосда энг кам сарф-харажат бирлиги эвазига маҳсулот етиштиришни ҳар томонлама кўпайтиришдан иборат. Шунингдек, ер ресурсларидан унумли фойдаланиш, мамлакат аҳолисининг озик-овқатга бўлган эҳтиёжини қондиришда ҳисса қўшиш, ўзи жойлашган ҳудуднинг ижтимоий ривожланишини таъминлашда иштирок этиш каби бир қатор вазифаларни ечишда ҳам дехқон хўжаликлари ўз ҳиссаларини қўшишлари лозим.

Дехқон хўжалиги қишлоқ хўжалиги соҳасида фаолият юритувчи тадбиркорлик шаклларида бири сифатида бир қатор афзалликларга эга:

- ишлаб чиқариш ҳажмининг кичиклиги бозордаги талаб ва таклиф нисбатига тез мослашиш ҳамда кўп маблағ сарфламай ўз фаолияти йўналишларини қайта шакллантириш имконини беради;
- оила меҳнатига таяниш уй бекалари, қариялар ва болалар меҳнатидан ҳам унумли фойдаланиш ҳамда асрлар давомида шаклланиб келган дехқончилик маданиятини авлоддан-авлодга ўтказиб боришга шароит яратади;
- хусусий мулк эгаллиги ҳамда ернинг мерос қилиб қолдириш ҳуқуқи билан умрбод эгаликка берилиши мулкдан оқилона фойдаланишга йўл очади.

Республикамизда дехқон хўжаликларини ривожлантириш соҳасида амалга оширилган тадбирлар натижасида уларнинг қишлоқ хўжалигида тутган ўрни ва ишлаб чиқариш кўрсаткичлари мустақамланиб бормоқда. Жумладан, 2002 йил якунларига кўра республикада яратилган ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг 65,5 фоизи, сабзовотларнинг 76,3 фоизи, картошканинг 89,1

фоизи, гўшт маҳсулотларининг 93,2 фоизи, сутнинг 95,2 фоизи ва тухумнинг 55,8 фоизи дехқон хўжаликлари ҳиссасига тўғри келди.¹

Республикада 2001 йил охирига 3243,6 минг томорқа–ер участкаси бор оила мавжуд. Уларга 592,1 минг гектарга тенг умумий ер майдони берилган. Бу кўрсаткич 1992 йилдагига нисбатан қарийб 115 минг гектарга ёки 23,9 фоизга кўпдир.

Дехқон хўжаликларига ажратилган ерларнинг 479,2 минг гектари ёки 81 фоизи қишлоқ хўжалик ерлари, 406,2 минг гектари ёки 68,6 фоизи ҳайдаладиган ерлардир. Дехқон хўжаликлари аграр соҳада янги уклад сифатида шаклланиб бориши бир томондан ҳақиқий мулк эгаллигининг вужудга келишига имкон яратса, иккинчи томондан мулкчиликнинг бошқа турларига асосланган корхоналар билан маълум даражада рақобат кураши муҳитини яратишга йўл очади.

¹ Социально-экономическое положение Республики Узбекистан за 2002 год, Государственный Комитет Республики Узбекистан по статистике.-Т.: 2003. 38-46 стр.

Назорат саволлари:

- 1.1. Деҳқон хўжалигининг моҳиятини очиб беринг.
- 1.2. Деҳқон хўжалигининг ривожланиш хусусиятларини изоҳлаб беринг.
- 1.3. Деҳқон хўжалигини хўжалик юритиш усули сифатида устувор томонларини очиб беринг.

2-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда деҳқон хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш, ҳамда деҳқон хўжалигининг субъект сифатидаги фаолиятини ёритиш.

Идентив ўқув мақсадлари:

- 2.1. Деҳқон хўжалигининг ташкилий асосларини тавсифлай олади.
- 2.2. Деҳқон хўжалигининг иқтисодий асосларини изоҳлай олади.
- 2.3. Деҳқон хўжалигининг ҳуқуқий асосларини баён эта олади.

2- савол баёни:

Деҳқон хўжалиги ички истеъмол ва майда товар қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштириш билан боғлиқ ҳамда хўжалик аъзоларининг шахсий меҳнатига асосланган фаолият тадбиркорлик фаолияти жумласига киради.

Деҳқон хўжалиги ўз фаолияти йўналишларини, ишлаб чиқариш тузилиши ва ҳажмларини мустақил равишда белгилайди. Деҳқон хўжаликларининг хўжалик фаолиятига, шу жумладан, улар томонидан агротехника усулларни, етиштириладиган маҳсулот турларини танлашда, унинг нархини ва уни реализация қилиш йўналишларини аниқлашда давлат органлари ва ташкилотларининг ҳамда бошқа органлар ва ташкилотларнинг, улар мансабдор шахсларининг аралашувига йўл қўйилмайди.

Деҳқон хўжалиги қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг қонунларда тақиқланмаган ҳар қандай тури, шунингдек қишлоқ хўжалиги маҳсулотини қайта ишлаш ва реализация қилиш билан шуғулланишга ҳақли.

Деҳқон хўжалиги ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий жиҳатдан ўзига хос бўлган хусусиятларга эга (2-1-чизма).

Деҳқон хўжалиги ихтиёрийлик асосида, хўжалик бошлиғининг қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) бошқарувига ёхуд бошқа қишлоқ, хўжалик корхоналари, муассасалари ва ташкилотларининг иш берувчисига ҳамда туман ҳокимига ёзма мурожаатига асосан ташкил этилади. Аризада сўралаётган ер участкасининг жойлашган манзили, майдони, деҳқон хўжалигининг таркиби ҳамда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этиш учун ер участкасидан белгиланган мақсадда фойдаланишнинг йўналишлари кўрсатилади.

1.	Ижтимоий-психологик жиҳатдан	Жамиятнинг бошлагич бўғини-оила ва унга хос бўлган кадрятларга ҳамда шахсий манфаатдорлик, хусусий ташаббускорлик ва тадбиркорлик эркинлигига таянувчи аҳолининг ижтимоий қатлами
2.	Ташкилий-ҳуқуқий жиҳатдан	Аъзоларнинг истагига кўра: <ul style="list-style-type: none">▪ юридик шахс мақомида;▪ юридик шахс ташкил этмаган ҳолда фаолият юритувчи тадбиркорлик шаклларида бири
3.	Меҳнат муносабатлари жиҳатидан	Оиланинг шахсий меҳнатига таянади, ёлланма меҳнатдан доимий фойдаланиш мумкин эмас.
4.	Ишлаб чиқариш йўналиши жиҳатидан	Оиланинг ички истеъмоли ва қисман бозорга мўлжалланган оилавий майда товар хўжалиги.

5.	Мулкый муносабатлар жиҳатидан	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ишлаб чиқариш воситаларига хусусий мулкчилик; ▪ Ер майдони мерос қилиб қолдириш ҳуқуқи билан умрбод эгалик қилишга.
6.	Хўжалик юретиш учун ажратиладиган ер майдони ҳажми жиҳатидан	<p>Ер майдонининг юқори чегараси:</p> <ul style="list-style-type: none"> - суғориладиган ерларда 0,35 гектаргача; - суғорилмайдиган (лалми) ерларда 0,5 гектаргача; - чўл ва сахро минтақасида суғорилмайдиган ерларда 1 гектаргача

2.1-чизма. Деҳқон хўжалигининг хусусиятлари

Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) бошқаруви деҳқон хўжалигини ташкил этиш тўғрисидаги масалани умумий мажлис муҳокамасига киритади, мажлис бу хусусда тегишли қарор қабул қилади. Бошқа қишлоқ хўжалик корхоналари, муассасалари ва ташкилотларида деҳқон хўжалигини ташкил этиш тўғрисидаги қарор шу корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг юқори бошқарув органи, иш берувчиси (маъмурияти) томонидан қабул қилинади.

Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) умумий мажлисининг ёки бошқа қишлоқ хўжалик корхонаси, муассасаси ва ташкилоти юқори бошқарув органининг, иш берувчисининг (маъмуриятининг) қарори асосида ер участкалари бериш масалаларини кўриш буйича туман комиссиясининг ҳулосасини инобатга олган ҳолда туман ҳокими деҳқон хўжалигини ташкил этиш тўғрисида қарор қабул қилади.

Туман ҳокимининг деҳқон хўжалигини ташкил этиш тўғрисидаги қарори туманнинг молиявий, банк, солиқ ва бошқа тузилмалари учун мажбурий ҳужжатдир.

Фаолият кўрсатаётган шахсий ёрдамчи хўжаликларни деҳқон хўжалиги мақомига ўзгартириш Ўзбекистон Республикаси «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги Қонунининг 5-моддаси ва Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 15 июлдаги 300-сонли қарори билан тасдиқланган «Фаолият кўрсатаётган шахсий ёрдамчи хўжаликларни деҳқон хўжаликларига ўзгартириш тартиби»га мувофиқ амалга оширилади.

Фуқаро ихтиёрий равишда шахсий ёрдамчи хўжаликни деҳқон хўжалигига ўзгартиришни сўраб ширкат хўжалиги бошқарувига ёхуд бошқа қишлоқ хўжалик корхоналари, муассаса ва ташкилотларнинг иш берувчисига (маъмуриятига) ҳамда туман ҳокимига ариза тақдим этади.

Ер участкаси контури ва майдони кўрсатилган ариза ва ширкат хўжалиги умумий мажлисининг қарори асосида ҳамда ер участкалари бериш масалаларини кўриш буйича туман комиссияси ҳулосасини эътиборга олган ҳолда туман ҳокими шахсий ёрдамчи хўжаликни деҳқон хўжалигига ўзгартириш ўғрисида қарор қабул қилади.

Деҳқон хўжалигининг бошлиғини давлат руйхатига олиш деҳқон хўжалиги бошлиғининг доимий яшаш жойидаги туман ҳокимлиги томонидан, қонун ҳужжатларида назарда тутилган зарур ҳужжатлар билан биргаликда ариза берилган пайтдан эътиборан уч кун ичида амалга оширилади. Деҳқон хўжалиги бошлиғига Ер участкасига умрбод эгалик қилиш ҳуқуқини берувчи давлат ҳужжати ҳамда давлат руйхатидан ўтказилганлик тўғрисидаги белгиланган намунадаги гувоҳнома берилади.

Агар давлат руйхатига олиш белгиланган муддатда амалга оширилмаган ёки деҳқон хўжалиги бошлиғи асоссиз деб ҳисоблайдиган сабабларга кўра рад этилган бўлса, хўжалик бошлиғи судга мурожаат қилиши мумкин.

Посёлка, қишлоқ ва овул фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари ҳар бир деҳқон хўжалигини хўжалик китобига киритиб, унда деҳқон хўжалигининг таркиби, хўжалик бошлиғи ёхуд унинг вазифасини бажарувчи шахс, шунингдек хўжаликнинг ташкилий-ҳуқуқий шакли

(юридик шахс ташкил этган ҳолда ёки юридик шахс ташкил этмасдан) тўғрисидаги маълумотларни қайд этиб қўяди.

Ҳуқуқий шахс мақомига эга бўлган деҳқон хўжаликлари туман ҳокимлигида давлат рўйхатидан ўтадилар. Бунинг учун Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 22 августдаги қарорига мувофиқ ушбу тоифадаги хўжаликлар туман ҳокимлигига қуйидаги ҳужжатларни тақдим этиши лозим:

1. Ариза
2. Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) умумий йиғилишининг ёки бошқа қишлоқ хўжалиги корхонаси олий бошқарув органи ёки иш берувчиси (маъмурияти)нинг фермер хўжалигини ташкил этиш тўғрисидаги қарори.
3. Нотариал тасдиқланган Уставнинг иккита асл нусхаси.
4. Ваколатли шаҳар (туман) ҳокимияти органлари томонидан берилган хўжалик номини тасдиқловчи ҳужжат.
5. Ҳокимият қарори билан ташкил этилган танлов комиссиясининг ер участкаси бериш ҳақидаги қарори.
6. Мухр ва штампнинг уч нусхадаги эскизи.

Ҳуқуқий шахс мақомига эга бўлмаган деҳқон хўжалигини давлат рўйхатидан ўтказиш учун бериладиган аризага қуйидагилар илова қилинади:

1. Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) умумий йиғилишининг ёки бошқа қишлоқ хўжалиги корхонаси бошқарув органи ёки иш берувчиси (маъмурияти)нинг деҳқон хўжалигини ташкил этиш тўғрисидаги қарори.
2. Паспорт нусхаси.

Деҳқон хўжалигини давлат рўйхатидан ўтказиш учун зарур ҳужжатлар бўлажак фермернинг ўзи ёки шартнома асосида туман ҳокимлигининг фермер хўжалигини давлат рўйхатига олиш тўғрисидаги қарори ёки рўйхатдан ўтказишни рад этиш тўғрисидаги қарори ариза берувчи ариза берган кундан бошлаб 7 (етти) иш кунида, туман ҳокимлигининг деҳқон хўжалигини давлат рўйхатига олиш тўғрисидаги қарори билан бир пайтда қабул қилинади.

Шундан сўнг туман ҳокимлиги янги ташкил этилган деҳқон хўжалигига «Давлат рўйхатидан ўтказилганлиги тўғрисида»ги гувоҳнома ва туман ҳокимияти муҳри билан тасдиқланган «рўйхатга олинган» белгисига эса таъсис ҳужжатларини ҳамда муҳр ва штамп тайёрлашга рухсатномани топширади. Ушбу тартиб ҳуқуқий шахс мақомида ташкил этиладиган деҳқон хўжаликларига тааллуқлидир. Деҳқон хўжалиги белгиланган тартибда давлат рўйхатига олинган пайтдан эътиборан ташкил этилган деб ҳисобланади.

Деҳқон хўжалиги тадбиркорлик фаолиятининг субъекти сифатида қонун билан мустаҳкамлаб қўйилган бир қатор ҳуқуқларга эга:

- ўзига берилган томорқа ер участкасида деҳқон хўжалигининг ишлаб чиқариш фаолиятини мустақил ташкил этиш;
- етиштириладиган ва реализация қилинадиган маҳсулотга мустақил равишда баҳо белгилаш;
- ўзи етиштирган маҳсулотни, шу жумладан бу маҳсулотни истеъмолчиларга ўз хоҳиши буйича реализация қилиш ҳуқуқини тасарруф этиш;
- харид этиладиган маҳсулотга олдиндан ҳақ тўланадиган фьючерс битимлари тузиш;
- тадбиркорликдан чекланмаган миқдорда даромад (фойда) олиш;
- қишлоқ, хўжалиги маҳсулоти етиштирувчиларга сотиш учун ва эркин савдога мўлжалланган акцияларни сотиб олиш;
- ўз мол-мулкни, шунингдек томорқа ер участкасига мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилиш ҳуқуқини, шу жумладан ком ошди савдоси асосида сотиб олинган ҳуқуқни гаровга қўйиш.

Шу билан бирга деҳқон хўжалиги ўз зиммасига муайян бир мажбуриятларни ҳам олади:

- томорқа ер участкасидан қатъий белгиланган маҳсадда фойдаланиш;
- табиий объект бўлмиш ерга зарар етказмаслик;
- томорқа ер участкасини асраш, унинг унумдорлигини сақлаш ва ошириш юзасидан сарф-харажатлар қилиш;
- янги берилган томорқа ер участкасидан, агар қонун ҳужжатларида бошқа муддат белгиланган булмаса, бир йил ичида фойдаланишга киришиш;
- агротехника талабларига, белгиланган режим, сақлаш вазифаси ва сервитутларга риоя этиш;
- деҳқон хўжалигининг мажбуриятлари ва қарзлари бўйича тўла жавобгар бўлиш;
- хўжалик аъзолари учун хавфсиз меҳнат шароитини таъминлаш.

Деҳқон хўжалиги ўзи етиштираётган ва реализация қилаётган маҳсулот сифатига оид амалдаги норматив ва стандартларга, экологияга, санитарияга оид ҳамда қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган бошқа талаб ва қоида-ларга риоя этиши шарт.

Деҳқон хўжалигининг фаолияти хўжалик аъзоларининг шахсий меҳнатига асосланади. Деҳқон хўжалигидаги муайян ишни бажаришга бошқа шахслар меҳнат шартномаси асосида вақтинча жалб этилиши мумкин. Қонунга мувофиқ товар қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштириш учун деҳқон хўжалигида сарфланган иш вақти Ўзбекистон Республикаси Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси бадаллари тўлаб борилган тақдирда меҳнат стажига киритилади. Деҳқон хўжалиги аъзолари деҳқон хўжалигининг ишлаб чиқариш фаолиятида шахсий меҳнати билан иштирок этиши шарт.

Деҳқон хўжалиги ўзи етиштираётган маҳсулотни реализация қилиш учун юридик ва жисмоний шахслар билан ихтиёрийлик асосида хўжалик шартномалари тузиш ҳуқуқига эга. Тарафлар шартнома мажбуриятлари бузилган тақдирда, қонун ҳужжатларида ёки шартномада белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

Деҳқон хўжалиги ўзи етиштираётган маҳсулотга бозордаги талаб ва таклиф нисбатидан келиб чиқиб мустақил равишда баҳо белгилайди.

Деҳқон хўжаликлари ихтиёрийлик асосида, шу жумладан улушли (пай) асосда маҳсулот етиштириш, харид қилиш, уни қайта ишлаш ва сотиш, моддий-техника таъминоти, қурилиш, техникавий, сув хўжалиги, ветеринария, агрокимё, маслаҳат бериш йўсинидаги ва бошқа хил хизмат курсатиш бўйича кооперативларга (ширкатларга), жамиятларга, иттифокларга, уюшмаларга ва бошқа бирлашмаларга бирлашиш, кириш ҳуқуқига эга.

Назорат саволлар:

1. Деҳқон хўжалиги деб қандай хўжаликка айтилади?
2. Деҳқон хўжалигининг вазифаси нимадан иборат?
3. Деҳқон хўжалигини ташкил этишнинг қандай тамойиллари мавжуд?
4. Деҳқон хўжалигининг иқтисодий ва ҳуқуқий асослари нималардан иборат?
5. Деҳқон хўжаликлари қандай тартибда ташкил этилади?

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

Деҳқон хўжалиги оилавий майда товар хўжалиги бўлиб, оила аъзоларининг шахсий меҳнати асосида, мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилиш учун оила бошлиғига берилган томорқа ер участкасида қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштиради ва реализация қилади.

Деҳқон хўжалиги уни ташкил этувчи фуқаронинг хоҳишига кўра, ҳуқуқий шахс мақомида ёки ҳуқуқий шахс мақоми олмаган ҳолда ташкил этилади.

Қишлоқда кичик ва ўрта бизнес вакили-деҳқон хўжаликларини ривожлантириш мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг истиқболдаги устивор йўналишларидан биридир.

Асосий адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни-Т.: 1998.

2. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., ва бошқ. Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди-(ўқув қўлланма)-Т.: ТДИУ, 2004.
3. Ҳусанов Р.Ҳ., Қосимов М. Деҳқон хўжалигини юретишнинг илмий ва амалий асослари-Т.: Чўлпон. 2000.
4. Ширкат, деҳқон ва фермер хўжаликлари фаолиятини ташкил этиш ва юретиш билан боғлиқ тушунчаларнинг изоҳли луғати.

**3-мавзу: Фермер хўжалигининг ташкилий-иқтисодий
ва ҳуқуқий асослари**

Фанни ўқитиш технологияси:

“Фермер хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс, вақт
1	<p>Тайёрлов босқичи:</p> <p>1.1.Дарс мақсади: Фермер хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари ҳақида талабаларга тушунчалар бериш.</p> <p>1.2.Идентив ўқув мақсадлари:</p> <p>1.2.1.Фермер хўжалигининг мақсади ва вазифаларини изоҳлаб беради.</p> <p>1.2.2.Фермер хўжалигининг ташкилий-иқтисодий асосларини ёрита олади.</p> <p>1.2.3.Фермер хўжалигини ташкил этишнинг ҳуқуқий жиҳатларини изоҳлаб беради.</p> <p>1.3.Асосий тушунча ва иборалар: Фермер хўжалиги, колхоз, совхоз, ширкат, ёрдамчи хўжалик, фермер хўжалигини ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий жиҳатлари, фермерлик ҳаракати, фермер хўжалиги хўжалик юритувчи усул сифатида.</p> <p>1.4.Дарс шакли: гуруҳ ва микрогуруҳларда.</p> <p>1.5.Фойдаланиладиган метод ва усуллар:суҳбат, маъруза-ҳикоя, баҳс, видеоусул.</p> <p>1.6.Керакли жиҳоз ва воситалар: Ўқув-методик мажмуа, видеопроектор, видеофилмлар.</p>	Ўқитувчи
2	<p>Ўқув машғулотни ташкил қилиш босқичи:</p> <p>2.1.Мавзу эълон қилинади.</p> <p>2.2.Маъруза бошланади, асосий қисмлари баён қилинади.</p>	Ўқитувчи, 15 минут
3	<p>Гуруҳда ишлаш босқичи:</p> <p>3.1.Талабаларга муаммоли савол беради .</p> <p>3.2.Талабалар фикри эшитилади, бошқа талабалар баҳсга чақирилади.</p> <p>3.3.Умумий хулосалар чиқарилади ва тўғрилиги текширилади.</p> <p>3.4.Умумий хулосага келинади.</p>	Ўқитувчи-талаба, 40 минут
4	<p>Мустаҳкамлаш ва баҳолаш босқичи:</p> <p>4.1.Берилган маълумотни талабалар томонидан ўзлаштирилганини аниқлаш учун қуйидаги саволлар берилади:</p> <ul style="list-style-type: none"> - хорижда фермерлик ҳаракати ва унинг шаклланиш жараёнини изоҳланг. - қишлоқ хўжалигида хўжалик юритишни қандай шакллари мавжуд? - фермер хўжалигида ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва бошқаришни ўзига хос жиҳатларини ёритиб беринг. <p>4.2.Энг фаол талабалар (баҳолаш мезони асосида) баҳоланади.</p>	Ўқитувчи, 15 минут
5	<p>Ўқув машғулотини яқунлаш босқичи:</p> <p>5.1.Талабалар билими таҳлил қилинади.</p> <p>5.2.Мустақил иш топшириқлари берилади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут

5.3.Ўқитувчи ўз фаолиятини таҳлил қилади ва тегишли ўзгартиришлар киритади.	
---	--

Кўриб чиқиладиган асосий саволлар:

1. Фермер хўжалигининг моҳияти, ривожланиш хусусиятлари ва унинг қишлоқ хўжалигида тутган ўрни.

2. Фермер хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: Фермер хўжалиги, колхоз, совхоз, ширкат, ёрдамчи хўжалик, фермер хўжалигини ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий жиҳатлари, хорижда фермерлик характери.

Мавзуда кўриб чиқиладиган муаммолар:

1.1. Фермер хўжалигининг ривожланиш хусусиятлари ва бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналари билан ўзаро алоқаларини ўрнатилиши.

1.2. Фермер хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш йўналишлари.

1-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда фермер хўжалигининг моҳияти, ривожланиш хусусиятлари ва қишлоқ хўжалигида тутган ўрни тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1.1. Фермер хўжалигининг моҳияти, ривожланиш хусусиятларини баён қила олади.

1.2. Фермер хўжалигининг қишлоқ хўжалигида тутган ўрни ва вазифаларини айтиб бера олади.

1-савол баёни:

Республикада фермер хўжаликларини мустақил хўжалик юритиш субъекти сифатида расман тан олиш ва фаол шакллантириш жараёни 1991 йилнинг охирларидан бошланди. Қишлоқ хўжалигида бозор муносабатларини жорий этишни жадаллаштириш, мулкчиликнинг турли шакллари вужудга келтириш, хусусий мулк ва шахс манфаатларининг устивор ривожланишини таъминлаш мақсадида 1991 йил 29 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 295-сонли «Республикада деҳқон (фермер) хўжаликларини янада мустақамлаш ва тадбиркорлик фаолиятини давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш тўғрисида»ги фармони қабул қилинди. Бу фармоннинг қабул қилиниши республикада фермер хўжаликларини бозор шароитида шаклланиб келаётган хўжалик юритишининг янги шакли сифатида ҳисобга олиш ва ривожлантириш учун дастлабки ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилди. Фармонда фермер хўжаликларини шакллантириш мақсадида бошланғич ер фондини шакллантириш, уларни моддий-техника ресурслари ва кредитлар билан таъминлаш ҳамда фермерлар фаолиятини давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш масалалари белгилаб берилди.

Дастлабки ташкил этилган фермер хўжаликлари асосан республика ҳукумати томонидан ажратилган давлат ер фонди базасида, заҳирадаги ерларда, меҳнат ресурслари етишмайдиган, янги суғориладиган, қишлоқ хўжалиги корхоналарининг кам унумли, фойда бермайдиган ёки кам рентабелли ерларида шакллантирилган. Бунда юридик шахс ҳуқуқи билан ташкил этилган мустақил деҳқон(фермер) хўжаликлари билан бир қаторда жамоа(ширкат) хўжаликлари ҳамда бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналарининг таркибида ички ижара шартномаси асосида (юридик шахс мақомига, мустақил баланс ва банкларда ҳисоб рақамига эга бўлмасдан) тузилган деҳқон хўжаликлари ҳам шаклланиб борди.

Фермер хўжалигини номланишида баъзан «деҳқон хўжалиги» ёки «фермер хўжалиги», кўп ҳолларда эса «деҳқон (фермер) хўжалиги» деган атамалар ишлатиб келинди. «Фермер хўжалиги» деганда кўпроқ чорвачилик йўналишидаги хусусий хўжаликлар назарда тутилди.

Қишлоқ хўжалигида бозор муносабатларининг фаол кириб бориши ва тадбиркорлик фаолиятининг ривожланиши билан фермер хўжаликларининг янги ижтимоий-иқтисодий уклад сифатида моҳиятини аниқлаштириш, уларнинг ташкилий-иқтисодий асосларини теранлаштириш ҳамда ҳуқуқий мақомини мустақамлаш зарурияти юзага келди.

Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 30 апрелдаги «Дехқон хўжалиги тўғрисида»ги ва «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонунлари қабул қилиниши билан фермер хўжалиги ва дехқон хўжалигининг мақоми, уларнинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти ва ташкилий-иқтисодий асослари, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи тадбиркорлик субъекти сифатидаги умумий ва фарқли томонларини аниқ белгилаб берилди.

«Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонунга мувофиқ қишлоқ хўжалиги корхоналари тақибда юридик шахс мақомини олмай ички хўжалик шартномаси асосида фаолият кўрсатиб келган дехқон (фермер) хўжаликлари фермер хўжалиги сифатида расман тан олинмайдиган бўлди. Фақатгина ўз мустақил баланси, банкларда ҳисоб рақамига эга ҳамда мустақил юридик шахс сифатида давлат рўйхатидан ўтган дехқон хўжаликлари фермер хўжалиги мақомини олди. Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 15 июлдаги 300-сонли қарори билан барча мустақил ва мустақил бўлмаган дехқон хўжаликлари аттестациядан ўтказилиб, «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонун талабларига мос ҳолда қайта рўйхатдан ўтказилди.

“Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонуннинг 1-бандида: “Фермер хўжалиги ўзига узок муддатли ижарага берилган ер участкаларидан фойдаланган ҳолда товар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқориши билан шуғулланувчи фермер хўжалиги аъзоларининг биргаликдаги фаолиятига асосланган, юридик шахс ҳуқуқларига эга мустақил хўжалик юритиш субъектидир», -деб белгилаб берилган.

Фермер хўжалиги уни тузаётган аъзолар ҳоҳишига кўра ихтиёрий ташкил этилиб, ўз ишлаб чиқаришини белгиланган қонунчилик доирасида юқори фойда олишни кўзлаб ташкил этади ва ишлаб чиқаришнинг қонун билан таъқиқланмаган ҳар қандай тури билан шуғилланишга ҳақлидир.

Фермер хўжалигининг иқтисодий негизини ишлаб чиқариш воситаларига (ер бундан мустасно) ва ўз меҳнати натижаларига мулкий эгалик ташкил этади ва у тадбиркорлик эркинлиги, оила ҳамда шахснинг ўз моддий фаровонлиги йўлида меҳнат қилишига таянади. Мустақил хўжалик юритиш субъекти сифатида у мулкчиликнинг бошқа шаклларидаги хўжаликлар билан тенг ҳуқуқларга эга ишлаб чиқариш бирлиги ҳисобланади.

Фермер хўжалигининг жамоа, ширкат ёки ҳиссадорлик каби йирик хўжаликлардан асосий фарқи ва устунлик томони эса фермернинг ишлаб чиқариш воситалари билан бевосита бирикувида, яъни мулк ва меҳнат натижаларини тасарруф этиш бўйича масалаларни мустақил ҳал этишидадир.

Фермер хўжалиги қишлоқ хўжалигида хўжалик юритишнинг шакллари билан бири сифатида ўзига хос бўлган ижтимоий-психологик, ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий хусусиятларга эга бўлиб, буни қуйидаги чизмада яққолроқ кўриш мумкин(3.1-чизма).

Фермер хўжалигини юритишдан кўзда тутилган мақсад, фермер манфаати томонидан туриб ёндошсак ички истеъмол ва товар маҳсулоти ишлаб чиқариш, шунингдек бошқа кўп қиррали фаолияти орқали ўзи ва оиласининг моддий фаровонлигини таъминлашдан иборатдир.

1.	Ижтимоий-психологик жиҳатдан	Жамиятнинг бошланғич бўғини-оила ва унга хос бўлган ахлоқий-тарбиявий кадрятларга ҳамда шахсий манфаатдорлик, хусусий ташаббускорлик ва тадбиркорлик эркинлигига таянувчи аҳолининг ижтимоий қатлами
2.	Ташкилий-ҳуқуқий жиҳатдан	Юридик шахс мақомига (ўз баланси, ҳисоб рақами, муҳри ва бошқ.) эга бўлиши шарт
3.	Меҳнат муносабатлари жиҳатидан	Хўжаликда аъзолар меҳнати билан биргаликда ёлланма меҳнатдан фойдаланиш мумкин

4.	Ишлаб чиқариш йўналиши жиҳатидан	Ишлаб чиқариш қисман ички истеъмолга ва асосан бозорга йўналтирилган товар хўжалиги
5.	Мулкий муносабатлар жиҳатидан	<ul style="list-style-type: none"> ▪ ишлаб чиқариш воситаларига хусусий мулкчилик; ▪ ер майдони узоқ муддатли ижарага (энг камида 30 йилдан узоғи билан 50 йилгача) берилади, ижара муддатида ижара ҳуқуқини мерос қилиб қолдириш мумкин
6.	Хўжалик юритиш учун ажратиладиган ер майдони ҳажми жиҳатидан	<p>Хўжалик юритиш учун ажратиладиган ер майдони ҳажмининг куйи чегараси:</p> <ul style="list-style-type: none"> -ғалла ва пахта етиштиришга ихтисослашганда камида 10 га; -боғдорчилик, узумчилик ва сабзавот-полизчиликда камида 1 га; -чорвачиликда камида шартли 30 бош чорва моли бўлган тақдирда ҳар бир шартли бош мол учун вилоятлар ва ҳудудларга қараб 0,3 –0,45 га.дан (лалми ерларда 2 га).

3.1-чизма. Фермер хўжалигининг хусусиятлари

Фермер хўжалигининг асосий вазифаси кишлоқ аҳолисини фойдали меҳнат ва тадбиркорлик фаолиятига кенг жалб этиш орқали ишлаб чиқариш ресурсларидан оқилона фойдаланишга эришиш ҳамда шу асосда энг кам сарф-харажат бирлиги эвазига маҳсулот етиштиришни ҳар томонлама кўпайтиришдан иборат.

Фермер хўжалиги мустақил хўжалик юритиш субъекти сифатида ўзига хос бўлган маълум бир тамойилларга таянади:

1) Фермер хўжалиги ихтиёрийлик асосида тузилади, яъни, фермер хўжалиги аъзолари ўз хоҳишлари, манфаатлари ва имкониятларидан келиб чиқиб хўжаликни ташкил этадилар. Улар ишлаб чиқариш йўналишларини белгилаш ва ўзлаштириш, бошқа хўжаликлар ва давлат органлари билан муносабатларни ҳам мустақил равишда амалга оширадилар. Қисқача қилиб айтганда фермерлар тўлиқ танлов ва тадбиркорлик эркинлигига таянадилар.

2) Фермер хўжалигида мулк эгалиги ҳуқуқи алоҳида хусусиятга эга. Фермер хўжалигидаги мол-мулк шу хўжалик аъзоларининг хусусий мулки бўлганлиги туфайли, улар бу мулкни яхши сақланиши ва кўпайиб боришдан манфаатдордирлар. Бу эса фермерларда мулкдан оқилона фойдаланиш кўникмасини ҳосил қилади. Ер майдонининг 50 йилгача муддат билан ижарага, ижара муддатида ижара ҳуқуқини мерос қилиб қолдириш билан берилиши эса ер ресурсларидан унумли фойдаланиш, тупроқ таркиби ва ҳосилдорлигини муттасил ошириб боришга рағбат яратади.

3) Фермер алоҳида статусга эга шахс сифатида юзага чиқади, яъни бунда ўз меҳнати билан ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этувчи меҳнаткаш, юқори фойда олишни кўзлаб ўз мол-мулкни таваккалчилик асосида ишлаб чиқаришга жалб этган тадбиркор ва маълум бир интеллектуал қобилиятга эга бўлган бошқарувчи бир шахс тимсолида мужассамланади.

4) Фермер хўжалигида меҳнатнинг характери ҳам ўзига хос хусусият касб этади. Аграр ишлаб чиқаришнинг доимий равишда жонли организмлар билан боғлиқ ҳолда юритилиши, бу соҳада ишлаб чиқаришга ҳақиқий жавобгарлик ҳисси билан ёндашувчи, унинг натижаларидан бевосита манфаатдор шахслар меҳнат қилиши лозимлигини кўрастади. Фермер фақат унинг ўзи ва оиласининг фаровонлигини таъминлашга йўналтирилган эркин, ижодий меҳнатдагина ўзининг қобилиятлари ва маҳоратини тўлалигича намоён эта олади.

5) Фермер хўжалигини асосини жамиятининг бошланғич бўғини-оила ташкил этади. Оилавий хўжаликда ўзгача ижтимоий ва маънавий муҳит мавжуд бўлиб, бу ерда ҳар бир шахснинг манфаати бутун оила манфаати билан қўшилиб кетади. Бунда меҳнат жамоаси вакиллари билан бир-бирига бўлган ишончи юқорилиги сабабли, ҳар бир киши умумий оила

фаровонлиги йўлида виждонан ва сифатли меҳнат қилади, меҳнат ва унинг натижаларини кадрлашга ўрганади, ўзаро ёрдам ва шахсий жавобгарлик хислатларига мослашади.

Фермер хўжалиги ўзига хос маънавий ва ахлоқий қадриятлар давомчиси ҳамдир. Фермернинг оилавий турмушида ўзи яшаётган ердаги маҳаллий аҳолининг урф-одатлари, маънавий қадриятлари бевосита ўз ифодасини топади. Хўжалик юритишнинг бу шакли ўзига хос меҳнат ва тарбия мактаби ҳам бўлиб, бунда минглаб йиллардан бери аждодаларимиз томонидан тўпланган меҳнат тажрибалари ва кўникмалари, ерга ва табиатга мухаббат ҳисси ҳамда энг яхши миллий анъаналар мустаҳкамланиб авлоддан-авлодга ўтказиб борилади.

6) Фермер хўжалиги қисман бозорга йўналтирилган майда товар хўжалиги сифатида бозор конъюктурасига тез мослашувчан бўлади. Бундай хўжаликлар бозор ҳолатидаги озгина ўзгаришни ҳам тезда илғаб, бозордаги истеъмолчилар талабига мос таклиф билан чиқишга интилади. Фермернинг маҳсулотига ўрнатиладиган баҳо бозорда, харидорлар томонидан ўрнатилиши туфайли, унинг учун маҳсулот сифатини харидорлар дидига мослашдан бошқа илож қолмайди. Бу ҳолатлар бир томондан аҳолини зарур маҳсулотлар билан ўз вақтида, керакли микдорда ва сифатда таъминлаш имконини яратса, иккинчи томондан бозорлар мўлкўлчилиги шароитида баҳоларнинг аста-секин арзонлашиб боришига сабаб бўлади.

7) Фермер хўжалиги республикамиз қишлоқ хўжалигида эндигина шаклланиб келаётган тадбиркорлик шаклларида бири сифатида қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга имкон берувчи кучли рағбатлардан биридир. Бозор иқтисодиёти шароитида айнан шу хусусий тадбиркорлик фаолиятини жонлантириш орқали ишлаб чиқаришда юксак натижаларга эришиш мўлжалланган.

8) Ҳар қандай иқтисодий системада ишлаб чиқариш самадорлигини юксалтиришнинг энг муҳим шартларидан бири-бу турли мулк шаклларида асосланган товар ишлаб чиқарувчиларнинг иқтисодий эркинлиги ва улар ўртасида вужудга келадиган соғлом рақобатдир. Ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, соғлом рақобат кураши вужудга келиши учун жамиятда мулк шаклларидаги хилма-хиллигини таъминлаш зарур.

Фермер хўжаликлари аграр соҳада янги уклад сифатида шаклланиб бориши бир томондан ҳақиқий мулк эгаллигининг вужудга келишига имкон яратса, иккинчи томондан мулкчиликнинг бошқа турларига асосланган корхоналар билан маълум даражада рақобат кураши муҳитини яратишга йўл очади.

Статистик маълумотларга қараганда республикамиз қишлоқ хўжалигида фермер хўжаликлари сони, уларга ажратилаётган ер майдони, чорва моллари бош сони ва қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти ҳажми тез суръатлар билан ўсиб бормоқда (3.1-жадвал). Хусусан, 1998 йилдан 2002 йилнинг охиригача уларнинг сони 23048 тадан 72406 тага, ажратилган ер майдони ҳажми 446,5 минг гектардан 1591,7 минг гектарга, чорва моллари шартли бош сони 203,08 мингдан 249,1 мингтага ва уларда банд бўлган аъзолар сони 163101 кишидан 487965 кишига етди. 2003 йилда фермер хўжаликларидаги қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотидаги ҳиссаси 9,9 фоизни, бошоқли дон экинлари ҳажмида 26,7 фоизни, пахта хом-ашёсида 29,0 фоизни ташкил этмоқда².

Юқорида келтирилган фермер хўжаликларида хос бу хусусият- республикамизнинг аграр соҳасида уларнинг хўжалик юритишнинг энг самарали шаклларида бири сифатида мустаҳкам ўрин эгаллаётганлигини кўрсатади.

² «Социально-экономическое положение Республики Узбекистан за 2002 год», Государственный Комитет Республики Узбекистан по статистике.-Т.: 2003. 41-46 с.

3.1-жадвал

Республика қишлоқ хўжалигида фермер хўжалиklarининг ривожланиб бориши динамикаси.

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	1998 йил	1999 йил	2000 йил	2001 йил	2002 йил
1.	Фермер хўжалиklари	дона	23048	31090	43759	55445	72406
	Шундан:						
	- дехкончилик	дона	15198	25658	38034	48489	64119
	- чорвачилик	дона	7645	5220	5425	5212	6150
	- боғ ва бошқа соҳалар	дона	205	212	300	1744	2137
2.	Фермер хўжалигида банд аъзолар сони	киши	163101	176463	294946	386249	487965
3.	Уларга бириктирилган жами ер майдони	минг га	446,5	665,7	889,7	1054,7	1591,7
	Шундан: экин майдони	минг га	346,3	482,5	520,3	696,3	983,0
4.	Бир фермер хўжалигига тўғри келадиган:						
	а) ўртача ер майдони	га	19,4	21,4	20,3	19,0	22,0
	б) экин майдони	га	15,1	15,5	14,4	12,5	13,6
5.	Жами чорва молларининг шартли бош сони	минг бош	203,08	222,5	250,9	206,5	249,1
6.	Фермер хўжалиklарида қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти қиймати	млрд. сўм	19,2	41,2	70,7	224,1	322,46

Назорат саволлари:

1.1. Фермер хўжалигининг моҳиятини очиб беринг.

1.2. Фермер хўжалигининг ривожланиш хусусиятларини ёритиб беринг.

1.3. Фермер хўжалигининг қишлоқ хўжалигида тутган ўрни ва аҳамиятини очиб беринг.

2-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда фермер хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш, ҳамда фермер хўжалигининг субъект сифатидаги фаолиятини ёритиш.

Идентив ўқув мақсадлари:

2.1. Фермер хўжалигининг ташкилий асосларини тавсифлай олади.

2.2. Фермер хўжалигининг иқтисодий асосларини изоҳлай олади.

2.3. Фермер хўжалигининг ҳуқуқий асосларини ёрита олади.

2-савол баёни:

Ҳар қандай хўжалик юритиш шакли муайян бир ижтимоий-иқтисодий тизимда вужудга келиш ва ривожланиш жараёнида ташкилий иқтисодий, ҳуқуқий, ижтимоий ва психологик характердаги бир қатор омиллар таъсирида шаклланиб, ўзига йўл очиб боради.

Фермер хўжалигининг вужудга келиши ва шаклланишида унинг ташкилий-иқтисодий асослари муҳим аҳамият касб этади. Амалдаги қонунчиликка кўра фермер хўжалиги ташкилий-ҳуқуқий жиҳатдан:

- хўжалик аъзоларнинг биргаликдаги фаолиятига асосланган;
- ўзига узоқ муддатли ижарага берилган ер участкаларидан фойдаланган ҳолда товар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан шуғулланувчи;
- ўз номи ўйиб ёзилган ҳамда герб тасвири туширилган муҳрга ҳамда штампга эга, юридик шахс мақомидаги;
- банк муассасаларида ҳисоб-китоб ва бошқа ҳисоб варақалар очадиган;
- тегишли давлат органларида руйхатдан ўтган;
- бошқа корхоналар, ташкилотлар, бирлашмалар ҳамда муассасалар билан ўзаро тенг ҳуқуқли муносабатларга киришувчи мустақил хўжалик юритиш субъекти ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 24 мартдаги «Қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишлари тўғрисида»ги фармонида фермер хўжаликларини шакллантиришнинг қуйидаги принципиал қоидалари белгилаб берилган:

- фермер хўжаликлари қоида тариқасида, тугатиладиган зарар билан ишлаётган, паст рентабелли ва истикболсиз ширкатлар негизида барпо этилади;
- фермер хўжалиги юридик шахс сифатида, асосан хусусий корхона шаклида, кейинчалик улар турли шаклдаги кооперацияларга бирлашиш ҳуқуқи билан барпо қилинади;
- ер майдонлари фермерларга танлов асосида эллик йилгача узоқ муддатли асосда, ижара муддати давомида мерос қилиб қолдириш ҳуқуқи билан ижарага фойдаланиш учун берилади;
- фермер хўжаликларига бериладиган ер майдонлари ширкат хўжаликларининг балансидан чиқарилади;
- етиштириладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етказиб бериш ҳамда моддий-техника ресурслари ва хизматларни олиш учун шартномаларни фақат фермер хўжаликларининг ўзлари тайёрлов, қайта ишлаш ҳамда хизмат кўрсатиш корхоналари ва ташкилотлари билан тўғридан-тўғри тузадилар.

Қишлоқ хўжалигида фермер хўжаликларининг бошқа хўжалик юритиш шакллари билан тенг шароитларда ва соғлом рақобат асосида ривожланиши учун мустаҳкам ҳуқуқий-меъёрий база яратилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг Бош Қомуси, «Фуқаролик Кодекси», «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги, «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги қонунлар, республика Президентининг бир қатор фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, фермер хўжаликлари фаолиятининг мулк

дахлсизлиги ва тадбиркорлик эркинлигини таъминлашга ҳамда кўллаб-қувватлаш вазифаларини амалга оширишга хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари ва ҳукумат қарорларида фермер хўжаликларига берилган кафолатлар, уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳамда рағбатлантириш чоралари белгилаб берилади.

Фермер хўжалиги тадбиркорлик фаолиятининг субъекти сифатида қонун билан мустаҳкамлаб кўйилган бир қатор ҳуқуқларга эга:

- ишлаб чиқариш фаолиятини ўзига берилган ер участкасида уставда назарда тутилган доирада мустақил ташкил этиш;
- етиштирилаётган ва реализация қилинаётган маҳсулотга мустақил равишда нарх белгилаш;
- ўзи етиштирган маҳсулотни, шу жумладан бу маҳсулотни истеъмолчиларга ўз хоҳиши буйича реализация қилиш ҳуқуқини тасарруф этиш;
- тадбиркорликдан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда солиқ солинадиган, чекланмаган миқдорда даромад (фойда) олиш;
- ижарага берувчининг руҳсати билан ёки қонунда ёхуд ижара шартномасида назарда тутилган ҳолларда ер участкасини ижарага бериш ҳуқуқини кредит олиш учун гаровга кўйиш;
- ўрта ва кичик корхоналар учун берилган имтиёзларнинг барча турларидан фойдаланиш;
- ходиларни ишга ёллаш ва улар билан тузилган меҳнат шартномаларини бекор қилиш.

Шу билан бирга фермер хўжалиги ўз зиммасига муайян бир мажбуриятларни ҳам олади:

- ижарага олинган ер участкасини бир йил ичида ўзлаштириш, ундан қатъий белгиланган мақсадда фойдаланиш ва унга зарар етказмаслик;
- ер участкасини асраш, унинг унумдорлигини сақлаш ва ошириш юзасидан сарф-харажатлар қилиш;
- агротехника талабларига, белгиланган режим, сақлаш вазифаси ва сервитутларга риоя этиш;
- фермер хўжалигининг мажбуриятлари ва қарзлари бўйича тўла жавобгар бўлиш;
- фермер хўжалигининг барча аъзолари ҳамда меҳнат шартномаси асосида ишлаётган шахслар учун қонун ҳужжатларига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига ва Аҳолини иш билан таъминлашга кўмаклашувчи давлат жамғармасига мажбурий бадаллар тўлаш;
- фермер хўжалигининг аъзолари ҳамда меҳнат шартномаси асосида ишлаётган шахсларнинг меҳнат фаолияти ҳисобини юритиш;
- хўжалик аъзолари учун хавфсиз меҳнат шароитини таъминлаш;

Фермер хўжаликларини тузишнинг қуйидаги шакллари мавжуд:

1. Махсус республика фондидаги, меҳнат ресурслари етарли бўлмаган ва янги суғориладиган мавзелардаги ерлар ҳамда захира ерларда махсус давлат ер фондини шакллантириш орқали фермер хўжаликларини тузиш.
2. Қишлоқ хўжалиги кооперативлари (ширкатлари)нинг ерларида аъзоларининг ихтиёрийлик асосида кооператив (ширкат)дан чиқиб, фермер хўжалиги тузиш учун борган аризасига биноан умумий мажлисининг қарори билан ажратиладиган ерларда фермер хўжаликлари тузиш.
3. Сурункасига зарар кўриб келаётган истиқболсиз ёки кам рентабелли хўжаликларни ҳокимликларнинг тавсияси асосида Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари асосида қайта ташкил этиб тўлиғича фермер хўжаликларига (уюшмага аъзо бўлган ҳолда) айлантириш.

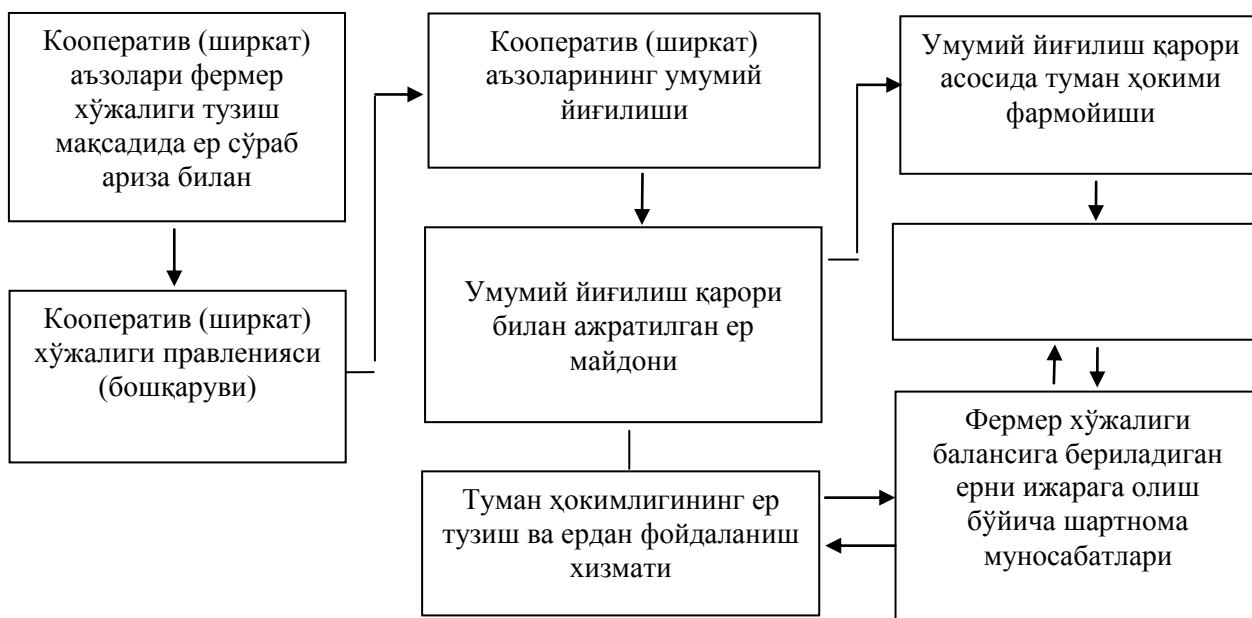
Махсус тузилган ер фонди негизида фермер хўжаликларини тузиш ислохотларнинг дастлабки босқичларида кўпроқ аҳамиятга эга бўлган. Чунки, барча экин майдонлари йирик

қишлоқ хўжалиги корхоналарининг балансида бўлган ҳамда фермер хўжаликлари ўзларининг ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини республика миқёсида кўрсатиб беришга улгурмаган илк босқичларда уларни шакллантириш асосан ҳукуматнинг топшириғига мувофиқ махсус ер фонди тузиш орқали амалга оширилган. Хусусан, Вазирлар Маҳкамасининг 1991 йил 30 декабрдаги 315-сонли қарори билан 200 минг гектар, 1994 йил 23 февралдаги 87-сонли қарор билан 76921 гектар, 88-сонли қарори билан 100 минг гектар, жами 376921 гектар ер фонди ажратилган ва 17325 та фермер хўжаликлари ташкил этилган.

Қишлоқ хўжалиги кооперативлари (ширкат хўжаликлари)дан кооператив (ширкат) аъзоларининг мустақил фермер хўжалиги тузиш мақсадида чиқиши тартиби «Фермер хўжалиги тўғриси»даги қонуннинг 11-бандида белгилаб берилган (3.2-чизма).

Қонунга мувофиқ «Қишлоқ хўжалиги кооперативларининг (ширкат хўжаликларининг) таркибидан чиқиш ва мустақил фермер хўжалиги юритиш истагида бўлган аъзолари кооператив (ширкат) уставига биноан ўзларига тегишли мулкӣ пай қийматини ҳамда даромаддан (фойдадан) миқдори кооператив (ширкат) аъзосининг меҳнат иштирокени инобатга олган ҳолда аниқланадиган улушни олишга ҳақлидир».

Бунда фермер хўжалиги мутлақо ихтиёрийлик асосида, унинг аъзоларининг қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкати) бошқарувига ва туман ҳокимиятига ёзган мурожаатига асосан ташкил этилади.

3.2-чизма. Қишлоқ хўжалиги кооперативлари (ширкатлари) ерларида фермер хўжаликларини тузиш тартиби

Фермер хўжалигини юритиш истагини билдирган фуқаролар биринчи навбатда «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуннинг 10-бандида белгилаб берилган тартибда узок муддатли ижарага ер участкаси ажратишни сўраб қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) бошқаруви номига ариза берадилар. Бунда аризаларни бериш ва кўриб чиқиш қишлоқ хўжалиги экинларини йиғиб олиш тугаган вақтга тўғри келиши мақсадга мувофиқдир.

Ариза ширкат хўжалиги бошқаруви томонидан ўн кун муддатда кўриб чиқилиб, хўжаликнинг умумий мажлисига тақдим этилади. Умумий мажлис тегишли қарор қабул қилади.

Фуқаронинг аризаси ва умумий мажлис қарори фермер хўжалигининг бизнес-режаси билан бирга туман ҳокимига юборилади. Ушбу ҳужжатлар туман ҳокими томонидан беш кун муддатда ер участкаларини бериш масалаларини кўриб чиқувчи туман комиссиясига хулоса бериш учун топширилади.

Комиссия ўн беш кун муддатда ҳужжатлар билан танишиб чиқади ва бўлажак фермер билан суҳбат ўтказади ҳамда ижарага ер бериш мувофиқлиги ёки мувофиқ эмаслиги ҳақида хулосасини тайёрлайди. Хулосани юқоридаги ҳужжатлар билан бирга туман ҳокимига тақдим этади.

Туман ҳокими ўн беш кун муддатда тақдим қилинган ҳужжатларни кўриб чиқиб, фермер хўжалиги юритиш учун фуқарога ер участкаси бериш тўғрисида қарор қабул қилади.

Туман ҳокими қарори қабул қилингандан сўнг ўн кун муддат ичида ҳокимиятнинг ер тузиш ва ердан фойдаланиш хизмати билан фермер хўжалиги бошлиғи ўртасида ер ижараси шартномаси тайёрланиб, имзоланиши лозим.

Шартнома имзолангандан сўнг ўн кун муддатда туман бош ер тузувчиси ва ширкат хўжалиги вакили фермер учун ажратилган ерни кўрсатади ва уч нусхадаги далолатнома билан тасдиқлайди.

Фермер хўжалиги туман ҳокимлигида давлат рўйхатидан ўтадилар. Бунинг учун Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 22 августдаги қарорига мувофиқ ушбу тоифадаги хўжаликлар туман ҳокимлигига қуйидаги ҳужжатларни тақдим этиши лозим:

1. Ариза.
2. Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) умумий йиғилишининг ёки бошқа қишлоқ хўжалиги корхонаси олий бошқарув органи ёки иш берувчиси (маъмурияти)нинг фермер хўжалгини ташкил этиш тўғрисидаги қарори.
3. Нотариал тасдиқланган Уставнинг иккита асл нусхаси.
4. Давлат божи ёки рўйхатдан ўтиш тўлови тўланганлиги тўғрисида банк тўлов ҳужжати (энг кам иш ҳақининг беш баробари миқдорида).
5. Ваколатли шаҳар (туман) ҳокимияти органлари томонидан берилган хўжалик номини тасдиқловчи ҳужжат.
6. Ҳокимият қарори билан ташкил этилган танлов комиссиясининг ер участкаси бериш ҳақидаги қарори, товар қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини ташкил этишнинг бизнес-режаси нусхалари.
7. Мухр ва штампнинг уч нусхадаги эскизи.

Фермер хўжалигини давлат рўйхатидан ўтказиш учун зарур ҳужжатлар бўлажак фермернинг ўзи ёки шартнома асосида туман ҳокимлигининг фермер хўжалигини давлат рўйхатига олиш тўғрисидаги қарори ёки рўйхатдан ўтказишни рад этиш тўғрисидаги қарори ариза берувчи ариза берган кундан бошлаб 7 (етти) иш кунида, туман ҳокимлигининг фермер хўжалигини давлат рўйхатига олиш тўғрисидаги қарори билан бир пайтда қабул қилинади. Шундан сўнг туман ҳокимлиги янги ташкил этилган фермерга «Давлат рўйхатидан ўтказилганлиги тўғрисида» ги гувоҳнома ва туман ҳокимияти муҳри билан тасдиқланган «рўйхатга олинган» белгисига эса таъсис ҳужжатларини ҳамда муҳр ва штамп тайёрлашга рухсатномани топширади.

Фермер хўжаликларини ривожлантиришнинг учинчи йўналиши сурункали зарар келтириб ишлаётган ва кам рентабелли қишлоқ хўжалиги корхоналарини қайта ташкил этиб, тўлиқ фермер хўжаликларига айлантирилишидир.

Қишлоқ хўжалигида фаолият кўрсатиб келган хўжалик жамоа (ширкат) хўжаликларига бошқарувнинг эски иерархик усули сақланиб қолинганлиги, мулк эгалиги

хиссининг деҳқонлардан бегоналашганлиги, ишлаб чиқаришни ташкил этишда инсон омилининг тадбиркорлик ва ташаббускорлик хислатларига эътибор берилмагани, шунингдек, қишлоқ хўжалигига хос хусусиятлар туфайли вужудга келган бошқа бир қатор омиллар таъсирида ишлаб чиқариш самарадорлиги кескин пасайиб кетган эди. Ўзбекистон Республикасининг «Қишлоқ хўжалиги корхоналарини санация қилиш тўғрисида»ги қонунига асосан 1998 йилда 104 та, 1999 йилда 150 та ва 2000 йилда 84 та сурункасига зарар келтириб ишлаётган хўжаликлар санацияга тортилди. Аммо, қишлоқ хўжалиги корхоналарини санациялаш жараёни кутилган натижани бермагани сабабли сурункали зарар билан ишлаётган ва кам рентабелли хўжаликларни истикболда фермер хўжаликларига айлантириш тажрибаси амалиётга кенг жорий этила бошланди. Республика Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 13 майдаги 243–сонли ҳамда 1999 йилда 25 декабрдаги 543–сонли қарорлари қабул қилиниши билан Қорақалпоғистон Республикасида 5 та хўжалик ўрнида 378 та, Сирдарё вилоятида 3 та хўжалик ўрнида 186 та ва Хоразм вилоятида 9 та хўжалик ўрнида 472 та жами 103 та фермер хўжаликлар ўрнида фермер хўжаликларини ташкил этилди.

Республикада сурункали зарар келтириб ишлаётган истикболсиз ва кам рентабелли хўжаликларни санациялаш амалиётидан воз кечиб, уларни босқичма-босқич фермер хўжаликларига айлантиришни истикболли йўналиш сифатида қаралмоқда. Хусусан, 2002 йилнинг 5 январиди қабул қилинган Вазирлар Маҳкамасининг 8–сонли «Қишлоқ хўжаликларига айлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори бу соҳада янги имкониятлар яратди. Ушбу қарор билан зарар келтириб ишлаётган истикболсиз ва кам рентабелли хўжаликларни фермер хўжаликларига айлантириш тартиби тасдиқланди (3.3.-чизма).

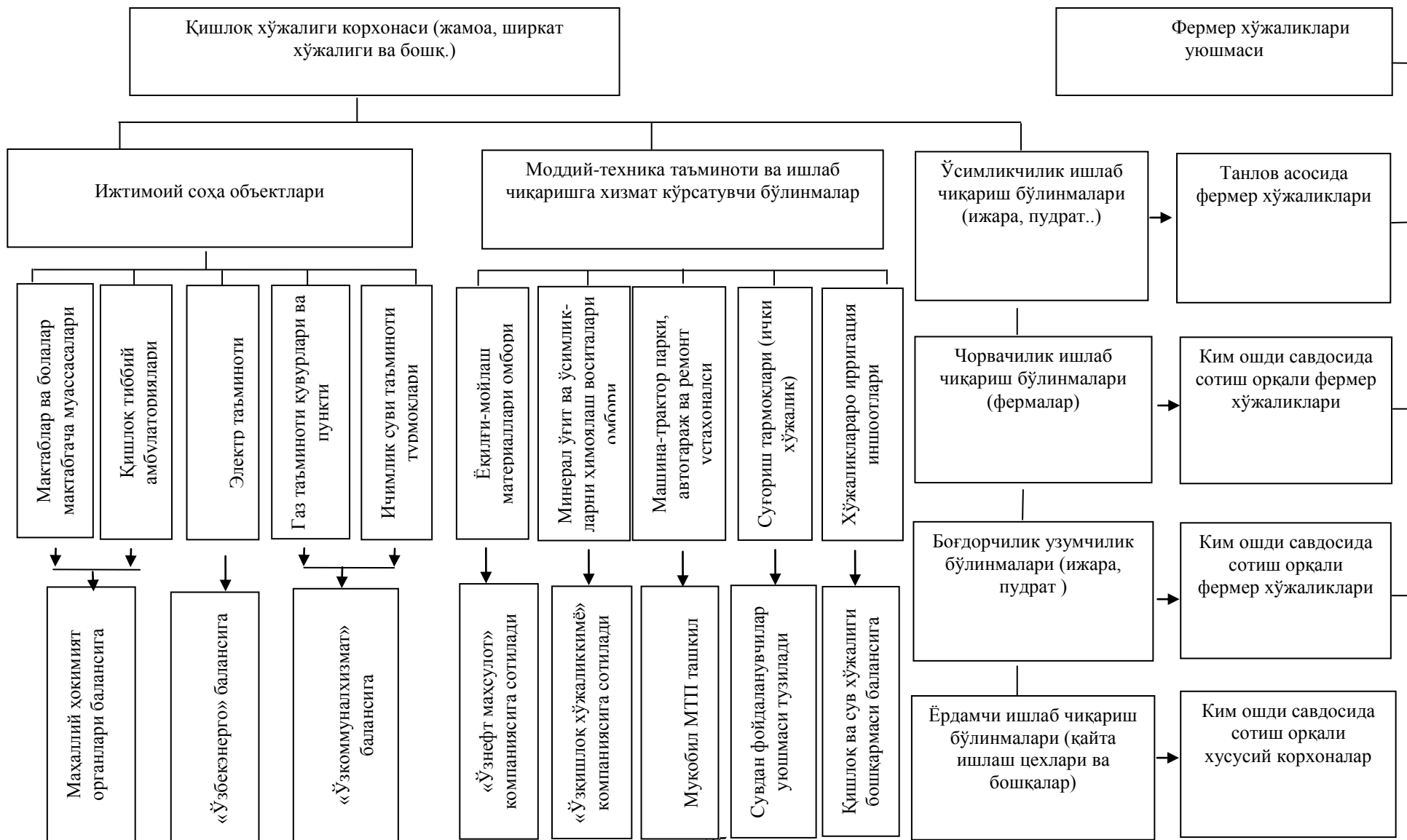
Қарорга асосан Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар бўйича кам рентабелли ва зарар келтириб ишлаётган 83 та қишлоқ хўжалиги корхоналарини қайта ташкил этиш уларнинг базасида 4559 та фермер хўжалиги ташкил этилган.

Фермер хўжалиги фаолиятининг иқтисодий асоси мулкчилик муносабатларига бориб тақалади. Фермер хўжалиги ўз мол-мулкига, (ердан ташқари) ишлаб чиқарган маҳсулотига ҳамда оладиган даромадларига мутлақ эгаллик ҳуқуқига эга.

Фермер хўжалиги мол-мулкининг шаклланиш манбалари биринчи навбатда хўжалик аъзоларининг пул маблағлари ва моддий воситаларидан ташкил топади. Шунингдек, ишлаб чиқариш натижасида етиштирилган маҳсулотлар, олинган даромадлар, кредитлар, турли хайрия ва эҳсонлар ҳамда қонун билан таъқиқланмаган бошқа манбалар хўжалик мол-мулкини шакллантириш манбалари сифатида чиқиши мумкин.

Фермер хўжалигининг мулки умумий (улушли ёки биргаликдаги) эгаллик асосида унинг аъзоларига тегишли бўлади. Аъзоларнинг истагига кўра хўжалик ҳар бир аъзосининг мулкдаги улуши пай асосида белгилаб қўйилиши

Сурункали зарар билан ишлаётган истиқболсиз ва кам рентабелли қишлоқ хўжалиги корхоналарини қайта ташкил этиш асосида тўлиқ фермер хўжаликларига айлантириш тартиби

мумкин. Мол-мулкдан фойдаланиш аъзоларнинг келишувига мувофиқ амалга оширилади.

Хўжалик фаолияти натижасида олинган фойданинг фермерлар ихтиёрида қоладиган якуний қисми ҳам, аъзоларнинг мулкдаги улушига мос ҳолда тақсимланиши мумкин. Мулкдан фойдаланиш буйича шартнома тузилиши хўжалик аъзолари орасида келиб чиқадиган турли ихтилофларнинг олдини олади.

Ерга эгалик масаласи фермер хўжалигининг мулкчилик муносабатларида асосий ўринни эгаллайди. Негаки, бутун аграр сиёсатнинг муҳим масаласи- негизи- ерга мулкчилик масаласидир.

Ўзбекистон Республикасининг "Ер тўғрисида"ги қонуни ҳамда "Ер кодекси"га мувофиқ республикамизда ер мутлақ давлат мулки бўлиб, уни олди-сотди қилиш ёки ҳада этиш мумкин эмас. "Фермер хўжалиги тўғрисида"ги қонунда фермер хўжалиги юритиш учун фуқароларга ер участкалари эллик йилгача бўлган, лекин ўн йилдан кам бўлмаган муддатга ижарага берилиши кўзда тутилган. Фермер хўжалигига узоқ муддатга ижарага берилган ер майдонини ижара муддати давомида мерос қилиб қолдириш ҳуқуқи берилган.

Фермер хўжалигида ишлаб чиқариш асосан хўжалик аъзоларининг шахсий меҳнатига асосланади. Шу билан бирга қонунга биноан фермер хўжалигида ишларни бажаришга ўзга шахслар меҳнат шартномаси асосида вақтинча жалб этилиши мумкин.

Фермер хўжалигининг ёлланма меҳнатдан фойдаланиши асосида фермернинг ўзгалар меҳнاتини эксплуатация қилишга интилиш эмас, балки ишлаб чиқариш зарурияти ётади. Бу энг аввало қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг кучли мавсумийлик характерга эга эканлигидан келиб чиқади.

Қишлоқ хўжалигида ишларнинг йил давомида бир текисда тақсимланмагани, экин экиш ёки ўрим-йиғим каби иш тиғиз пайтларда қўшимча ишчи кучига эҳтиёж сезилади. Йил давомида керакидан ортиқча ишчи кучи сақлаш эса фермер учун ортиқча сарф -харажат қилишга олиб келади.

Фермер ўзи ва оила аъзоларининг манфаатларидан келиб чиқиб, иложи борича ўзгалар меҳнатидан фойдаланмасликка интилади. Чунки ёлланма меҳнатдан фойдаланиш бир томондан хўжалик даромадининг бир қисмини иш ҳақи сифатида четга сарф бўлишига олиб келса, иккинчидан ёлланиб ишлаётган шахсларнинг астойдил меҳнат қилишига ҳар доим ҳам кафиллик бериб булмайди.

Фермер хўжаликларида меҳнат килаётган шахслар (шу жумладан ёлланиб ишлаётганлар ҳам) қонун йўли билан ижтимоий ҳимояланган, яъни улар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда давлат ижтимоий суғуртасидан ўтказилиши лозим ҳамда қариллик ёки ногиронлик нафақаси олишга, шунингдек вақтинчалик меҳнат қобилиятини йўқотган тақдирда ҳам нафақа олишга ҳақлидир.

Меҳнат шартномаси асосида ишлаётган шахслар меҳнатига ҳақ тўлаш томонларнинг келишувига биноан белгиланиб, пул билан ёки натурада амалга оширилиши мумкин. Аммо унинг минимал миқдори энг кам иш ҳақидан паст бўлмаслиги зарур ва хўжалик фаолиятининг натижаларига боғлиқ бўлмай биринчи навбатда тўланиши керак.

Фермер хўжалигида ишланган вақт ижтимоий суғурта бадаллари тўлаб борилган тақдирда умумий ва узлуксиз иш стажига қўшилади. Иш юзасидан бўладиган барча муносабатлар шартнома билан мустаҳкамланиши ва шартномада ҳар иккала томоннинг ҳуқуқ ва бурчлари аниқ қилиб белгиланиши лозим.

Назорат саволлар:

1. Фермер хўжалиги деб нимага айтилади?
2. Фермер хўжалигининг вазифаси нимадан иборат.
3. Фермер хўжалигини ташкил этишнинг қандай тамойиллари мавжуд?
4. Фермер хўжаликлари қандай тартибда ташкил этилади?
5. Фермер хўжалигининг иқтисодий ва ҳуқуқий асослари нималардан иборат?

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

Фермер хўжалиги ўзига узоқ муддатли ижарага берилган ер участкаларидан фойдаланган ҳолда товар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан шуғулланувчи фермер

хўжалиги аъзоларининг биргаликдаги фаолиятига асосланган, юридик шахс ҳуқуқларига эга мустақил хўжалик юритувчи субъектдир.

Фермер хўжалиги танлов асосида, кўпроқ меҳнат ресурслари ортиқчалиги сезилмаётган ерларда ва ҳудудларда ташкил этилади.

Қишлоқ хўжалиги кооперативлари (ширкатлари)нинг аъзолари ўз хоҳошларига кўра қишлоқ хўжалиги кооперативларининг (ширкат хўжаликларининг) таркибидан чиқиш ва мустақил фермер хўжалиги тузиш ҳуқуқига эга.

Фермер хўжаликларини ташкил этишнинг учинчи йўналиши сурункали зарар келтириб ишлаётган ва кам рентабелли қишлоқ хўжалиги корхоналарини қайта ташкил этиб, тўлиқ фермер хўжаликларига айлантирилишидир.

Қишлоқда кичик ва ўрта бизнес вакили-фермер хўжаликларини ривожлантириш мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг истиқболдаги устивор йўналишидир.

Асосий адабиётлар

- 1.Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни-Т.: 1998.
- 2.У.Маҳмадиев Дехқон ва фермер хўжалиги иқтисоди, маърузалар матни-Т.: ТДИУ. 2000.
- 3.Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., ва бошқ. Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди-(ўқув қўлланма)-Т.: ТДИУ. 2004.
- 4.Ширкат, дехқон ва фермер хўжаликлари фаолиятини ташкил этиш ва юритиш билан боғлиқ тушунчаларнинг изоҳли луғати.

4-мавзу: Дехқон ва фермер хўжаликларининг ер-сув ва меҳнат ресурслари, улардан унумли фойдаланиш

Фанни ўқитиш технологияси:

“Дехқон ва фермер хўжаликларининг ер-сув ва меҳнат ресурслари, улардан унумли фойдаланиш” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс, вақт
1	<p>Тайёрлов босқичи:</p> <p>1.1.Дарс мақсади: Дехқон ва фермер хўжаликларининг ер-сув ва меҳнат ресурслари, улардан унумли фойдаланиш ҳақида талабаларга тушунчалар бериш.</p> <p>1.2.Идентив ўқув мақсадлари:</p> <p>1.2.1.Дехқон ва фермер хўжаликларининг ер-сув ресурсларидан унумли фойдаланиш йўллари изоҳлаб беради.</p> <p>1.2.2.Дехқон ва фермер хўжаликларининг меҳнат ресурсларидан унумли фойдаланишни ёритиб беради.</p> <p>1.2.3.Ер ҳақи, уни ҳисоблаш ва тўлаш тартибини ҳуқуқий жиҳатларини очиб беради.</p> <p>1.3.Асосий тушунча ва иборалар: ер ресурслари, сув ресурслари, меҳнат ресурслари, ер ҳақи, СФУлар, табиий ресурслар, ер боннитети, меҳнат салоҳияти, ишчи кучи, меҳнат муносабати.</p> <p>1.4.Дарс шакли: гуруҳ ва микрогуруҳларда.</p> <p>1.5.Фойдаланиладиган метод ва усуллар: суҳбат, маъруза-ҳикоя, баҳс, видеоусул.</p> <p>1.6.Керакли жиҳоз ва воситалар: Ўқув-методик мажмуа, видеопроектор, видеофилмлар.</p>	Ўқитувчи
2	Ўқув машғулоти ташкил қилиш босқичи:	Ўқитувчи,

	2.1.Мавзу эълон қилинади. 2.2.Маъруза бошланади, асосий қисмлари баён қилинади.	15 минут
3	Гуруҳда ишлаш босқичи: 3.1.Талабаларга муаммоли савол беради . 3.2.Талабалар фикри эшитилади, бошқа талабалар баҳсга чақирилади. 3.3.Умумий хулосалар чиқарилади ва тўғрилиги текширилади. 3.4.Умумий хулосага келинади.	Ўқитувчи-талаба, 40 минут
4	Мустақамлаш ва баҳолаш босқичи: 4.1.Берилган маълумотни талабалар томонидан ўзлаштирилганини аниқлаш учун куйидаги саволлар берилади: - ер-сув ва меҳнат ресурслари билан таъминлаш жараёнини ёритинг. - ер ҳақи, уни ҳисоблаш ва тўлаш тартибини баҳоланг. - фермер хўжалигида ер ресурсларидан самарали фойдаланиш усуллари таҳлил қилинг. 4.2.Энг фаол талабалар (баҳолаш мезони асосида) баҳоланади.	Ўқитувчи, 15 минут
5	Ўқув машғулоти яқунлаш босқичи: 5.1.Талабалар билими таҳлил қилинади. 5.2.Мустақил иш топшириқлари берилади. 5.3.Ўқитувчи ўз фаолиятини таҳлил қилади ва тегишли ўзгартиришлар киритади.	Ўқитувчи, 10 минут

Кўриб чиқиладиган асосий саволлар:

- 1.Дехқон ва фермер хўжаликларининг ер ресурслари, уларга ер ажратиш тартиб қоидалари.
- 2.Ер ҳақи, уни ҳисоблаш ва тўлаш тартиби.
- 3.Дехқон ва фермер хўжаликларининг меҳнат ресурслари ва улардан фойдаланишни ташкил этиш.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: ер ресурслари, сув ресурслари, меҳнат ресурслари, ер ҳақи, СФУ.

Мавзуда кўриб чиқиладиган муаммолар:

- 1.1.Дехқон ва фермер хўжаликларининг ер ресурслари ва ундан унумли фойдаланиш йўллари.
- 1.2.Ер ҳақи, уни ҳисоблаш ва тўлаш тартибини оптималлаштириш.
- 1.3.Меҳнат ресурсларидан фойдаланишни замонавий усулларни ташкил этиш.

1-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда дехқон ва фермер хўжаликларининг ер ресурслари, уларга ер ажратиш тартиб қоидалари тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

- 1.1.Дехқон хўжаликларининг ер ресурслари ва унинг хусусиятларини баён қила олади.
- 1.2.Дехқон ва фермер хўжаликларига ер ажратиш тартиб қоидаларини айтиб бера олади.

1-савол баёни:

Дехқон ва фермер хўжаликлари ишлаб чиқариш фаолиятининг асосини ер-сув ва меҳнат ресурслари ташкил этади.

Ер кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини яратишда бевосита иштирок этувчи ишлаб чиқаришнинг асосий воситаси сифатида муҳим ўрин тутди. Ердан фойдаланиш жараёнида фуқаролар, корхона ва ташкилотлар, давлат идоралари маълум бир муносабатга киришдилар. Бу ерга эгаллик қилиш ва ундан фойдаланиш билан боғлиқ муносабатлар бўлиб, уларнинг йиғиндиси биргаликда жамиятнинг ер муносабатлари тизимини ташкил этади. Бу муносабатлар қонунлар билан тартибга солиниб, ердан фойдаланишнинг ҳуқуқий асосларини ташкил этади.

Республикада дехқон ва фермер хўжаликлари ташкил этиш учун ер ресурслари ажратиш Ўзбекистон Республикаси қонунчилик ҳужжатлари асосида амалга оширилади. Фермер ва дехқон хўжаликларига кишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) ерлари

шу хўжалик аъзоларининг умумий йиғилиши қарори асосида туман ҳокими қарори билан берилади. Бунда қуйидаги тамойилларга амал қилиш кўзда тутилиши лозим:

- хўжаликнинг ер, сув, меҳнат ва моддий ресурслардан тўғри фойдаланишини таъминлаш, тупроқ унумдорлигини ошириш;
- ер, сув, атмосфера ва бошқа табиий ресурсларни эрозия, чиқиндисиз ишлаб чиқариш технологияларини қўллаш йўли билан ифлосланишлардан муҳофаза қилиш;
- ерни беришда меҳнат истеъмоли баланси, турли қишлоқ хўжалик маҳсулотлари бозор конъюнктураси ҳамда ердан фойдаланишда агроэкологик шартлардан келиб чиқиб, хўжалик ишлаб чиқариши ихтисослашувига таркибий муносабатларнинг мослиги;
- сувдан фойдаланиш ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини самарали ташкил этиш учун ташкилий шароитларни яратиш;
- хўжаликнинг ижтимоий ва иқтисодий шароитлари, ердан фойдаланишнинг экологик хусусиятларини ҳисобга олиш;
- ернинг агроэкологик имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ер участкасини ажратиш ва ер солиғи (ижара тўловлари) ни белгилаш;
- ернинг бир бутунлигини, бир жинслигини, экологик мувозанат ва хавфсизлиги ҳамда участканинг битта суғориш шаҳобчасидан фойдаланишини таъминлаш;
- мавжуд суғориладиган ерларни сақлаш, уларнинг кичик участкаларга бўлинишига йўл қўймаслик, чунки у ҳолда қишлоқ хўжалиги техникасини қўллаш ва суғориш ишларини бажаришда ноқулайликлар туғилади.

Фермер хўжаликлариغا захира ерлар, махсус республика фонди ерлари, меҳнат ресурслари етарли бўлмаган, янги суғориладиган ҳамда зарар кўриб ишлаётган ёки кам рентабелли қишлоқ хўжалиги корхоналарининг ерлари берилади. Фермер хўжаликлариغا ер 50 йилгача бўлган, лекин 10 йилдан кам бўлмаган муддатга ижарага берилади. Ерни ижарага бериш шартнома асосида амалга оширилади. Шартнома ширкат хўжалиги бошқаруви раиси ва фермер хўжалиги бошлиғи томонидан тузилади ва имзоланади.

Деҳқончилик билан шуғулланадиган фермер хўжалиги учун ер участкаларининг ўлчами пахтачилик ва ғаллачиликда энг камидан 10 гектар, боғдоччилик, узумчилик, ва сабзавотчиликда—1 гектардан кам бўлмаслиги керак. Чорвачиликка ихтисослашган фермер хўжаликлариغا, уларга берилган ер участкаларининг энг кам ўлчами бир шартли бош чорва молига ҳисобланганда суғориладиган ерларда (Андижон, Наманган, Самарқанд, Тошкент, Фарғона, Тошкент вилоятлари) 0,30 гектар, қолган вилоятлар учун 0,45 гектар, суғорилмайдиган (лалми, чўл, сахро) ерларда камида 2 гектар ажратиб берилади.

Фермер хўжалигининг ер участкасига эгалик қилиш ва ундан фойдаланиш соҳасидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари қонун ҳужжатларида белгиланади. Фермер хўжалигига берилган ер участкаларидан қатъий белгиланган мақсадда фойдаланилади, улар хусусийлаштирилиши, олди-сотди, гаров, ҳадя, айирбошлаш объекти бўлиши, шунингдек, иккиламчи ижарага берилиши мумкин эмас. Фермер хўжалиги кредитлар олиш учун ўз мол-мулкани, шунингдек, ер участкасини ижарага олиш ҳуқуқини гаровга қўйишга ҳақли.

Фермер хўжалигига берилган ер участкаси бўлиниши мумкин эмас. Ер участкасининг ўлчами ва чегаралари фақат фермер хўжалиги бошлиғининг розилиги билан ўзгартирилиши мумкин.

ермер хўжалиги бошлиғи вафот этган тақдирда ер участкасини ижарага олиш ҳуқуқи шу хўжалик аъзоларининг ўзаро келишуви асосида, фермер хўжалиги фаолиятини давом эттириш истагида бўлган хўжалик аъзоларидан бирига мерос бўйича ўтади. Фермер хўжалиги бошлиғи меҳнат қобилиятини тўла йўқотган тақдирда, ер участкасини ижарага олиш ҳуқуқи хўжалик аъзоларининг розилиги билан улардан бирига қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ва шартларда топширилади.

Фермер хўжалиги тугатилган тақдирда, уни юритиш учун берилган ер участкасини ижарага олиш шартномаси қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда бекор қилинади.

Фермер хўжаликлари ердан фойдаланишда қуйидагиларга риоя этишлари лозим:

- ер участкасидан қатъий белгиланган мақсадда фойдаланиш;

- табиий объект бўлмиш ерга зарар етказмаслик;
- ер участкасини асраш, унинг унумдорлигини сақлаш ва ошириш юзасидан сарф-харажатлар қилиш;
- ер участкасини, агар ижарага олиш шартномасида бошқа муддат белгиланган бўлмаса, бир йил ичида ўзлаштириш.

Ўзбекистонда деҳқон хўжалигини юритиш учун томорқа ер участкаси берилади. Томорқа ер участкасида деҳқон хўжалиги оила эҳтиёжлари ва бозорда сотиш учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш ҳамда якка тартибда уй-жой қуриш мумкин. Деҳқон хўжалиги учун берилган томорқа ер участкаси оила аъзоларидан бирига мерос қилиб қолдириш ҳуқуқи билан умрбод эгалик қилишга берилади. Давлат томонидан бериладиган гувоҳнома томорқа ер участкасига мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилиш ҳуқуқини беради.

Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) аъзоларининг, бошқа қишлоқ хўжалиги ва ўрмон хўжалиги корхоналари, муассасалари ва ташкилотлари ходимларининг оилаларига, шунингдек, қишлоқ жойларида яшовчи ўқитувчилари, шифокорлар ва бошқа мутахассисларнинг оилаларига деҳқон хўжалигини юртиш учун қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилишга томорқа ер участкаси имроат ва ҳовли эгаллаган майдонни ҳам қўшганда суғориладиган ерларда 0,35 гектаргача ва суғорилмайдиган (лалмикор) ерларда 1 гектаргача ўлчамда берилади.

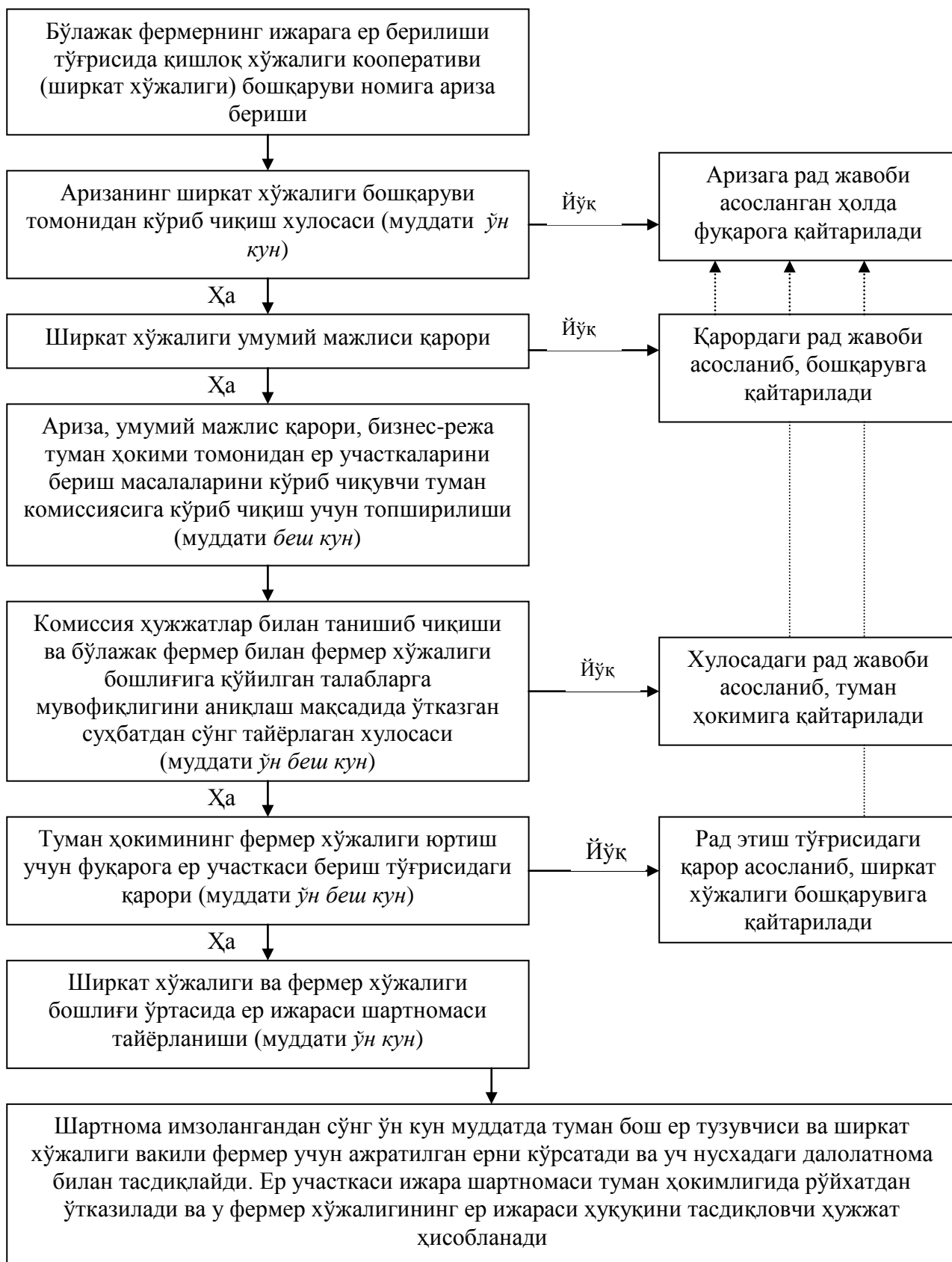
Фуқароларга деҳқон хўжалиги юритиш учун 0,06 гектар доирасида томорқа ер участкаларига мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилиш ҳуқуқи, ким ошди савдоси асосида сотилиши мумкин.

Янги ташкил этилаётган деҳқон хўжалиги учун томорқа ер участкаси олиш ҳуқуқидан мазкур жойда камида уч йил мобайнида доимий яшаб келаётган шахслар фойдаланадилар (янги ўзлаштирилаётган ер майдонлари бундан мустасно).

Деҳқон хўжалигининг ерга эгалик қилиш ва ердан фойдаланиш соҳасидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Ердан самарали фойдаланаётган деҳқон ва фермерлар ширкат хўжалиги ерларидан қисқа муддатли ижарага қўшимча ер участкалари олиши мумкин. Бундай ерлардан қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш, ем-хашак етиштириш, яйлов яратишда фойдаланилади.

Фермер хўжалигини юритиш учун ер участкасини ажратиш тизимини, 4.1-чизмада кўриб чиқамиз (4.1-чизма).

4.1-чизма. Фермер хўжалигини юритиш учун ер участкасини ажратиш тизими Назорат саволлари:

- 1.1. Фермер хўжалигининг ер ресурслари таркибини очиб беринг.
- 1.2. Фермер хўжалигида сув ва меҳнат ресурсларидан фойдаланиш хусусиятларини ёритинг.

1.3. Фермер хўжалигида ишлаб чиқариш ресурсларидан унумли фойдаланиш йўллари ва омилларини таҳлил қилинг.

2-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда ер ҳақи, уни ҳисоблаш ва тўлаш тартиби тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

2.1. Фермер хўжалигида ер ҳақи, уни ҳисоблаш тартибини тавсифлай олади.

2.2. Ер ҳақини тўлаш тартибини изоҳлай олади.

2.3. Ер ҳақи, уни ҳисоблаш ва тўлаш тартибини жаҳон амалиёти билан солиштира олади.

2-савол баёни:

Дехқон ва фермер хўжаликларига ер ажратиб беришни расмийлаштириш ер тузиш хизмати органлари томонидан маҳаллий бюджет маблағлари ҳисобига амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасида ердан фойдаланганлик учун ҳақ тўланади. Шу сабабли фермер хўжаликлари ердан фойдаланганлик учун ижара ҳақи тариқасида ер участкасининг сифатига, жойлашган манзилига ва сув билан таъминланганлик даражасига қараб, унинг кадастр баҳосини инобатга олган ҳолда, деҳқон хўжаликлари эса мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик ҳуқуқи асосида берилган томорқа ер участкасидан фойдаланганлик учун ҳар йили 15 декабрга қадар ягона ер солиғи тўлайдилар. Ер участкалари ижарага берилганда ер учун ҳақ ижара ҳақи шаклида олинади, солиқ ставкасининг бир бараваридан кам ва уч бараваридан кўп бўлмаслиги керак, ердан қишлоқ хўжалик эҳтиёжлари учун фойдаланилган тақдирда ер солиғи ставкасининг бир баравари миқдоридан бўлади. Ер ҳақини ўз вақтида тўламаганлик учун қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда пеня ундирилади.

Ер участкаларининг маъмурий ва саноат марказларига нисбатан жойлашишига қараб солиқ ставкалари Тошкент шаҳри атрофида 20 километрлик доирада–1,3, Қорақалпоғистон Республикаси пойтахти ва вилоятлар маркази атрофида 15 километрлик доирда–1,15, бошқа шаҳарлар атрофида 5 километрлик доирада–1,1 коэффициентга мос ер солиғи ундирилади.

Ер солиғини тўлашда ерларнинг сифати ҳам ҳисобига олинади. Агарда хўжаликнинг ери ёмон (балл бонитети 40 баллгача) бўлса, ставкаларга 0,75, ўртача (балл бонитети 41 баллдан 70 баллгача) бўлса, 1,0 ва яхши (балл бонитети 70 баллдан юқори) бўлса, 1,25 коэффициенти қўлланилади.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, биринчи марта томорқа ер участкаси олган деҳқон хўжалиги ва янги ташкил этилган фермер хўжалиги ҳамда шахсий ёрдамчи хўжаликларидан ўзгартирилган деҳқон хўжалиги давлат рўйхатидан ўтказилгандан кейин икки йил мобайнида ер участкасидан фойдаланганлик учун ер солиғидан озод қилинади. Шу билан бирга ер солиғи тўлашдан Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодексида кўрсатилган шахслар ҳам озод этиладилар.

Сув фонди ҳам давлат тасарруфида бўлиб, фермер ва деҳқон хўжаликларини юритиш учун ваколатли органлари томонидан сувдан фойдаланиш лимити ажратилади. Сувдан фойдаланганлиги учун тўланадиган солиқ миқдорини туман давлат солиқ инспекцияси ҳисоблаб, солиқ тўловчиларга ҳар йили 1 майгача тўлов хабарномасини тақдим қилади. Берилган сувнинг сарфини ҳисобга олиш ҳамда сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ тўлаш тартиби ҳамда мазкур солиқ бўйича имтиёзлар қонун ҳужжатлари билан белгиланади. Сув объектлари (дарё, кўл, сув омборлари, каналлари ва шу кабилари)га салбий таъсир кўрсатадиган хўжалик фаолияти юритиш ва қурилиш ишлари олиб бориш таъқиқланади.

Фермер хўжалиги ўзига берилган ер участкаларидан қатъий белгиланган мақсадада фойдаланиб, унинг хусусийлаштириш, олди-сотди, гаров, ҳадя, айирбошлаш объектига айланишига, шунингдек, иккиламчи ижарага берилиши ва бўлинишига йўл қўймаслиги керак. Ер участкасининг ўлчами ва чегаралари фақат фермер хўжалиги бошлиғининг розилиги билан ўзгартирилиши мумкин. Фермер хўжалиги бошлиғи вафот этган тақдирда ер участкасини ижарага олиш ҳуқуқи шу хўжалик аъзоларининг ўзаро келишуви асосида, фермер хўжалиги фаолиятини давом эттириш истагида бўлган хўжалик аъзоларидан бирига

мерос бўйича ўтади. Фермер хўжалиги бошлиғи меҳнат қобилиятини тўла йўқотган тақдирда, ер участкасини ижарага олиш ҳуқуқи хўжалик аъзоларининг розилиги билан улардан бирига топширилади. Фермер хўжалиги тугатилган тақдирда, уни юритиш учун берилган ер участкасини ижарага олиш шартномаси бекор қилиниши лозим.

Фермер хўжалигига берилган ер участкасидан фойдаланганлик учун ҳақ туман бюджетига киритиладиган ҳар йилги ижара ҳақи тариқасида ер участкасининг сифатига, жойлашган манзилига ва сув билан таъминланганлик даражасига қараб, унинг кадастр баҳосини инобатга олган ҳолда белгиланадиган ягона ер солиғи ставкаси миқдоридан ундирилади. Давлат рўйхатига олинган пайтдан эътиборан дастлабки икки йил мобайнида фермер хўжалиги ер участкасидан фойдаланганлик учун ҳақ тўлашдан озод этилади.

Дехқон хўжалигининг ердан фойдаланиш тизими фермер хўжалигидаги ердан фойдаланиш тизими билан ўхшаш бўлиб, деҳқон хўжалигига ер участкаси мерос қилиб қолдирилган умрбод эгалик қилиш ҳуқуқи билан берилганлиги учун фермер хўжалигидаги каби ер участкасини олиш шартномасини бекор қилиш тадбирлари ўтказилмайди. Деҳқон хўжалиги ер участкасидан фойдаланганлиги учун ҳақни ер солиғи тариқасида тўлайди.

Фермер ва деҳқон хўжаликлари ердан белгиланган мақсадда ва оқилона фойдаланган ҳолда қишлоқ хўжалик маҳсулоти етиштиришда юқори самарадорликка эришишни кўзлаши лозим. Акс ҳолда фермер хўжалигида қишлоқ хўжалик экинларидан олинган ҳосилдорлик норматив кадастр баҳосидан муттасил (уч йил мобайнида) паст бўлганда ердан фойдаланиш ҳуқуқи бекор қилиниши мумкин.

Назорат саволлари:

1.1. Фермер хўжалигида рента ва унинг шакллари ёритиб беринг.

1.2. Фермер хўжалигида ердан фойдаланганлик учун тўлов ва уни амал қилиш механизмини изоҳланг.

1.3. Фермер хўжалиги қанақанги солиқ ва тўловлар тўлашини таҳлил қилинг.

3-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда деҳқон ва фермер хўжаликларининг меҳнат ресурслари ва улардан самарали фойдаланишни ташкил этиш усуллари тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

2.1. Деҳқон ва фермер хўжаликларининг меҳнат ресурслари хусусиятларини тавсифлай олади.

2.2. Деҳқон ва фермер хўжаликларининг меҳнат ресурслари ва улардан фойдаланишни ташкил этиш усуллари изоҳлай олади.

3-савол баёни:

Деҳқон ва фермер хўжаликлари оилавий хўжаликлар бўлганлиги туфайли уларда меҳнат қилаётганларнинг аксарияти оила аъзолари ҳисобланади. «Фермер хўжалиги тўғрисида» ги ва «Деҳқон хўжалиги тўғрисида» ги қонунларга мувофиқ фермер хўжалиги бошлиғи 18 ёшга, деҳқон хўжалиги бошлиғи эса 16 ёшга тўлган, тегишли малака ва иш тажрибасига эга бўлган, муомалага лаёқатли, мазкур хўжаликларнинг аъзоларидан бири бўлиши мумкин. Ушбу қонунларга кўра, хўжалик юритиш давомида фермер ёки деҳқон хўжалиги кўшимча иш кучини жалб этиши ҳам мумкин. Бу жараён фермер хўжаликларида доимий, фақат шартнома асосида, деҳқон хўжаликларида мавсумий (вақтинчанлик) тарзда амалга оширилади. Аммо ёлланган ишчилар хўжалик аъзолари ҳисобланмайди. Хўжаликда шартнома асосида ишлайдиган ишчилар меҳнатига ҳақ тўлаш қонун ҳужжатларида белгиланган энг кам иш ҳаққидан оз бўлмаган миқдорда, тарафларнинг келишувига биноан пул тарзида ҳам, натура тариқасида ҳам амалга оширилади. Шу билан бирга ёлланма ишчилар фермер хўжалиги бошлиғи розилиги билан пул ёки бошқа ҳил улушни киритишга ҳамда кўшган улушига мутаносиб равишда хўжалик даромади (фойдаси) тақсимотида қатнашиш мумкин.

Фермер хўжалиги аъзолари ҳамда шартнома асосида ишлаётган ишчилар Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш вазирлиги ҳузуридаги Нафақа жамғармасига бадаллар тўланган тақдирда (деҳқон хўжаликлари аъзолари ихтиёрий

равишда), меҳнат дафтарчаси белгиланган тартибда расмийлаштирилган ҳолда меҳнат стажига қўшилади ва пировард натижада нафақа олишлари мумкин.

Фермер хўжаликларидида меҳнат ва у билан банд бўлган ишчилар сони йилдан-йилга кўпаймоқда. 2001 йил охирига республика фермер хўжаликларидида банд аҳоли сони 386,2 минг кишини ташкил этди. Бу кўрсаткич 1993 йилдагига нисбатан 13,3 мартага ёки 2000 йилдагига нисбатан эса қарийб 31 фоизга кўпдир.

Агар 1993 йили республикада битта фермер хўжалигида ўртача 3,8 киши ишлаган (банд) бўлса, бу кўрсаткич 2002 йилда 6,7 кишига тенг бўлди ёки битта фермер хўжалигига тўғри келадиган банд ишчилар сони 1993 йилдан 2002 йилда қарийб 2 мартага кўпайган.

4.1-жадвал

Ўзбекистон фермер хўжаликларининг ер майдони ва уларда банд ишчилар бўйича кўрсаткичларининг ўзгариши*

Йиллар	Ер майдони, минг га	Хўжаликда банд бўлган ишчилар сони, минг нафар	Бир хўжаликка тўғри келадиган		Бир ишчига тўғри келадиган ўртача ер майдони, га
			ер майдони, га	ишчилар сони, нафар	
1993	70,6	29,0	9,4	3,8	2,43
1994	193,1	58,4	13,6	4,1	3,31
1995	264,6	94,0	14,6	5,2	2,81
1996	294,7	102,3	15,3	5,3	2,88
1997	413,3	134,4	19,2	6,3	3,07
1998	446,5	163,1	19,4	7,1	2,74
1999	665,7	176,5	21,4	5,7	3,77
2000	889,6	294,9	20,3	6,7	3,02
2001	1054,7	386,2	19,0	7,0	2,73
2002	1591,7	487,9	22,0	6,7	2,02

*Жадвал республика фермер ва деҳқон хўжаликлари уюшмасининг маълумотлари асосида тузилган.

Республикада янги фермер хўжаликлари ташкил этиш, уларга ер ресурслари ажратиш жараёни узлуксиз давом этмоқда ва бу фермер хўжаликлари меҳнатга қобилиятли қишлоқ аҳолисининг ишлашга жалб этиш имконини кенгайтиради.

Умуман, республикада деҳқон ва фермер хўжаликларига ер бериш, улар фаолиятини ташкил этиш бўйича кўрилган чора-тадбирлар, уларни янги хўжалик юритувчилар сифатида республика аграр иқтисодиётидаги ўрни ва ролини янада мустақкамлайди. Бунга энг аввало ер, сув ва меҳнат ресурсларидан тўла ва унумли фойдаланиш орқали эришилмоқда дейиш ўринлидир.

Назорат саволлари:

1. Фермер ва деҳқон хўжаликларига ер қандай шартлар асосида берилади?
2. Фермер хўжалигида меҳнат муносабатларининг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
3. Фермер ва деҳқон хўжаликларидида сувдан фойдаланишнинг тартиби қандай?
4. Қонунчилик ҳужжатларидида фермер ва деҳқон хўжаликларга қандай имтиёзлар белгиланган?
5. Фермер ва деҳқон хўжаликларидида меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

Деҳқон ва фермер хўжаликлари ишлаб чиқариш фаолиятининг асосини ер-сув ва меҳнат ресурслари ташкил этади. Фермер хўжаликларига ер 50 йилгача бўлган, лекин 30 йилдан кам бўлмаган муддатга ижарага берилади.

Хўжалик юретиш давомида фермер ёки деҳқон хўжалиги кўшимча иш кучини жалб этиши ҳам мумкин. Бу жараён фермер хўжаликларида доимий, фақат шартнома асосида, деҳқон хўжаликларида мавсумий (вақтинчанлик) тарзда амалга оширилади.

Умуман, республикада деҳқон ва фермер хўжаликларига ер бериш, улар фаолиятини ташкил этиш бўйича кўрилган чора-тадбирлар, уларни янги хўжалик юритувчилар сифатида республика аграр иқтисодиётидаги ўрни ва ролини янада мустаҳкамлайди.

Асосий адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни-Т.: 1998.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни-Т.: 1998.
3. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., ва бошқ. Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди-(ўқув қўлланма)-Т.: ТДИУ. 2004.
4. Қ. Чориев, Б. Беркинов, «Деҳқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юретишнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари»-Т.: Шарқ. 2002.
5. Ширкат, деҳқон ва фермер хўжаликлари фаолиятини ташкил этиш ва юретиш билан боғлиқ тушунчаларнинг изоҳли луғати.

5-мавзу: Дехқон ва фермер хўжаликларининг мол-мулки, улардан мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланиш

Фанни ўқитиш технологияси:

“Дехқон ва фермер хўжаликларининг мол-мулки, улардан мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланиш” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Т/ р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс, вақт
1	<p>Тайёрлов босқичи:</p> <p>1.1.Дарс мақсади: Дехқон ва фермер хўжаликларининг мол-мулки, улардан мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланиш ҳақида талабаларга тушунчалар бериш.</p> <p>1.2.Идентив ўқув мақсадлари:</p> <p>1.2.1. Фермер хўжалигининг мол-мулки таркибини изоҳлаб беради.</p> <p>1.2.2. Фермер хўжалигининг пул маблағлари ва уни ташкил топиши ҳамда шаклланишини ёритиб беради.</p> <p>1.2.3. Фермер хўжалигининг асбоб-ускуна ва хом ашё, анжомлар, ёқилғи-мойлаш материаллари, органик ва минерал ўғитларидан самарали фойдаланиш омилларини изоҳлаб беради.</p> <p>1.3.Асосий тушунча ва иборалар: хўжалик мол-мулки, мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи, пул маблағлари, асбоб-ускуна ва ашё-анжомлар, ёқилғи-мойлаш материаллари, ем-хашак, органик ва минерал ўғитлар, мол-мулкдан фойдаланиш.</p> <p>1.4.Дарс шакли: гуруҳ ва микрогуруҳларда.</p> <p>1.5.Фойдаланиладиган метод ва усуллар: суҳбат, маъруза-ҳикоя, баҳс, видеоусул.</p> <p>1.6.Керакли жиҳоз ва воситалар: Ўқув-методик мажмуа, видеопроектор, видеофилмлар.</p>	Ўқитувчи
2	<p>Ўқув машғулотни ташкил қилиш босқичи:</p> <p>2.1. Мавзу эълон қилинади.</p> <p>2.2. Маъруза бошланади, асосий қисмлари баён қилинади.</p>	Ўқитувчи, 15 минут
3	<p>Гуруҳда ишлаш босқичи:</p> <p>3.1. Талабаларга муаммоли савол беради.</p> <p>3.2. Талабалар фикри эшитилади, бошқа талабалар баҳсга чақирилади.</p> <p>3.3. Умумий хулосалар чиқарилади ва тўғрилиги текширилади.</p> <p>3.4. Умумий хулосага келинади.</p>	Ўқитувчи-талаба, 40 минут
4	<p>Мустаҳкамлаш ва баҳолаш босқичи:</p> <p>4.1. Берилган маълумотни талабалар томонидан ўзлаштирилганини аниқлаш учун қуйидаги саволлар берилади:</p> <ul style="list-style-type: none"> - фермер хўжалигида мол-мулкни ташкил этиш манбаларини ёритинг. - мулкка эгалик қилиш ва ундан фойдаланиш тартибини изоҳланг. - фермер хўжалигини пул маблағлари ва уни шаклланиш манбаларини таҳлил этинг. - дехқон хўжалигининг мол-мулки таркиби ҳамда ундан самарали фойдаланиш омилларини таҳлил қилинг. <p>4.2. Энг фаол талабалар (баҳолаш мезони асосида) баҳоланади.</p>	Ўқитувчи, 15 минут
5	<p>Ўқув машғулотини яқунлаш босқичи:</p> <p>5.1. Талабалар билими таҳлил қилинади.</p> <p>5.2. Мустақил иш топшириқлари берилади.</p> <p>5.3. Ўқитувчи ўз фаолиятини таҳлил қилади ва тегишли ўзгартиришлар киритади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут

Кўриб чиқиладиган асосий саволлар:

1. Дехқон ва фермер хўжалиги мол-мулки таркиби, мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи.
2. Дехқон, фермер хўжаликларининг пул маблағлари. Хўжалик мол-мулкидан мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланиш.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: хўжалик мол-мулки, мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи, пул маблағлари, асбоб-ускуна ва хом ашё, анжомлар, ёқилғи-мойлаш материаллари, ем-хашак, органик ва минерал ўғитлар.

Мавзуда кўриб чиқиладиган муаммолар:

- 1.1. Хўжалик мол-мулки таркибини кенгайтириш ва уни такомиллаштириш омиллари.
- 1.2. Пул маблағлари, хўжалик мол-мулкидан фойдаланишни оптималлаштириш йўллари.

1-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда дехқон ва фермер хўжалиги мол-мулки таркиби, мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи тартиб қоидалари тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

- 1.1. Дехқон ва фермер хўжалиги мол-мулки таркибини баён қила олади.
- 1.2. Дехқон ва фермер хўжалигида мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи тартиб қоидаларини айтиб бера олади.

1-савол баёни:

Дехқон ва фермер хўжаликлари ўз фаолиятларини ихтиёридаги мол-мулкдан, шунингдек, узоқ муддатли ижара ва мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгаликдаги ер участкаларидан фойдаланиш асосида амалга оширади.

Дехқон ва фермер хўжаликлари мол-мулки таркиби қуйидагилардан иборат:

- ўзига қарашли уй-жойлар ва хўжалик иморатлари;
- қишлоқ хўжалик экнзорлари ва кўчатзорлари, дов-дарахтлар;
- қишлоқ хўжалик техникаси;
- асбоб-ускуна ва ашё-анжомлар;
- транспорт воситалари;
- пул маблағлари;
- интеллектуал мулк объектлари;
- ишлаб чиқариш фаолияти натижасида етиштирилган маҳсулот;
- олинган даромад ва қонунда тақиқланмаган тарзда эга бўлинган бошқа мол-мулклар.

Дехқон ва фермер хўжаликлари мол-мулкининг ҳосил бўлиш манбалари қаторига қуйидагилар киради:

- хўжалик аъзоларининг пул ва моддий маблағлари;
- маҳсулот (ишлар, хизматлар) реализациясидан, шунингдек, фаолиятнинг бошқа турларидан олинган даромадлар;
- қимматли қоғозлардан олинган даромадлар;
- кредитлар;
- юридик ва жисмоний шахсаларнинг беғараз хайрия ва бошқа бадаллари, эҳсонлари;
- қонунларда тақиқланмаган бошқа манбалар.

Ташкил этиш вақтида мулкка (капиталга) эгалик қилиш нуқтаи назардан фермер хўжаликларини шартли равишда учта тоифага (гурухга) бўлиш мумкин. Биринчи гурухга қишлоқ хўжалиги кооперативлари (ширкатлар) ерларида ташкил этилган нол балансли фермер хўжаликлари киради. Бундай фермерлар шартномага кўра, ширкат хўжалигининг инфратузилмасидан фойдаланишади.

Иккинчи гурухни балансида камида 30 бош шартли қорамолга эга бўлган фермер хўжаликлари ташкил қилади. Бундай фермерлар ўз фаолиятида тўлиқ мустақил бўлиб, ҳеч қандай бирлашма таркибига кирмайди ва шартнома бўйича хизмат кўрсатувчи кооперативлар хизматларидан фойдаланишади.

Учинчи гурухга паст рентабелли ва зарар кўриб ишловчи хўжаликлар негизида ташкил этилган фермер хўжаликлари киради. Улар қайта ўзгартирилаётган хўжалик

мулкининг бир қисмини улуш (пай) кўринишида ижарага бериладиган майдонга мутаносиб равишда олишади.

Учинчи гуруҳга кирувчи фермер хўжаликлари ўзларининг натурал кўринишдаги мол-мулкларини (майда инвентарлар ва ҳоказолардан ташқари) ушбу фермерлар билан биргаликда фермер хўжаликлари уюшмасига бирлашган хизмат кўрсатувчи кооперативларга фойдаланиш учун топширади. Бундай хизмат кўрсатувчи кооперативлар фермер хўжаликларига шартнома асосида хизматлар кўрсатади.

Даствлабки мол-мулк (капитал)нинг йўқлиги кўплаб (асосан биринчи гуруҳга кирувчи) фермер хўжаликларини бошқаларига нисбатан тенг бўлмаган ҳолатга кўяди ва бу охи-роқибатда уларнинг иқтисодий ночорлигига ёки узоқ йиллик самарасиз фаолият кўрсатишига олиб келувчи сабаблардан бири ҳисобланади.

Дехқон ва фермер хўжаликларининг мол-мулки миқдори чекланмаган бўлиб, у давлат томонидан ҳимоя қилинади. Дехқон ва фермер хўжаликларининг мол-мулки уларнинг аъзоларига умумий биргаликдаги мулк асосида қарашли бўлади. Шу билан бирга хўжалик аъзолари ўзаро келишиб, умумий улушли мулк ташкил этишлари ҳам қонуний жиҳатдан мумкин. Дехқон ва фермер хўжаликларининг мол-мулки умумий мулк бўлганлиги учун мол-мулққа эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш хўжалик аъзолари томонидан ўзаро келишув асосида амалга оширилади. Бунда юридик ва жисмоний шахслар билан ўзаро муносабатларда шу хўжалик номидан хўжалик бошлиғи иш юритади.

Агар фермер хўжалиги аъзоси хўжалик таркибидан бошқа фермер хўжалиги тузиш мақсадида чиқиш ниятини билдирса, у ҳолда фермер хўжалиги мол-мулукидаги ўзига тегишли улушини натурада ёки улуш миқдорига тенг бўлган қийматда олиши мумкин.

Дехқон ва фермер хўжаликлари фаолият юритиши учун зарур мол-мулкни ва ишлаб чиқариш воситаларини биржаларда, ярмаркаларда, бозорларда юридик ва жисмоний шахслардан сотиб олиши ҳам мумкин.

Дехқон ва фермер хўжаликлари хусусий мулк шаклига асосланган хўжалик юртиш субъектлари ҳисобланади (5.1-чизма).

МУЛК ШАКЛЛАРИ

5.1-чизма. Мулк шакллари

Дехқон ва фермер хўжалиklarининг мол-мулки миқдори чекланмаган бўлиб, у давлат томонидан ҳимоя қилинади. Дехқон ва фермер хўжалиklarининг мол-мулки уларнинг аъзоларига умумий биргаликдаги мулк асосида қарашли бўлади. Шу билан бирга хўжалик аъзолари ўзаро келишиб, умумий улушли мулк ташкил этишлари ҳам қонуний жиҳатдан мумкин. Дехқон ва фермер хўжалиklarининг мол-мулки умумий мулк бўлганлиги учун мол-мулкка эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш хўжалик аъзолари томонидан ўзаро келишув асосида амалга оширилади. Бунда юридик ва жисмоний шахслар билан ўзаро муносабатларда шу хўжалик номидан хўжалик бошлиғи иш юритади.

Агар фермер хўжалиги аъзоси хўжалик таркибидан бошқа фермер хўжалиги тузиш мақсадида чиқиш ниятини билдирса, у ҳолда фермер хўжалиги мол-мулукидаги ўзига тегишли улушини натурада ёки улуш миқдорига тенг бўлган қийматда олиши мумкин.

Дехқон ва фермер хўжалиklarининг мол-мулки уларнинг аъзоларига мерос қилиб қолдирилиши мумкин ва бунда меросхўрлар мерос ҳуқуқи тўғрисидаги гувоҳнома берилганлик учун давлат божи тўлашдан озод этилган.

Фермер ва дехқон хўжалиklари ўз мажбуриятлари бўйича ундирув қаратилиш мумкин бўлган мол-мулки билан жавобгар бўлади.

«Фермер хўжалиги тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунининг 24-моддасига мувофиқ, ширкат хўжалиги аъзоси бўлмаган, лекин унинг фаолиятида меҳнат шартномаси асосида иштирок этаётган шахс хўжалик мол-мулкига фермер хўжалигининг розилиги билан қўшган улушига мутаносиб равишда хўжалик даромади тақсимотида қатнашиш ҳуқуқига эга. Бу фермер хўжалиklари мол-мулкларини кўпайтиришни рағбатлантирувчи омиллардан биридир.

Дехқон ва фермер хўжалиklarининг мол-мулкини кўпайтириш ва ундан самарали фойдаланишининг асоси тадбиркорлик фаолияти ҳисобланади.

Тадбиркорлик фаолияти (тадбиркорлик)–тадбиркорлик фаолияти субъектлари томонидан амалга ошириладиган, ўз таваккалчилиги ва мулкий жавобгарлиги остида даромад (фойда) олишга қаратилган ташаббускорлик фаолиятидир. Тадбиркорлик фаолияти субъектлари қаторига ўрнатилган тартибда рўйхатга олинган ва тадбиркорлик фаолиятини юритаётган юридик ва жисмоний шахслар киради. Фермер ва юридик шахс ҳуқуқларига эга бўлган дехқон хўжалиklари кичик ва ўрта тадбиркорлик фаолияти субъектлари ҳисобланади. Амалдаги қонунчиликка асосан юридик шахс мақомига эга бўлмаган дехқон хўжалиklари ҳам тадбиркорлик фаолиятини юритишлари мумкин.

Айнан тадбиркорлик фаолияти мулкдан самарали фойдаланиш имкониятларини рўёбга чиқаради. Мамлакатнинг куч-қуввати, аҳолининг турмуш даражаси ана шу тадбиркорлар, шунингдек, фермер ва дехқон хўжалиklarининг ўз мол-мулки, ресурсларидан қандай фойдаланиши, қандай сифатдаги маҳсулот етиштиришива фан-техника ютуқларини қай даражада жорий этишига кўп жиҳатдан боғлиқ. Бозор иқтисодиёти тадбиркорлик фаолияти амалга ошириладиган муҳит ҳисобланади. У турли мулк ва хўжалик юритиш шакллари ўртасидаги кучли рақобатга асосланади ва бу жамият ривожининг асосий омилларидан биридир. Ана шу рақобат таъсирида жамиятдаги ресурслар мулк ва тадбиркорлик қобилиятидан самарали фойдаланган субъектлар фойдасига қайта тақсимланади.

Дехқон ва фермер хўжалиklarининг бошқа корхоналар, ташкилотлар, фуқаролар ва давлат бошқарув идоралари билан иқтисодий муносабатлари шартномавий тарзда, нақд ва нақд пулсиз ҳисоб-китоб операциялари асосига курилади. Давлат дехқон ва фермер хўжалиklarининг ривожланиши учун фоиз ставкалари, солиқлар, баҳони белгилаш, иқтисодий чоралар, субсидиялар, ижтимоий ва экологик меъёрларни қўллаш орқали иқтисодий таъсир чораларини кўради.

Амалдаги қонунчиликка мувофиқ тадибркорлик фаолияти субъекти сифатида деҳқон ва фермер хўжаликларининг мулкӣ ҳуқуқларини ҳимоялаш кафолатланган. Яъни уларнинг мол-мулки дахлсиз ва қонун билан ҳимояланади. Уларга фойдаланиш учун берилган ер участкаларини олиб қўйиш фақатгина қонунда белгиланган ҳолат ва тартибда амалга оширилиши мумкин. Ер участкасини ижарага олиш шартномаси фақат томонларнинг келишувига биноан ўзгартирилиши мумкин. Деҳқон хўжаликлари ер участкаларини олиб қўйиш фақатгина олиб қўйилган ер участкасига қиммати тенг бўлган бошқа ер участкасини бериш, бузилган бино ва иншоотлар қийматини қоплаб берилган ёки янгидан қуриб берилган тақдирда амалга оширилади.

Ундан ташқари деҳқон ва фермер хўжаликларининг моддий-техника ресурслари, ёқилғи-мойлаш материаллари, ем-хашак, органик ва минерал ўғитлар бозорига эркин кириш имконияти кафолатланади.

Деҳқон ва фермер хўжаликларининг мол-мулкига эгалик қилиш, фойдаланиш ва тасарруф қилиш унинг барча аъзолари томонидан биргаликда, ўзаро келишув асосида амалга оширилади. Мазкур хўжаликларда аъзоларнинг ўртача сонини камлиги (масалан, Республика бўйича фермер хўжаликларида аъзоларнинг ўртача сони 7 кишини ташкил этади) мулкдан фойдаланиш самарадорлигини оширувчи омил ҳисобланади. Аксинча, акционерлик жамиятлари каби йирик хўжалик юритиш шаклларида мулкдан самарали фойдаланиш бўйича ўзаро келишувга эришиш аъзолар сонининг кўплиги туфайли бирмунча қийин кечади.

Назорат саволлари:

- 1.1. Фермер хўжалигини мол-мулки таркибини ёритинг.
 - 1.2. Фермер хўжалигида мулкка эгалик қилиш ва мулкдан самарали фойдаланиш йўллари изохланг.
 - 1.3. Фермер хўжаликларида мулкни тасарруф этиш йўллари изохланг.
- 2-савол бўйича дарс мақсади:** Талабаларга деҳқон ва фермер хўжаликларининг пул маблағлари, хўжалик мол-мулкдан мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланиш жараёнини ёритиш.

Идентив ўқув мақсадлари:

- 2.1. Деҳқон ва фермер хўжаликларининг пул маблағлари ва уларнинг манбаларини изохлай олади.
- 2.2. Хўжалик мол-мулкдан мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланиш тартибини ёритиб бера олади.

2-савол баёни:

Деҳқон хўжалигининг пул маблағларини ҳосил қилиш манбалари қуйидагилардан иборат:

- деҳқон хўжалиги аъзоларининг пул ва моддий маблағларидан;
- қимматли қоғозлардан келган даромадлардан;
- кредитлардан;
- корхоналар, бирлашмалар, ташкилотлар ва фуқароларнинг хайрия ва ўзга бадаллари, эҳсонларидан;
- қонунларда таъқиқланмаган ўзга манбалардан.

Деҳқон, фермер хўжаликлари ана шу манбалар ҳисобида олган пул маблағларини сақлаш ва пул операцияларини юритиш учун банк бўлинмаларидан счётлар очиш ҳамда бу маблағларни эркин тасарруф қилиш ҳуқуқига эга. Бу ҳисоб-китоб счётларидаги пул маблағлари фақат деҳқон ва фермер хўжалигининг розилигига биноан ёки суд қарорига кўра чегирилиши мумкин.

Ҳисоб-китоб счётидаги маблағлар нақд пулсиз тартибда ҳам, нақд пул бериш йўли билан ҳам ишлатилади.

Деҳқон, фермер хўжаликларининг мол-мулкларидан унумли фойдаланиш йўналишлари қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

- мавжуд техника воситаларидан интенсив фойдаланиш;

- бино-иншоотларини ўз вақтида таъмирлаб бориш;
- техника воситалари юк кўтариш қобилиятидан максимал фойдаланиш;
- от-арава транспортдан фойдаланиш.

Кўп мутахассислар фикри ва хорижий давлатлар тажрибасига кўра, вужудга келган ҳолатни бартараф этишнинг энг қулай йўли турли шакиллarda ташкил этиладиган ижара ҳисобланади. Бунинг моҳияти шундан иборатки, ортиқча техника воситаси бўлган, ёки механизация ишларини бажаришга ихтисослашган корхоналар турли муддатларга, қисқа ва узоқ муддатларга ўз воситасини деҳқон, фермер хўжаликларига ижарага беради.

Фермерчилик ривожланган кўпгина хорижий давлатларда техника воситаларидан биргаликда фойдаланиш усули ҳам ривожланган. Буни моҳияти шундан иборатки, бир неча фермер хўжалиги ўзларининг техника воситаларини бирлаштириб, зарурат бўлганда ундан фойдаланадилар. Бу усулнинг афзаллиги шундан иборатки, битта фермер хўжалиги учун техника сотиб олиш оғир бўлганда кўпчилик фермерлар биргалашиб бу техникани сотиб олиши мумкин. Техника воситаларидан туғри фойдаланиш учун жавобгар шахс белгиланади. Харажатлар бажарилган ишга мувофиқ мутаносиб тарзда тақсимланади.

Деҳқон ва фермер хўжаликлари ихтиёрий равишда маҳсулот етиштириш, харид қилиш, уни қайта ишлаш ва сотиш, моддий-техника таъминоти, қурилиш, техникавий, сув хўжалиги, ветеринария, агрокимё, маслаҳат бериш йўсинидаги ва бошқа хил хизмат кўрсатиш бўйича кооперативларга, жамиятларга, иттифоқларга, уюшмаларга ва бошқа бирлашмаларга бирлашиш, кириш ҳуқуқига эга бўлиб, бунда ўз мол-мулклари билан улушли асосда иштирок этадилар.

Улар кредит шартномаси асосида ишлаб чиқариш аҳамиятига молик объектларни қуриш, асосий ишлаб чиқариш воситаларини харид қилиш учун узоқ муддатли кредит ва жорий ишлаб чиқариш фаолияти учун қисқа муддатли кредит олишлари мумкин. Улар учун банк муассасаларида махсус кредит фондлари тузилган бўлиб, бу фондлардан имтиёзли равишда фойдаланадилар.

Деҳқон ва фермер хўжаликлари тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишда бошланғич капиталга эга бўлиши катта аҳамиятга эга. Лекин кўпчилик хўжаликлар бошланғич капиталга эга эмас. Бу масалаги ҳукуратимиз томонидан катта эътибор қаратилмоқда. Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 10 сентябрда қабул қилинган «Кичик корхона, деҳқон ва фермер хўжаликларини молиялаш, моддий-техникавий таъминлаш, уларга божхона имтиёзлари бериш, бенк ва бошқа хизматларни кўрсатишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорига мувофиқ янги ташкил этилаётган фермер ва деҳқон хўжаликларига бошланғич капитални шакллантиришга кўмаклашиш тадбирлари белгиланди. Жумладан, Бизнес-фонднинг давлат мулкни хусусийлаштиришдан тушган маблағлар эвазига шакллантирилган кредит ресурсларининг 50 фоизидан кам бўлмаган қисми, шунингдек, Деҳқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш фонди кредит ресурсларининг 50фоиздан кам бўлмаган қисми ҳар йили деҳқон ва фермер хўжаликларига микрофирма ва кичик корхоналарга бошланғич капитални шакллантириш учун тижорат банкларида мақсадли кредит линиялари очишга йўналтирилади.

Ушбу мақсадли кредит линиялари орқали олинган бошланғич капитал деҳқон ва фермер хўжаликлари томонидан айланма воситаларни шакллантириш, инновацион лойиҳаларни техник-иқтисодий асослашни ишлаб чиқиш ва ускуна-жиҳозлар сотиб олиш учун ишлатилиши мумкин.

Бошланғич капитални шакллантиришга ажратилган кредитлар имтиёзли фоиз ставкалари асосида 3 йилга деҳқон хўжаликлари учун энг кам иш ҳақининг 150 баравари, фермер хўжаликлари учун эса энг кам иш ҳақининг 300 баравари миқдорида берилади.

Шу билан бирга деҳқон ва фермер хўжаликлари ўз эҳтиёжлари учун импорт қилаётган жиҳозлар, хом-ашё ва моддий ресурслар учун имтиёзли бож тўловлари жорий этилган.

Деҳқон ва фермер хўжаликлари ўзига қарашли ва ижарага олинган ишлаб чиқариш воситаларининг, қишлоқ хўжалиги экинларининг, кўп йиллик дов-дарахтларнинг, етиштирилган маҳсулотнинг, хом-ашёнинг, материалларнинг йўқотилиши (нобуд бўлиши),

кам чиқиши ва шикастланиши хавфини, шунингдек, шартнома шартларини бузганлик учун ўзининг жавобгарлик хавфини ихтиёрийлик асосида суғурта қилдириш ва суғурта товонинин олиши мумкин.

Дехқон хўжаликлари ўз ихтиёридаги солиқ солинадиган мулк учун мол-мулк солиғини тўлайдилар. Фермер хўжаликларида эса мол-мулк солиғи ягона ер солиғи таркибига киритилган. Солиқ солинадиган мулкка деҳқон хўжаликлари ихтиёридаги уй-жойлар, гаражлар, молхона ва бошқа бинолар, иморатлар ва иншоотлар ҳамда транспорт воситалари киради.

Дехқон хўжаликларига мол-мулк солиғидан бир қатор имтиёзлар берилган.¹ Жумладан, маълум талабларга жавоб берувчи гуруҳларга кирган деҳқон хўжаликлари иморатлари, бинолари ва иншоотлари учун умуман мол-мулк солиғи тўлашдан озод этилган.

Мамлакатимизда деҳқон ва фермер хўжаликларининг мулкдан самарали фойдаланиши учун асосий қулайликлар яратилган. Бугунги кунда улар нафақат қишлоқ хўжалиги товар маҳсулоти етиштириш, балки уни қайта ишлаш билан ҳам шуғулланмоқдалар. Баъзи деҳқон ва фермер хўжаликлари ихтиёрида қайта ишлаш ва хизмат кўрсатишга ихтисослашган кичик корхоналар ишлаб турибди. Мулкдан самарали фойдаланган хўжаликларга қўшимча равишда ер участкалари ва имтиёзли кредитлар ажратилмоқда.

Назорат саволлари:

1. Деҳқон ва фермер хўжаликлари мол-мулки таркибига нималар киради?
2. Деҳқон ва фермер хўжаликлари мол-мулкнинг ҳосил бўлиш манбалари нималардан иборат?
3. Деҳқон ва фермер хўжаликларида мол-мулклардан унумли фойдаланишнинг асосий йўналишлари ва омилларини изоҳланг.
4. Деҳқон хўжалигининг пул маблағларини ҳосил қилиш манбаларини таҳлил этинг.
5. Деҳқон ва фермер хўжаликлари қандай ҳуқуқларга эга?

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

Деҳқон ва фермер хўжаликлари ўз фаолиятларини ихтиёридаги мол-мулкдан, шунингдек, узоқ муддатли ижара ва мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгаликдаги ер участкаларидан фойдаланиш асосида амалга оширади.

Деҳқон ва фермер хўжаликларининг мол-мулки миқдори чекланмаган бўлиб, у давлат томонидан ҳимоя қилинади. Деҳқон ва фермер хўжаликларининг мол-мулки уларнинг аъзоларига мерос қилиб қолдирилиши мумкин ва бунда меросхўрлар мерос ҳуқуқи тўғрисидаги гувоҳнома берилганлик учун давлат божи тўлашдан озод этилган.

Деҳқон ва фермер хўжаликларининг мол-мулкни кўпайтириш ва ундан самарали фойдаланишнинг асоси тадбиркорлик фаолияти ҳисобланади.

Деҳқон хўжаликлари ўз ихтиёридаги солиқ солинадиган мулк учун мол-мулк солиғини тўлайдилар. Фермер хўжаликларида эса мол-мулк солиғи ягона ер солиғи таркибига киритилган.

Асосий адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни-Т.: 1998.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни-Т.: 1998.
3. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., ва бошқ. Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди-(ўқув кўлланма)-Т.: ТДИУ. 2004.
4. У.Маҳмадиев Деҳқон ва фермер хўжалиги иқтисоди, Маърузалар матни-Т.: ТДИУ. 2000.
5. Чориев Қ, Беркинов Б. Деҳқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юритишнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари-Т.: Шарқ. 2002.

¹ А.Латипов, А.Бобомирзаев. Деҳқон ва фермер хўжаликларини солиққа тортиш.–Т.: Шарқ НМАК. 2002.

6-мавзу: Фермер ва деҳқон хўжаликларининг моддий-техник ресурслар билан таъминлаш ва уни такомиллаштириш
Фанни ўқитиш технологияси:

“Фермер ва деҳқон хўжаликларининг моддий-техник ресурслар билан таъминлаш ва уни такомиллаштириш” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Т/ р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс, вақт
1	<p>Тайёрлов босқичи:</p> <p>1.1.Дарс мақсади: Фермер ва деҳқон хўжаликларини моддий-техник ресурслар билан таъминлаш ва уни такомиллаштириш ҳақида талабаларга тушунчалар бериш.</p> <p>1.2.Идентив ўқув мақсадлари:</p> <p>1.2.1.Моддий-техник ресурслар таркибини ёритиб беради.</p> <p>1.2.2.Фермер хўжалигини моддий-техник ресурслар билан таъминлаш тизими ва унинг ўзига хос хусусиятларини изохлаб беради.</p> <p>1.2.3.Фермер хўжалиги фаолиятида МТПлар ва лизингни тутган ўрнини ёритиб беради.</p> <p>1.3.Асосий тушунча ва иборалар: моддий-техник ресурс, тўлик бандлик, ишлаб чиқариш, асбоб-ускуна, ёқилғи-мойлаш материаллари, ем-хашак, меҳнат предмети, меҳнат воситаси, фойдаланиш самарадорлиги, органик ва минерал ўғитлар, МТП, лизинг.</p> <p>1.4.Дарс шакли: гуруҳ ва микрогуруҳларда.</p> <p>1.5.Фойдаланиладиган метод ва усуллар:суҳбат, маъруза-ҳикоя, баҳс, видеоусул.</p> <p>1.6.Керакли жиҳоз ва воситалар:Ўқув-методик мажмуа, видеопроектор, видеофилмлар.</p>	Ўқитувчи
2	<p>Ўқув машғулотни ташкил қилиш босқичи:</p> <p>2.1.Мавзу эълон қилинади.</p> <p>2.2.Маъруза бошланади, асосий қисмлари баён қилинади.</p>	Ўқитувчи, 15 минут
3	<p>Гуруҳда ишлаш босқичи:</p> <p>3.1.Талабаларга муаммоли савол беради .</p> <p>3.2.Талабалар фикри эшитилади, бошқа талабалар баҳсга чақирилади.</p> <p>3.3.Умумий хулосалар чиқарилади ва тўғрилиги текширилади.</p> <p>3.4.Умумий хулосага келинади.</p>	Ўқитувчи-талаба, 40 минут
4	<p>Мустаҳкамлаш ва баҳолаш босқичи:</p> <p>4.1.Берилган маълумотни талабалар томонидан ўзлаштирилганини аниқлаш учун қуйидаги саволлар берилади:</p> <p>-моддий-техник ресурслар бозори ва уни амал қилиш механизмини ёритинг;</p> <p>-МТП ва уни фермер хўжаликлари фаолиятида тутган ўрни ва аҳамиятини изохлаб;</p> <p>-фермер хўжалиги фаолиятини ривожлантиришда лизингни тутган ўрни ва уни амал қилиш механизмини таҳлил этинг.</p> <p>4.2.Энг фаол талабалар (баҳолаш мезони асосида) баҳоланади.</p>	Ўқитувчи, 15 минут
5	<p>Ўқув машғулотини якунлаш босқичи:</p> <p>5.1.Талабалар билими таҳлил қилинади.</p> <p>5.2.Мустақил иш топшириқлари берилади.</p> <p>5.3.Ўқитувчи ўз фаолиятини таҳлил қилади ва тегишли ўзгартиришлар киритади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут

Кўриб чиқиладиган асосий саволлар:

1. Фермер ва деҳқон хўжаликларини моддий-техник ресурслар билан таъминлаш тизимининг хусусиятлари.

2. Фермер хўжаликларини моддий-техник ресурслар билан таъминлаш йўналишлари ва уларни такомиллаштириш.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: моддий-техник ресурс, тўлиқ бандлик, ишлаб чиқариш, асбоб-ускуна, ёқилғи-мойлаш материаллари, ем-хашак, органик ва минерал ўғитлар, МТП, лизинг.

Мавзуда кўриб чиқиладиган муаммолар:

1.1. Моддий-техника ресурслари билан таъминлаш тизимини оптималлаштириш.

1.2. Моддий-техника ресурслари бозорини шаклланиш жараёни ва уни ўзига хос хусусиятлари.

1-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда фермер ва деҳқон хўжаликларини моддий-техник ресурслар билан таъминлаш тизими тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1.1. Моддий-техник ресурслар билан таъминлаш тизимининг хусусиятларини баён қила олади.

1.2. Моддий-техник ресурслардан оқилона фойдаланиш тартиб қоидаларини изохлаб бера олади.

1-савол баёни:

Моддий-техника ресурслари—бу такрор ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиладиган барча меҳнат предмети ва меҳнат воситалари йиғиндисидан иборат.

Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника ресурслари таркибига хом-ашё, ёнилғи-мойлаш материаллари, эҳтиёт қисмлар, уруғлик ва кўчат, минерал ва органик ўғитлар, ем-хашак ва ёш чорва моллари, техника воситалари ва бошқалар киради.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида моддий-техника воситаларидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд:

- қишлоқ хўжалигида моддий-техника воситаларидан фойдаланиш мавсумий характерга эгаллиги улардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш билан боғлиқ муаммоларни келтириб чиқаради (айниқса ўрим-йиғим комбайнлари, сеялкалар ва шу каби бошқа техника-машиналар);
- моддий-буюмлашган кўринишдаги моддий-техника ресурслари табиий шароитлар таъсирига учрайди ва уларни сақлаш бўйича сарф-харажатлар қилинишини талаб этади;
- қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган моддий-техника ресурслари таркибига жонли организмлар, ўсимликлар ва чорва моллари ҳам киради;
- ишлаб чиқаришда фойдаланиладиган айрим моддий ресурслар шу хўжаликнинг ўзида яратилади (чорвачиликда фойдаланиладиган ем-хашак, ўсимликчиликда уруғлик, органик ўғитлар ва бошқа.).

Иқтисодий назариянинг асосий қонуниятларидан бири моддий ресурсларнинг чекланганлиги билан боғлиқ. Шу муносабат билан ҳар бир хўжалик юритувчи субъект ўз ихтиёридаги камёб ресурслардан самарали фойдаланишга, яъни ишлаб чиқариш жараёнига сарфланган ҳар бир бирлик чекланган ресурслар хисобига максимал миқдорда маҳсулот ишлаб чиқаришга интилади. Бунинг учун эса, ресурсларнинг тўлиқ бандлигига ва ишлаб чиқаришнинг тўлиқ ҳажмига эришиш лозим.

Тўлиқ бандлик ишлаб чиқаришга яроқли барча ресурслардан фойдаланиш лозимлигини кўрсатади. Бунда техника ва технологиялар бекор туриб қолмаслиги, капитал қуйилмалар ва бошқа ресурслар ҳаракатсиз ётмаслиги зарур.

Ишлаб чиқаришнинг тўлиқ ҳажми ресурслардан шундай самарали фойдаланиш лозимлигини кўрсатадики, бунда ишлов чиқаришга жалб этилган ҳар бир бирлик ресурс яратилаётган умумий маҳсулот ҳажмига имкон қадар кўпроқ ҳисса қўшсин.

Ресурслар чекланганлиги улардан фойдаланишни такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш йўллариини излаб топишни талаб қилади. Бунинг учун хўжалик ресурслар тежамкорлиги ва улардан оқилона фойдаланиш бўйича ташкилий, иқтисодий ва

техник-технологик тадбирлар тизимини ишлаб чиқиши мақсадга мувофиқ.

Республикамиз қишлоқ хўжалигида шаклланиб келаётган фермер ва деҳқон хўжалиklarининг мустақкам оёққа туриши ва барқарор суръатлар билан ривожланиши учун уларнинг моддий-техника базасини юксалтиришга эътибор қаратиш лозим.

6.1-жадвал

Фермер хўжалиklarининг моддий-техника ресурсларига бўлган талабининг Вазирлар Маҳкамаси томонидан қондирилиши ҳолати.

(2001 йил)

№	Моддий ресурслар тури	Ўлчов бирлиги	2001 йилга талаб	Ҳақиқатда ажратилган	Талабнинг қондирилиши, % да
1.	Минерал ўғитлар:				
	Азотли	Минг тонна	172,4	78,6	45,59
	Фосфорли	Минг тонна	110,9	21,25	19,16
	калийли	Минг тонна	57	1,02	1,78
2.	Ёнилғи-мойлаш материаллари:				
	Дизел ёқилғиси	Минг тонна	167	73,7	44,1
	автобензин	Минг тонна	30,6	12	39,2
3.	Ем-хашак:				
	Пахта шроти	Минг тонна	112,3	24,5	21,8
	Шелуха	Минг тонна	62,3	30	48,15
	Омихта ем	Минг тонна	112,2	24,8	22,19
	Озуқабоп дон	Минг тонна	9,2	-	-

Деҳқон ва фермер хўжалиklари уюшмасининг ҳисобот маълумотларига кўра фермер хўжалиklarининг уруғлик, ёнилғи-мойлаш материаллари, минерал ўғит ва бошқа моддий ресурсларга бўлган эҳтиёжи тегишли корхона ва ташкилотлар томонидан тўлиқ қондирилмаяпти. Хусусан, 2001 йили Деҳқон ва фермер хўжалиklари уюшмаси томонидан фермерларнинг моддий ресурсларга эҳтиёжини ўрганиш орқали Вазирлар Маҳкамасига киритган талабномасининг қондирилиш даражаси азотли ўғитларда 45,59%, фосфорли ўғитларда 19,16% калийли ўғитларда 1,78 %ни, дизел ёқилқисиди 44,1%, автобензинда 39,2%, пахта шротида 21,8%, шелухада 48,15% ва омухта емда 22,19% ни ташкил этган. Озуқабоп донга бўлган талаб умуман қондирилмаган (6.1-жадвал).

Фермер хўжалиklари ривожланишининг ҳозирги босқичида уларнинг моддий-техника воситалари билан таъминланиши даражасини бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналарининг моддий-техника базаси билан солиштириб бўлмайди. Республикамиз бўйича фермер хўжалиklarининг техника воситалари бил таъминланиш ҳолатини таҳлил этиш шуни кўрсатадики, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши учун энг зарур ҳисобланадиган тракторлар билан таъминланганлик даражаси меъёр бўйича ҳар 1000 гектар экин майдонига талаб этиладиган даражадан (44,74 дона/га) 36,2 фоизни, юк автомобиллари эса меъёрдагидан (16 дона/га) 14,0 фоизни ташкил этмоқда (6.2 - жадвал).

Чорвачиликка ихтисослашган кўпчилик фермер хўжалиklарида чорва молларини сақлаш ва парваришлаш учун махсус бинолар, ем-хашак, маҳсулотлар ва моддий ресурсларни сақлаш учун махсус омборлар, техника воситаларини сақлайдиган ёпиқ саройлар етишмайди. Фермер хўжалиklarининг механизациялашганлик даражаси паст даражада. Бунинг устига бу биноларнинг қурилиши лойиҳалаштириш талабларига жавоб бермайди.

Бу кўрсаткичлар ҳозирча республикамизда фермер хўжалиklarининг қишлоқ хўжалиги техникалари билан таъминланиш даражаси анча пастлигини улар ўз моддий-техник базасига таяниб зарур агротехник тадбирларни ўз вақтида бажара олмаслигини кўрсатади ҳамда далаат томонидан моддий-техника таъминоти кўрсатиш соҳасида мақсадли дастурлар асосида зарур чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш зарурлигини

тақозо этади.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришни самарадорлигини ошириш кўп жihatдан замонавий техника ва технологиялар билан қуролланишга боғлиқ бўлиб бормоқда ва бу ҳолат фермер хўжалиklarини моддий-техника воситалари билан таъминлаш йуналишларини такомиллаштириш билан узвий боғлиқликдир.

Фермер хўжалиklarини моддий-техника ресурслари билан таъминлаш тизимини қуйидагилар билан изоҳлаш мумкин:

- моддий-техника ресурслари етказиб бериш билан шуғулланувчи корхоналарнинг туманлар миқёсида монопол якка ҳокимлиги (минерал ўғитлар ва ЁММ бўйича) ва улар томонидан таклиф этилаётган ресурслар баҳоларининг қимматлиги;
- янгитдан ташкил топаётган кўпчилик фермерларнинг моддий ресурслар сотиб олиш учун ўз маблағлари етишмаслиги ва банклар томонидан айланма маблағларни тўлдиришга бериладиган қисқа муддатли кредитлар олиш шартларининг мураккаблиги;
- давлат эҳтиёжлари учун етиштириладиган ҳосили учун олдиндан бериладиган бунак пулининг (транш) фермерлар томонидан мустақил ишлатиш имконияти йўқлиги;
- моддий-техника ресурслари бозорида кучли рақобат муҳити мавжуд эмаслиги.

Моддий-техника ресурслари таъминотида ҳамон ихтисослашган корхоналар ҳиссаси юқори бўлиб, хусусий сектор корхоналари ҳали яхши тараққий этмаган. Қолаверса, минерал ўғитлар ва ёнилғи материаллар бозорини монополиядан чиқариш ва эркинлаштириш чораларини амалга ошириш талаб этилади.

6.2-жадвал

Республикада фермер хўжалиklarининг қишлоқ хўжалиги техникалари билан таъминланиши

№	Вилоятлар	Фермер хўжалик-лари сони	Экин майдони, минг га	Қишлоқ хўжалиги техникалари, дона		Ҳар 1000 га экин майдони тўғри келади			
				тракторлар	Юк автомашиналари	Тракторлар, дона/минг га	Меъёрга нисбатан, % да	Юк автомашиналари	Меъёрга нисбатан, % да
1.	Қорақалпоғистон Республикаси	3572	27,8	925	271	33,3	74,5	9,7	59,8
2.	Андижон	3458	28,4	565	211	19,9	44,5	7,4	45,7
3.	Бухоро	4870	50,8	1858	76	36,6	81,9	1,5	9,2
4.	Жиззах	5882	122,5	1268	155	10,3	23,0	1,3	8,0
5.	Қашқадарё	4567	82,3	1414	340	17,2	38,5	4,1	25,3
6.	Навоий	2648	19,6	482	120	24,6	55,0	6,1	37,6
7.	Наманган	3077	31,5	605	132	19,2	42,9	4,2	25,9
8.	Самарқанд	7812	57,4	923	80	16,1	36,0	1,4	8,6
9.	Сурхондарё	3438	58,4	752	105	12,9	28,8	1,8	11,1
10.	Сирдарё	3316	97,6	437	73	4,5	10,1	0,7	4,3
11.	Тошкент	4850	47,3	815	168	17,2	38,5	3,5	21,6
12.	Фарғона	4216	37,6	395	32	10,5	23,5	0,8	4,9
13.	Хоразм	3739	34,8	859	35	24,7	55,2	1,0	6,2
14.	Жами	55445	696,3	11298	1798	16,2	36,2	2,3	14,2

Изоҳ: Меъёр¹ бўйича ҳар 1000 гектарэкин майдониға 44,7 дона тракторлар ва 16,2 дона юк автомашиналари тўғри келиши керак

«Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришға талаб этиладиган меҳнат ва моддий ресурслар меъёрлари».-Т.: ЎзБИИТИ. 1996..

Назорат саволлари:

- 1.1. Моддий техник ресурслар таркибини изоҳланг.
- 1.2. Моддий техник ресурслар билан таъминлаш тизимининг хусусиятларини айтиб беринг?
- 1.3. Моддий техник ресурсларини шаклланиш манбаларини таҳлил этинг.

2-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда фермер хўжалиklarини моддий-техник ресурслар билан таъминлаш йўналишлари ва уларни такомиллаштириш тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

- 2.1. Фермер хўжалиklarини моддий-техник ресурслар билан таъминлаш тизимини тавсифлай олади.
- 2.2. Фермер хўжалиklarини моддий-техник ресурслардан фойдаланишларини такомиллаштиришни изоҳлай олади.

2-савол баёни:

Фермер хўжалиklarининг моддий-техника ресурслари таркибида қишлоқ хўжалиги техникалари ва машиналари муҳим рол ўйнайди. Фермер хўжалиklarининг бир маромда фаолият кўрсатиши учун ер ҳайдаш, экинларга ишлов бериш, етиштирилган ҳосилни ўриб-йиғиб олиш ва ташиш учун улар ихтиёрида ҳеч бўлмаганда биттадан универсал трактор (барча тиркама ва мосламалари билан) бўлиши мақсадга мувофиқ. Чунки, қишлоқ хўжалиги экинларини етиштириш технологиясининг кўпчилик жараёни техника воситалари ёрдамида амалга оширилади.

Фермер хўжалиklarарида мавжуд тракторлар ва бошқа қишлоқ хўжалик машиналари хўжалиklarнинг табиий ишлаб чиқариш шароитлари ва ихтисослашув даражасига мос келиши керак. Фақат шундагина мавжуд техника воситаларини йил давомида оптимал банд бўлиб туришини таъминлаш ва уларнинг иш унумдорлигини ошириш мумкин.

Ҳозирги кунда фермер хўжалиklари қуйидаги йўллар билан техника воситаларини сотиб олишга бўлган эҳтиёжларини қондиришлари мумкин:

1. Бевосита ишлаб чиқарувчи заводлардан ёки воситачи таъминот корхоналари орқали янги техникаларни сотиб олиш.
2. Қишлоқ хўжалиги техникаларини лизинг асосида олиш.
3. Корхона ва ташкилотларнинг эскирган техника воситаларини баланс қийматида ёки ким ошди саводосида сотиб олиш.

Кўпчилик фермер хўжалиklари ўз техника воситаларига эга бўлишни хоҳлайдилар. Бунинг афзаллик томонлари шундаки, фермерлар экинларни белгиланган агротехника муддатларида ва ўзи хоҳлагандек сифатли ишлов бериш имкониятига эга бўлади.

Агар республикамизда фаолият кўрсатаётган аксарият фермер хўжалиklarининг ер майдонлари ҳажми кичиклигини эътиборга оладиган бўлсак (ўртача 22,0 га ер майдони) уларни техника воситалари билан таъминлашда ўзига хос бўлган давлат сиёсатини ишлаб чиқиш лозимлигини кўрамыз.

Фермер хўжалиklarининг бундан буён барқарор суръатлар билан ривожланиб боришига шарт-шароитлар яратиш учун республика миқёсида уларни техник воситалари билан таъминлаш борасида йирик тадбирларни амалга ошириш лозим бўлади. Бунда энг аввало республиканинг ички имкониятларига кенг таянилган ҳолда, кичик ва ўрта қувватли тракторлар ва машиналарни серияли ишлаб чиқариш долзарб масалага айланмоқа.

Республика қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига машиналар технологиясини жорий этишни тезлаштириш мақсадида Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 25 февралдаги 84-сонли қарорига мувофиқ Ўзбекистон қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш ва электрлаштириш илмий тадқиқот институти томонидан «Деқончиликни механизациялаш бўйича 2001-2010 йилларга мўлжалланган машиналар ва технологиялар тизими» ишлаб чиқилган. Бу дастурда 2010 йилгача тизимга киритилган техник воситаларнинг умумий турини 284 донага етказиш режалаштирилган бўлиб, 218 тури ишлаб чиқаришда, 19 тури синовда, 47 тури хориждан келтирилиш мўлжалланган.

Бу тизимга кирган техника воситаларини яратиш, синаб кўриш ва ишлаб чиқариш асосан давлат бюджети ҳисобидан ва УзМЭИнинг таянч хўжаликларидан (20та) вақисман МТПларнинг йиллик ялпи даромадидан фан ва техника жамғармасига бир фоизлик ажратмалари ҳисобига амалга оширилади.

Қишлоқ хўжалигини техника воситалари билан таъминлаш тизимини амал ошириш жараёнида қуйидагиларга эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқ:

1. Ишлаб чиқарилиши мўлжалланаётган, синов техника воситалари тизимида кичик ҳажмли фермер хўжаликлари учун мўлжалланган тракторлар ва машиналар турларининг бўлиши.
2. Фермерлар учун мўлжалланган кичик ва ўрта қувватли тракторларни кўп жараёнларни бажаришга (универсал тракторлар) мослаштириш.
3. Техника воситаларининг нархларини арзонлаштириш имкониятларини қидириб топиш ва бунда биринчи навбатда давлатнинг кўмагига таяниш.
4. «Ўзқишлоқхўжаликмашҳолдинг» бирлашмаси томонидан қишлоқ хўжалигига етказиб берилаётган техника воситаларига кўшилган қиймат солиғини қўлلامаслик.

Қишлоқ хўжалиги техникаларининг нархлари юқори бўлган ҳозирги шароитда фермер хўжаликларини техника воситалари билан таъминлашнинг истиқболли йуналишларидан бири сифатида лизингни эътироф этиш мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 14 апрелдаги «Лизинг тўғрисида»ги қонунига мувофиқ: «Лизинг ижара муносабатларининг алоҳида тури бўлиб, у бир тараф (лизинг берувчи) иккинчи тарафнинг (лизинг олувчини) топшириғига биноан учинчи тарафдан (сотувчидан) ҳақ эвазига эгалик қилиш ва фойдаланиш учун лизинг шартномасида белгиланган шартларда бериб қўйиш мақсадида мол-мулкни (лизинг объектини) олади».

Лизинг — бу мулкни харид қилишни молиялаштириш — буйича ижара муносабатларининг бир туриб бўлиб, у техника ва ускуналар олишни кредитлашнинг анъанавий шакли банк ссудасига муқобил бўлган тури ҳисобланади. Лизинг ишлаб чиқаришни техник қуроллантириш ва илғор технологиялар жалб этишга ўз маблағлари етишмайдиган фермер хўжаликлари учун ўзларининг инвестицион лойиҳаларини молиялаштиришда самарали воситалардан бир бўлиши мумкин. Айниқса, банклардан мақбул шартларда кредит олиш имкониятлари чегараланган, ёхуд кредит олиш учун кафолатга қўйишда етарли мол-мулки бўлмаган фермер хўжаликлари учун лизинг хизматидан фойдаланиш бу муаммони бир қадар бўлсада ечишга имкон беради.

Лизинг олувчи субъектлар (ш.ж. фермер хўжаликлари) учун уни афзалликлари қуйидагиларда кўринади:

- сотиб олинаётган техниканинг умумий қийматини бир пайтнинг ўзида эмас, узоқ муддат давомида бўлиб-бўлиб тўлаш имконияти туғилади;
- бир вақтнинг ўзида ҳам замонавий техника ва технологиялар жалб қилиш мумкин, ҳам ишлаб чиқариш кўламини кенгайтириш мумкин бўлади;
- техника ва ускуналар учун лизинг тўловлари уларни ишлатиш натижасида олинadиган даромад ҳисобидан тўланади;
- техника ва ускуналарни тўлиқ қиймати бўйича нақд пулга сотиб олинмас-лиги айланма маблағларни тўлдириш ҳамда бошқа эктиёжлар учун маблағларни озод қилишга имкон беради;
- лизингга олинган техника воситалари нуқсонлари кафолатли муддат давомида лизинг берувчи томонидан бартараф этилади.

Республикамызда амалда бўлган қонунчиликка мувофиқ фермер хўжаликлари асосий воситаларни молиявий ёки оператив лизинг шартларида олишлари мумкин. Молиявий лизингда лизинг муддати тугагач лизинг объекти лизинг олувчининг мулкига ўтади. Бунда лизинг шартномаси муддати лизинг объекти хизмат муддатининг 80 фоизидан юқори бўлиши, лизинг объектининг қолдиқ қиймати эса унинг бошланғич қийматининг 20 фоизидан камини ташкил этиши лозим.

Оператив лизингда асосий воситаларни унинг амортизация даврининг 80 фоизидан

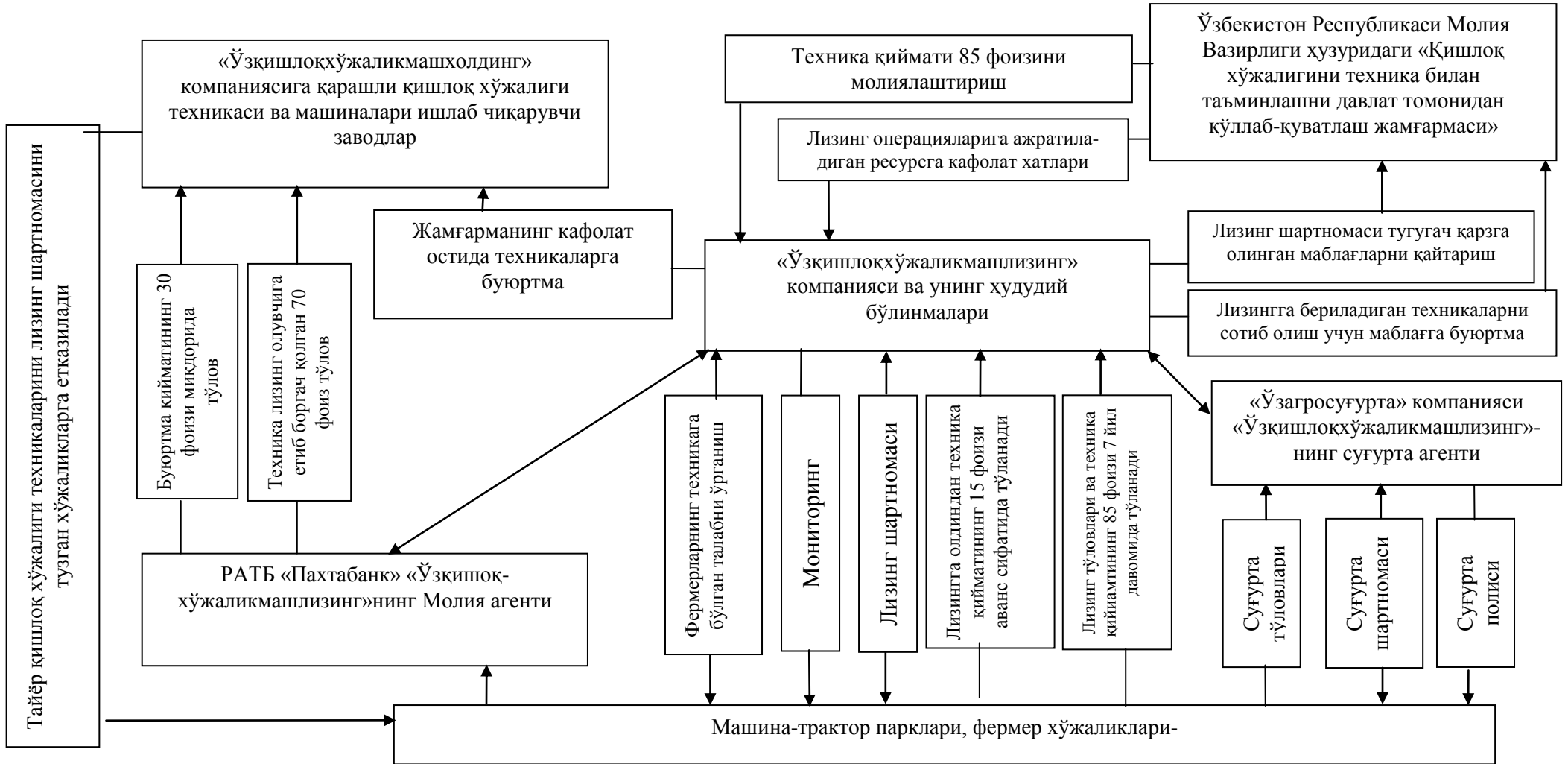
кам муддатга берилади ва шартнома якунида лизинг объекти лизинг олувчини мулкига ўтмаслиги мумкин.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида лизинг хизматлари бозорини кенгайтириш, унда рақобат муҳитини яратиш ҳамда техника воситаларини лизинг шартларида машина-трактор паркларига, қишлоқ хўжалиги корхоналарига ва фермер хўжаликларига етказиб бериш мақсадида Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 30 октябрдаги 486-сонли қарори билан «Ўзқишлоқхўжаликмашлизинг» акциядорлик лизинг компанияси ташкил этилди.

Қишлоқ хўжалигига лизинг асосида етказиб берилган техника воситалари учун ҳисоб-китоб механизмини такомиллаштириш мақсадида 2000 йилнинг 2 ноябрида Вазирлар Маҳкамасининг 424-сонли «Қишлоқни лизинг шартларида қишлоқ хўжалиги техникаси билан таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори қабул қилинди. Ушбу қарорга мувофиқ 2001-2007 йиллар мобайнида, тажриба тариқасида, «Ўзқишлоқхўжаликмаш-холдинг» компанияси корхоналари томонидан, шу жумладан етакчи хорижий компаниялар иштирокида ишлаб чиқарилаётган замонавий қишлоқ хўжалиги техникалари машина-трактор паркларига, қишлоқ хўжалиги ширкатларига ва фермер хўжаликларига 7 йил муддат билан қуйидаги шартларда етказиб берилади(6.1-чизма):

- трактор ва ўрим-йиғим техникаси қийматининг 15 фоизи аванс сифатида машина-трактор паркларининг ҳудудий бирлашмалари, қишлоқ хўжалиги ширкатлари ва фермер хўжаликлари томонидан ўз маблағлари ҳисобига тўланади;
- тракторлар ва ўрим-йиғим техникасининг 85 фоизи «Ўзқишлоқхўжаликмашлизинг» компанияси томонидан унга Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги ҳузуридаги «Қишлоқ хўжалигини техника билан таъминлашни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш жамғармаси қарз асосида берадиган маблағлар ҳисобига маблағ билан таъминланади. Бунда «Ўзқишлоқхўжаликмашлизинг» қишлоқ хўжалиги ширкатлари ва фермер хўжаликларининг талабномалари асосида жорий йил учун

Фермер хўжаликларини «Ўзқишлоқхўжаликмашлизинг» компанияси томонидан лизинг асосида қишлоқ хўжалиги техникалари билан таъминлаш тартиби¹.

¹ Ушбу чизма Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 2 ноябрдаги 424-сонли қарори билан тасдиқланган «Ўзқишлоқхўжаликмашлизинг» компанияси корхоналари томонидан ишлаб чиқарилган қишлоқ хўжалиги техникасини лизингга олиш ТАРТИБИ» асосида ишлаб чиқилган.

лизингга бериладиган техника миқдорининг прогноз кўрсаткичларини ишлаб чиқади ва Молия Вазирлиги ҳузуридаги Жамғармага техника воситалари қийматининг 85 фоизини молиялаштириш учун буюртмалар киритади.

«Ўзқишлоқхўжаликмашлининг» жамғарма берган кафолат хатлари орқали «Ўзқишлоқхўжаликмашхолдинг» компаниясига қарашли заводларга буюртма беради ва лизингга олувчи тўлаган техника қийматининг 15 фоизи ҳамда жамғарма томонидан молиялаштириладиган маблағлар (техника қийматининг 85 фоизи) ҳисобидан техникаларга пул ўтказилади.

Тайёр бўлган техникалар лизинг олувчиларга қуйидаги шартлар билан етказилади:

- лизинг олувчиларга техникани лизинг шартномасининг бутун даври учун мулкый таваккалчиликлардан «Ўзагросуғурта»да суғурталанишини тасдиқловчи суғурта полиси мавжуд бўлганда бериш;
- лизинг компанияси даромади (маржаси)нинг имтиёзли ставкаси Марказий банк қайта молиялаш ставкасининг 50 фоизидан юқори бўлмаслиги;
- лизинг муддати 7 йилдан иборат бўлиши.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 28 августдаги «Лизинг фаолиятини ривожлантиришни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармони билан 2002 йилнинг 1 сентябридан бошлаб:

- лизинг тўловлари қўшилган қиймат солиғидан;
- лизингга бериш учун Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб келинадиган техникалар божхона тўловлари ва қўшилган қиймат солиғидан;
- лизинг олувчи хўжаликлар лизингга берилган мол-мулкка солиқ тулашдан лизинг шартномаси муддатида озод қилинди.

Ҳозирги кунда фермерларнинг техникага бўлган талабини қондиришда энг истиқболли вариант бу фермерларнинг техникадан ўзаро ҳамкорликда фойдаланиш бўйича уюшиб фаолият кўрсатишидир. Агар фермернинг хўжалигидаги ишлаб чиқариш ҳажми техника воситаларига яқка ҳолда эгаллик қилиш учун имкон бермаса (ишлаб чиқариш ҳажми кичиклигидан техника сақлаш харажатлари ўзини оқламайди), бир неча фермерлар ўзаро уюшиб қиммат турадиган унумли техникани сотиб олиши ва биргаликда ишлатиши мумкин. Бунинг афзаллик томонлари кўп бўлиб уни қуйидагиларда кўриш мумкин:

- ҳар бир фермер хўжалиги ишлаб чиқариш жараёнида қўлланилиши зарур бўлган бир неча хил техника воситаларини сотиб олиш заруриятдан қутулади, бу билан улар техника харид қилишда тежамга эришадилар ва уларни эксплуатация қилиш билан боғлиқ харажатларни ўзаро тақсимлайдилар;
- қишлоқ хўжалигида баъзи бир техника воситаларидан жуда қисқа муддатларда фойдаланилиши туфайли алоҳида бир фермер учун комбайнга ўхшаган санокли кунларда ишлатиладиган бу хил техникаларни сотиб олиш ва сақлаш самарали эмас;
- фермер хўжаликларини қишлоқ хўжалиги техникаларининг зарур турлари билан жиҳозлаш ишлари тезлашади.
- техникадан биргаликда фойдаланиш машиналарни иш билан бир маромда банд этиш орқали улардан оқилона фойдаланишга, кичик ва ўрта хўжаликда ҳам ишлаб чиқаришни тўлиқ механизациялаштиришга олиб келади.

Аммо бунда фермерлар орасида ўзаро ишонч бўлиши ва техникадан биргаликда фойдаланиш жараёни турли ихтилофларни келтириб чиқармаслиги керак. Бизнинг республикада фермер хўжаликларининг техникадан ҳамкорликда фойдаланиши бўйича етарли тажрибалар тўпланмаган. Аммо, фермер хўжаликларининг ривожланиб бориши билан яқин келажакда улар орасидаги ҳамкорлик алоқалари кучайиб бориши қўйилади. Шуни ҳисобга оладиган бўлсак, фермер хўжаликларининг техника воситаларига бўлган талабини қондиришда бундай ҳамкорлик энг истиқболли йўналишлардан бири бўлиши мумкин.

Фермер хўжаликларининг айланма моддий-техника воситаларига бўлган талабини қондириш йўналишларини такомиллаштириш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Хусусан, минерал ўғитлар, ёнилғи-мойлаш материаллари, эҳтиёт қисмлар ва уруғлик каби ресурслар билан ўз вақтида таъминланмаслик ишлаб чиқаришнинг яқиний натижасига салбий таъсир кўрсатади.

Кейинги йилларда фермер хўжаликларини моддий-техника ресурслари билан ўз вақтида таъминлашга энг кўп тўсиқ муаммолардан бири бунинг учун зарур бўлган маблағларнинг етишмаслигидир.

Давлат эҳтиёжлари учун пахта ва дон етиштираётган фермер хўжаликлари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 31 декабрдаги УП-2165-сонли фармонига мувофиқ давлат

буюртмаси ҳажмидаги етиштираётган маҳсулоти қийматининг 50 фоизи миқдорида Молия Вазирлигининг «Давлат эҳтиёжлари учун харид этиладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан ҳисоб-китоб қилиш жамғармаси» маблағлари ҳисобидан аванс пули(транш) олиш имкониятига эга. Бунинг ижодий томони шундаки, фермер хўжаликлари маҳсулот етиштириш учун зарур бўладиган айланма маблағларни юқори фоиз ставкаларида тижорат банкларидан қарзга олишга мажбур бўлмайди.

Аммо, транш орқали бериладиган маблағни эркин тасарруф этиш имконияти йўқлиги (транш маблағи маҳаллий ҳокимият назорати остида фақат белгиланган тартибда МТПлар, «Ўзнефтмаҳсулот», «Ўзбекэнергия» ва «Ўзқишлоқхўжаликкимё» каби корхоналарга ўтказилиши) ундан самарали фойдаланиш имкониятларини йўққа чиқаради. Ушбу хизмат турларидан фойдаланмаган фермерлар ёки бошқа муқобил вариантлардан фойдаланган фермерлар транш маблағларини ишлатишда катта тўсиқларга дуч келади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 7 ноябрдаги «Давлат эҳтиёжлари учун етиштирилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришни молиялаштириш механизмини такомиллаштириш тўғрисида»ги қарорига мувофиқ 2002 йилдан бошлаб давлат эҳтиёжлари учун харид қилинадиган маҳсулотларга транш орқали бўнак бериш тажрибасидан босқичма-босқич воз кечилиб, тажриба тариқасида 5 вилоят миқёсида «Давлат эҳтиёжлари учун харид этиладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан ҳисоб-китоб қилиш жамғармаси» маблағлари ҳисобидан тижорат банклари («Пахтабанк» ва «Аллабанк» орқали) қисқа муддатли (5 фоизли) имтиёзли кредит бериш тартиби жорий этилмоқда.

Бунда кредитлар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши давомийлиги муддатида, тегишли маҳсулотлар учун давлат томонидан яқуний ҳисоб-китоблар амалга оширилгунга қадар, аммо 18 ойдан ортиқ бўлмаган муддат билан давлат эҳтиёжлари учун харид этиладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари қийматининг 50 фоизи миқдорида берилди. Кредит ҳисобидан қуйидаги моддий ресурсларни харид этишга рухсат берилган:

- минерал ўғитлар ва ўсимликларни ҳимоя қилишнинг кимёвий воситалари;
- ёнилғи-мойлаш материаллари;
- электр энергияси;
- МТП (муқобил МТПларни ҳам ҳисобга олиб), қишлоқ хўжалиги ширкатлари ва бошқа корхоналарнинг техник ва эҳтиёт қисмлар билан таъминлаш хизматлари учун;
- пленка остида пахта экиш учун пленкалар.

Моддий ресурсларни молиялаштиришнинг бу тури фермерлар учун траншга нисбатан манфаатли бўлишига қарамай, кредит учун гаров суммасини таъминлаш оғирлигидан ҳамда хўжалик юқорида келтирилган моддий ресурслар ва хизмат турларини МТПлар, «Ўзнефтмаҳсулот», «Ўзбекэнергия» ва «Ўзқишлоқхўжаликкимё» корхоналаридан эмас бошқа муқобиллардан фойдаланиб таъминлаганда имтиёзли кредитни мустақил ишлатиш имкони чеклаб ташланганидан етарли самара бериши мушкул.

Фермер хўжаликларининг моддий-техник ресурслар билан таъминлаш ва улардан самарали фойдаланиш йўллари қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

- моддий-техник ресурсларни молиялаштиришнинг замонавий бозор иқтисодиётига мос келувчи турли шаклларини (лизинг, факторинг, вексел, товар кредити, фьючерс, овердрафт ва бошқа.) вужудга келтириш ва улардан самарали фойдаланиш;
- моддий-техник ресурслар баҳоларини давлат томонидан тартибга солиш;
- фермерларнинг қишлоқ хўжалиги техникалари ва машиналаридан ҳамкорликда (кооперация асосида) фойдаланиши;
- моддий-техник ресурслардан оқилона, самарали фойдаланиш, чиқимсиз ва ресурс тежовчи технологиялардан фойдаланиш;
- ишлаб чиқаришни тўлиқ бандлилик ва тўлиқ ҳажмли ишлаб чиқариш тамойиллар асосида ташкил этиш;
- ишлаб чиқаришга интенсив технологиялар тизимини жорий этиш.

Назорат саволлари:

1. Фермер хўжаликлари ривожда моддий-техника таъминотининг ролини изоҳланг.
2. Моддий-техника таъминотини қандай йўллар билан янада ривожлантириш мумкин?
3. Моддий-техника таъминотини қандай йўналишларда такомиллаштириш лозим?

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

Моддий-техника ресурслари—бу такрор ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиладиган барча меҳнат предмети ва меҳнат воситалари йиғиндисидан иборат.

Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника ресурслари таркибига хом-ашё, ёнилғи-мойлаш материаллари, эҳтиёт қисмлар, уруғлик ва кўчат, минерал ва органик ўғитлар, ем-хашак ва ёш чорва моллари, техника воситалари ва бошқалар киреди.

Республикаимиз қишлоқ хўжалигида шаклланиб келаётган фермер ва деҳқон хўжаликларининг мустақкам оёққа туриши ва барқарор суръатлар билан ривожланиши учун уларнинг моддий-техника базасини юксалтиришга эътибор қаратиш лозим. Замонавий фермер хўжалиги ишлаб чиқариш воситалари билан етарли даражада таъминланган бўлиши ва илғор техника-технологиялар билан қуролланганлиги билан характерланиши лозим.

Иқтисодий назариянинг асосий қонуниятларидан бири моддий ресурсларнинг чекланганлиги билан боғлиқ. Шу муносабат билан ҳар бир хўжалик юритувчи субъект ўз ихтиёридаги камёб ресурслардан самарали фойдаланишга, яъни ишлаб чиқариш жараёнига сарфланган ҳар бир бирлик чекланган ресурслар ҳисобига максимал миқдорда маҳсулот ишлаб чиқаришга интилади. Бунинг учун эса, ресурсларнинг тўлиқ бандлигига ва ишлаб чиқаришнинг тўлиқ ҳажмига эришиш лозим.

Асосий адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни-Т.: 1998.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни-Т.: 1998.
3. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., ва бошқ. Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди-(ўқув қўлланма)-Т.: ТДИУ. 2004.
4. Хусанов Р.Х., Қосимов М. Деҳқон хўжалигини юритишнинг илмий ва амалий асослари-Т.: Чўлпон. 2000.
5. Чориев Қ, Беркинов Б. Деҳқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юритишнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари-Т.: Шарқ. 2002.

7-мавзу: Инфратузилма хизматлари ва уни такомиллаштириш

Фанни ўқитиш технологияси:

“Инфратузилма хизматлари ва уни такомиллаштириш” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс, вақт
1	<p>Тайёрлов босқичи:</p> <p>1.1. Дарс мақсади: Инфратузилма хизматлари ва уни такомиллаштириш ҳақида талабаларга тушунчалар бериш.</p> <p>1.2. Идентив ўқув мақсадлари:</p> <p>1.2.1. Инфратузилманинг моҳияти ва аҳамиятини изоҳлаб беради.</p> <p>1.2.2. Инфратузилмани гуруҳланишини ёритиб беради.</p> <p>1.2.3. Фермер хўжаликларига хизмат кўрсатувчи инфратузилмаларни шакллантириш жиҳатларини очиб беради.</p> <p>1.3. Асосий тушунча ва иборалар: инфратузилма, бозор инфратузилмаси, ижтимоий инфратузилма, институционал инфратузилма, иқтисодиётнинг сервислашуви, дилер, агрохимия, транш маблағлар.</p> <p>1.4. Дарс шакли: гуруҳ ва микрогуруҳларда.</p> <p>1.5. Фойдаланиладиган метод ва усуллар: суҳбат, маъруза-ҳикоя, баҳс, видеоусул.</p>	Ўқитувчи

	1.6.Керакли жиҳоз ва воситалар: Ўқув-методик мажмуа, видеопроектор, видеофилмлар.	
2	Ўқув машғулоти ташкил қилиш босқичи: 2.1.Мавзу эълон қилинади. 2.2.Маъруза бошланади, асосий қисмлари баён қилинади.	Ўқитувчи, 15 минут
3	Гуруҳда ишлаш босқичи: 3.1.Талабаларга муаммоли савол беради . 3.2.Талабалар фикри эшитилади, бошқа талабалар баҳсга чақирилади. 3.3.Умумий хулосалар чиқарилади ва тўғрилиги текширилади. 3.4.Умумий хулосага келинади.	Ўқитувчи- талаба, 40 минут
4	Мустақамлаш ва баҳолаш босқичи: 4.1.Берилган маълумотни талабалар томонидан ўзлаштирилганини аниқлаш учун қуйидаги саволлар берилади: - инфратузилма моҳияти ва унинг аҳамиятини ёритинг. - инфратузилма турлари ва уни гуруҳланишини изоҳланг. - фермер хўжалиқларига хизмат кўрсатувчи инфратузилмаларни шакллантириш йўллари ва асосий жиҳатларини санаб ўтинг. 4.2.Энг фаол талабалар (баҳолаш мезони асосида) баҳоланади.	Ўқитувчи, 15 минут
5	Ўқув машғулоти яқунлаш босқичи: 5.1.Талабалар билими таҳлил қилинади. 5.2.Мустақил иш топшириқлари берилади. 5.3.Ўқитувчи ўз фаолиятини таҳлил қилади ва тегишли ўзгартиришлар киритади.	Ўқитувчи, 10 минут

Кўриб чиқиладиган асосий саволлар:

- 1.Инфратузилманинг моҳияти ва гуруҳланиши.
- 2.Фермер хўжалиқларига хизмат кўрсатувчи инфратузилмаларни шакллантириш.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: инфратузилма, бозор инфратузилмаси ижтимоий инфратузилма, институционал инфратузилма, иқтисодийнинг сервислашуви, дилер, агрохимия, транш маблағи.

Мавзуда кўриб чиқиладиган муаммолар:

- 1.1.Инфратузилманинг гуруҳланиш тизимини оптималлаштириш.
- 1.2.Фермер хўжалиқларига хизмат кўрсатувчи инфратузилмаларни шакллантириш йўллари ва уларни такомиллаштириш.

1-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда инфратузилманинг моҳияти ва гуруҳланиши тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

- 1.1.Инфратузилманинг моҳиятини баён қила олади.
- 1.2.Инфратузилманинг гуруҳланиши айтиб бера олади.

1-савол баёни:

Республикада деҳқон ва фермер хўжалиқларининг самарали фаолият юритиши ва ривожланиб бориши кўп жиҳатдан улар учун яратилган шарт-шароитларга боқлиқ бўлади. Фермерчилик ривожига қулай имкониятлар яратадиган шарт-шароитлар ичида инфратузилма хизматини алоҳида ажратиш кўрсатиш лозим.

Фермер хўжалиқларида ишлаб чиқаришнинг кенгайиб бориши билан уларнинг техник таъмирлаш, агрокимё ва зооветренария, моддий-техника таъминоти, маҳсулотларини сақлаш ва қайта ишлаш, коммуникация ва алоқа, маҳсулот ва ахборот каби бир қатор хизмат турларига бўлган талаби ортиб бораверади. Чунки фермер хўжалиқларига керакли ер майдонини ажратиш бериш ва уларга юридик шахс мақомини бериш билангина иш битмайди. Уларнинг тўлақонли фаолиятини фақатгина мукамал ташкил этилган инфратузилма бўлинмалари орқалигина тасаввур қилиш мумкин.

Инфратузилма иқтисодий тизимнинг бир бўлагини ташкил қилиб, у ишлаб чиқаришнинг бир маромда фаолият кўрсатиши учун зарур шарт-шароитлар яратади.

«Инфратузилма» сўзи лотин тилидан (infrastructure) таржима қилинганда «тузилмадан ташқарида» маъносини англатади. Иқтисодий нуқтаи-назардан инфратузилма моҳиятига қуйидаги изоҳ кўпроқ мос келади: «инсон ҳаёти ва ижтимоий ишлаб чиқариш жараёнида фаолиятлар

алмашинувини таъминловчи товарлар ва хизматлар яратишда ўзига хос меҳнат жараёнлари мажмуаси».

Кейинги йилларда инфратузилма юксак суръатлар билан ривожланиб бормоқда. Буни бир қатор омиллар билан изоҳлаш мумкин. Хусусан, ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръатлари инфратузилмалар ривожидан олдинда бормоқда ва бу иқтисодиётнинг ривожланишига ҳам ўз таъсирини ўтказмоқда.

Ғарб иқтисодий адабиётларида бу жараённи «иқтисодиётнинг сервислашуви (инглизча «service» хизмат) деган атама билан номланмоқда. Ишлаб чиқаришнинг сервислашувига қуйидаги омиллар ҳам ўз таъсирини ўтказди: ижтимоий меҳнат тақсмотининг чуқурлашуви, аҳоли даромадларининг ўсиши, кредит ресурсларига бўлган талабнинг кенгайиши, ИТТ суръатларининг ошиши, ишлаб чиқаришнинг алоҳидалашуви ва диверсификацияси, ресурсларни тежашга асосланган ишлаб чиқаришнинг ривожланиши ва бошқалар.

Инфратузилма жуда кенг қамровли тушунча бўлиб, бу энг аввало ишлаб чиқариш жараёнига комплекс хизмат кўсатадиган хизмат турларини яратиш билан боғланган. Фермер хўжалигида ишлаб чиқаришнинг якуний натижалари нафақат бевосита хўжаликнинг ўз имкониятларига боғлиқ бўлади, балки унга хизмат кўрсатувчи инфратузилма тармоқларининг ривожланиш даражаси ҳам ўз таъсирини ўтказди.

Инфратузилма бўлинмаларининг ривожланиб боришидан фермер хўжаликлари катта манфаат кўради, негаки бу фермерларни ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатиш билан боқлиқ бўлган ишлардан озод этиб, уларнинг куч-қайратини асосий фаолиятига қаратишга имкон яратади.

Шу пайтга қадар инфратузилмани ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмалар йиғиндисидан иборатдир деб қараб келинган. Бозор иқтисодиётига асосланган иқтисодий тизимнинг кириб келиши билан инфратузилманинг кўлами кенгайиб, «бозор инфратузилмаси» ва «институционал инфратузилма» (7.1-чизма) сўзлари истеъмолга кириб келмоқда.

Ишлаб чиқариш инфратузилмаси бевосита ишлаб чиқариш жараёнига хизмат кўрсатувчи тармоқларни ўз ичига олади. Унинг таркибига:

- моддий-техника таъминоти;
- маҳсулотни ташиш, сақлаш ва қайта ишлаш;
- агрокимё ва зооветренария хизмати;
- техник хизмат кўрсатиш;
- сув ва электр таъминоти каби бўлинмалар киради.

Бозор инфратузилмаси бевосита ишлаб чиқариш жараёнига хизмат кўрсатмасида, хўжаликнинг умумий фаолиятини таъминлашга хизмат кўрсатади. Масалан, маркетинг ва реклама, ахборот-маслаҳат, аудиторлик, инвестицион ва шу каби бошқа хизмат турлари хўжалик фаолиятининг турли томонлари самарадорлигини оширишга хизмат кўрсатади.

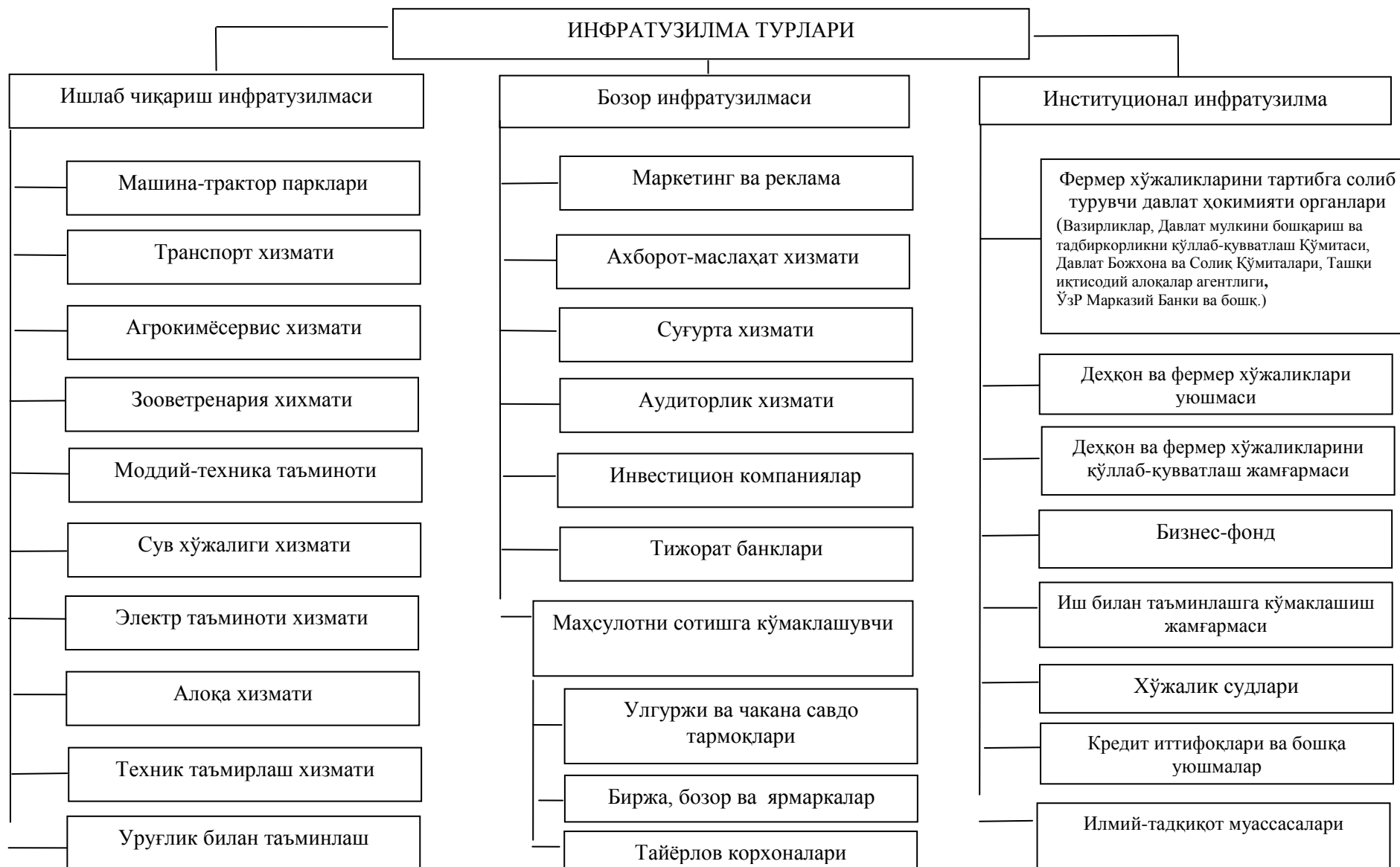
Ижтимоий инфратузилма ишлаб чиқариш жараёнида ишчи ва хизматларга нормал меҳнат фаолияти яратиш ва ишчи кучини такрор ҳосил қилиш учун, шунингдек фермерларнинг турли маиший хизмат турларига бўлган талабини қондириш учун хизмат қилади.

Институционал инфратузилма иқтисодиёт ривожланишининг оптимал макроиқтисодий нисбатларини қўллаб-қувватловчи ва тартибга солувчи соҳалар фаолият турларини ўз ичига олади. Унга иқтисодиётни тартибга солиб турувчи давлат ва нодавлат бошқарув органлари, молия-кредит тузилиши ва бошқалар киради.

Инфратузилманинг ҳар бир тури ҳам фермерлик ривожини учун муҳим аҳамият касб этади, аммо республикамизда фермер хўжаликларини шакллантиришнинг ҳозирги босқичида асосий эътибор шубҳасиз ишлаб чиқариш ва бозор инфратузилмаларини яратиш ва такомиллаштиришга қаратилган бўлмоқи лозим.

Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида хизмат кўрсатишнинг у ёки бу соҳасида корхоналарнинг монополь мавқеини қўлга киритишни инкор этиб, фақатгина соғлом рақобат курашига таяниб ривожланувчи кўп сонли корхоналарнинг вужудга келишининг рағбатлантиради. Шу билан бирга мавжуд инфратузилма тизимлари янгидан шаклланиб келаётган хўжаликларнинг хизмат турларига бўлган эҳтиёжларини тўлиқ қондириши лозим.

7.1-чизма. Фермер хўжаликларига хизмат кўрсатувчи инфратузилмалар тизими

Назорат саволлари:

1.1. Инфратузилма моҳиятини очиб беринг.

1.2. Инфратузилма хизматларининг гуруҳланиши ва уни хусусиятларини ёритинг.

2-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда фермер хўжаликларига хизмат кўрсатувчи инфратузилмаларни шакллантириш тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

2.1. Фермер хўжаликларига хизмат кўрсатувчи инфратузилмаларни шакллантиришни тавсифлай олади.

2.2. Инфратузилмаларни шакллантириш йўналишларини изоҳлай олади.

2-савол баёни:

Кўпчилик фермерларнинг агротехника ишларини ўз муддатида амалга ошириш учун ўз хусусий техника воситалари йўқ. Бу ҳолат фермерларга техник хизмат кўрсатадиган корхоналар ишини янада жонлантириш бугунги куннинг энг долзарб муаммоларидан бири эканлигини кўрсатади.

Фермер хўжаликларига техник хизмат кўрсатиш ва механизациялашган ишларни бажаришда машина-трактор парклари (МТП) катто роль ўйнайди. МТПлар ерларни экишга тайёрлаш, қишлоқ хўжалик экинларига ишлов бериш ва ҳосилни йиқиб-териб олишга доир механизациялашган ишларни хўжаликлар билан шартномалар бўйича бажаришга ихтисослаштирилган ҳолда Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 24 мартдаги 95-сонли «Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш-техника хизмати кўрсатиш соҳасида шартномавий муносабатларни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорига асосан ташкил этилган. МТПларга қишлоқ хўжалиги ишларини бажариш билан бирга, хўжаликларинг техника воситаларига хизмат кўрсатиш ва таъмирлаш, уларга хизмат кўрсатиш ва таъмирлаш, уларга техникларни ижарага бериш ва янги техникалар келтириб сотиш ишларини ҳам бажариш ҳуқуқи берилган.

Кейинги йилларда МТПларни ривожлантириш йўналишида бир қатор муҳим қарорлар қабул қилинди ва амалга оширилмоқда. Фермер хўжаликлари сифатида қайта ташкил этилаётган қишлоқ хўжалиги корхоналари ҳудудида ташкил этилаётган муқобил машина-трактор парклари солиқ солиш шартлари ва қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларига кўрсатилаётган хизматлар (ер ҳайдаш, экиш, ишлов бериш, ҳосилни йиғиштириш ва бошқалар) учун ҳисоб-китоблар бўйича «Ўзағромашсервис» уюшмаси вилоят бирлашмаларининг машина-трактор паркларига тенглаштирилди.

МТПларнинг қишлоқ хўжалиги техникалари паркини янгилаб бориш ва қайта қуроллантиришдан манфаатдорлигини ошириш ҳамда улар билан қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларини давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватлаш мақсадида 2000 йил 28 апрелда Вазирлар Маҳкамасининг «Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини давлат томонидан қўллаб-қувватлашга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори қабул қилинди.

Ушбу қарорга мувофиқ 2000-2005 йилларда машина-трактор парклари қишлоқ хўжалиги корхоналарининг (шу жумладан фермер хўжаликларининг) буюртмалари асосида техника хизмати кўрсатиш, бажарилган иш қиймати учун қўшилган қиймат солиғи тўлашдан оз этилиб, мазкур имтиёз бажариладиган иш ва хизматларнинг нархини пасайтиришга йўналтирилиши, «Ўзағромашсервис» орқали ҳукумат қарорлари асосида республикага хориждан техника воситалари ва эҳтиёт қисмлар келтирилганда бож тўлови (божхонада расмиёлаштириш йиғими бундан мустасно) тўлашдан ҳамда МТПлар қишлоқ хўжалиги корхоналарига чет элдан харид қилинган техникалар ва эҳтиёт қисмларни сотишда қўшилган қиймат солиғидан озод этилиди.

Бу қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларига етиштириладиган маҳсулот таннархини пасайтиришга имкон яратади. «Ўзағромашсервис» маълумотларига қараганда кейинги йилларда МТП ДАЖлар томонидан фермер хўжаликларига кўрсатилаётган иш ва

хизматлар миқдори ошиб бормоқда. Агар, 2000 йилда улар томонидан фермер хўжаликларига 3947,3 млн. сўмлик иш ва хизматлар кўрсатилган бўлса, 2002 йилда бу кўрсаткич 19815 млн. сўмни ташкил этган (7.1-жадвал). Шу ораликда МТПлар томонидан барча қишлоқ хўжалиги корхоналарига кўрсатилган иш ва хизматлар қийматида фермер хўжаликлари салмоғи 10,64 фоиздан 20,62 фоизга ўсган. Шу билан бирга кўпчилик фермер хўжаликлари МТПлар хизматидан фойдаланмасликка интилади ёки республикамизда эндигина шаклланиб келаётган муқобил МТПларга мурожаат этмоқда. Масалан, 2001 йилда жами 55445 фермер хўжалигидан 21656 таси ёки 39,06 фоизи МТП ДАЖлар билан иш ва хизматлар кўрсатишни сўраб шартнома тузган (7.2-жадвал).

Бунинг асосий сабаби МТП ДАЖлар томонидан кўрсатилаётган иш ва хизматлар нархининг баландлигидадир. Чунки, улар чет элдан келтирилган қимматбаҳо техникалар билан қуроллантирилган бўлиб, уларга амортизация ажратмаси ва техник хизмат кўрсатиш қиймати баландлиги билан характерланади.

Ишлаб чиқариш инфратузилмасида техника воситаларини таъмирлаш ва эҳтиёт қисмлар билан таъминлаш хизмати муҳим ўрин тутди. Чунки йил давомида техника воситаларини иш ҳолатида сақлаб туриш, уларни эҳтиёт қисмлар билан ўз вақтида таъминлаш ва керакли таъмирлаш ишларини сифатли бажариш, фермер хўжаликларининг нормал фаолият юритишга ёрдам беради. Ҳозиргача бизда фермерларнинг техника воситаларини таъмирловчи ва уларга эҳтиёт қисмлар етказиб берувчи сервис хизмати яхши шаклланмаган.

Кузатишларнинг кўрсатишича фермерларнинг аксарият кўпчилиги енгилроқ ремонт ишларини ўз кучларига таяниб амалга оширадilar. Капитал ремонт талаб қилинганда эса кўпинча таниш-билишлар хизматидан фойдаланилади.

Фермер хўжаликлари ривожланиб бориши билан уларнинг техника воситалари билан таъминламаганлик даражаси ҳам ўсиб боради. Бу эса келгусида фермерларга техника хизмати кўрсатувчи кўплаб сервис пунктлари тармоғини яратишни талаб этади.

Кейинги йилларда етакчи капиталистик мамлакатларда техник хизмат кўрсатиш иқтисодиётининг энг ривожланаётган тармоғига айланмоқда. Одатда техника воситалари ишлаб чиқарувчи фирмалар техник хизмат кўрсатиш ишини жойлаврдаги дилерлик корхоналари орқали амалга оширади.

АҚШда қишлоқ хўжалиги техникларини реализация қилиш, таъмирлаш ва уларга техник хизмат кўрсатиш системаси ташкилий жиҳатдан уч бўғинга бўлинади: техника ишлаб чиқарувчи фирма-дилер-истеъмолчи (фермер).

7.1-жадвал

Машина–трактор паркларининг (МТП ДАЖ) фермер хўжаликларида механизация ишларини бажариши

№	Бажарилган иш ва кўрсатилган хизматлар тури	Ўлчов бирлиги	2000 йил			2002 йил		
			Барча категория хўжалик-ларида	ш.ж. фермер хўжалик-ларида	Фермер хўжалик-ларида бажарилган ишлар салмоғи %да	Барча категория хўжалик-ларида	ш.ж. фермер хўжалик-ларида	Фермер хўжалик-ларида бажарилган ишлар салмоғи %да
1	Ер ҳайдаш	га	2525200	269529	10,67	1591908	286904	18,02
2	Чизеллаш	га	766090	65717	8,58	603562	92258	15,28
3	Бороналаш	га	652354	41709	6,39	438959	64155	14,62
4	Молалаш	га	792959	58878	7,42	723760	78016	10,78
5	/алла ўриш	га	947891	120269	12,69	1000657	259254	25,9
6	Ер текислаш	га	218012	156	0,07	168988	14113	8,35
7	Эгат олиш	га	87378	2884	3,3	58023	4511	7,77
8	Дон экиш	га	45619	-	-	29883	803	2,69
9	Ариқ олиш	м3	872963	6886	0,78	4051101	8202	2,02
10	Чигит экиш	га	48853	4402	9,04	30183	2222	7,36
11	Ўғитлаш	га	88945	2481	2,79	19096	1324	6,93
12	Культивация қилиш	га	254482	40379	15,87	164270	15872	9,66
13	Пахта териш	га	50493	-	-		4925	12,7
14	Шоли ўриш	га	13625	-	-		1033	9,28
15	Озуқа экинлари ўриш	га	52386	2749	5025	19616	1262	6,43
16	Дорилаш	га	47430	465	0,98	21531	3496	16,23
17	Юк ташиш	тн/км	725723	104730	14,43	275897	23770	8,61
18	Турли ишлар	млн.с	1682	201,06	11,95	2823	838,9	29,72
	ЖАМИ	млн.с	37090	3947,3	10,64	96116	19815	20,62

7.2-жадвал

МТП ДАЖлари томонидан механизация ёрдамада бажарилган ишларга тузилган шартномалар 2001 йил

ВИЛОЯТЛАР	Жами тузилган шартномалар		Жамоа ва ширкат хўжаликлари			Фермер хўжаликлари			Фермер хўжаликлари салмоғи % да		
	сони, дона	қиймати млн.с	сони	тузилган шартномалар сони, дона	қиймати млн.с	сони	тузилган шартномалар сони, дона	қийматимл н.с	жами тузилган шартномалар сонисида	тузилган шартномалар қийматида	жами фермер-лар сонига нисбатан шартнома тузгани
Қорақалпоғистон Республикаси	1628	3119	170	163	2750	3572	1465	369	89,99	11,83	39,04
Андижон	2444	3649	196	196	3269	3458	2248	380	91,98	10,41	65,0
Бухоро	3467	2913	181	174	2272	4870	3293	641	94,89	22,0	67,62
Жиззах	3045	6605	160	160	4680	5882	2885	1925	94,74	29,14	49,04
Қашқадарё	1675	6813	218	221	6400	4567	1454	413	86,8	6,06	31,83
Навоий	535	1443	147	118	1275	2648	417	168	77,94	11,64	15,74
Наманган	1696	2934	160	162	2583	3077	1534	350	90,45	11,63	49,85
Самарқанд	2317	4822	278	327	4454	7812	1898	367	81,92	7,61	24,29
Сурхондарё	1488	3796	135	180	2646	3438	1308	1150	87,9	30,29	38,04
Сирдарё	2692	5876	105	105	3867	3316	2587	2009	96,1	34,18	78,01
Тошкент	850	3818	217	206	3702	4850	644	116	75,76	3,04	13,28
Фарғона	1467	3756	193	219	3163	4216	1248	413	85,07	11,0	29,6
Хоарзим	1153	2277	131	128	2080	3739	675	189	58,54	8,3	18,05
Республика бўйича:	24457	51641	2291	2359	43141	55445	21656	8490	88,54	16,44	39,06

Техника воситалари ишлаб чиқарувчи фирмаларнинг 90 фоизга яқини техникаларни сотиш, таъмирлаш ва эҳтиёт қисмлар билан таъминлаш ишларини диллерлик пунктлари орқали кўрсатади.

Албатта АҚШда тартиб топган техник хизмат кўрсатиш системасини автоматик равишда бизнинг республика шароитида қўллаб бўлмайди. Аммо техник хизмат кўрсатишнинг бундай мукамал системаси тажрибаларидан бизнинг шароитда ҳам фойдаланиш мумкин бўлган кўпгина томонлар борки, улардан оқилона фойдаланиш республикада фермерчилик ривожига катта ҳисса қўшган бўлур эди.

Ишлаб чиқариш инфратузилмасининг муҳим звеноси (бўғини) агрохимия хизматидир. Агрохимия хизмати қишлоқ хўжалиги корхоналарини ўғитлар ва ўсимликларни ҳимоя қилиш воситалари билан таъминлаш, химиявоситаларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш юзасидан тадбирларни амалга ошириш ва тавсияномалар бериш каби вазифаларни амалга оширади. Шунинг билан бирга хўжаликларнинг буюртмалари бўйича минерал ўғитлар ва бошқа химоя воситаларини хўжаликларга ташиб бериш ва қўллаш тадбирларини ҳам бажариши мумкин.

Ҳозирги кунда агрохимия хизматини амалга ошириш билан туманлардаги “Агрокимёсервис” ташкилоти шуғулланади. ”Агрокимёсервис” тумандаги хўжаликларни химявий воситалари билан таъминловчи ягона ташкилот ўз хизмат соҳасидаги монопол мавқега эга. Бу эса фермер хўжаликларининг агрохимия хизматидан фойдаланишдаги танлов эркинлигини йўққа чиқаради.

Табиийки, минерал ўғитлар ва бошқа химявий воситалардан фойдаланишда мутахассислар хизматидан фойдаланилмаса, кутилган натижага эришиш қийин. Мана шуларнинг ҳаммаси агрохимия хизматини такомиллаштириш ва сифат жиҳатидан янги босқичга кўтаришни талаб қилади.

Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш жараёни муомала соҳасида яқунланади. Шу туфайли унинг ривожланиш даражаси хўжалик фаолиятининг якуний натижаларига бевосита таъсир кўрсатади. Ҳозирги пайтда фермерлар учун маҳсулот сотишга кўмак берувчи бир нечта йўналишдаги инфратузилмалар мавжуд, яъни улар маҳсулотларини тайёрлов ташкилотлари ва қайта ишлаш корхоналарига, тадбиркор хусусий шахсларга ёки бозорда сотиши мумкин.

Аммо кузатишлар шуни кўрсатдики, ҳозирда фермерлар маҳсулотини асосан тайёрлов ташкилотлари ва қайта ишлаш корхоналарига шунингдек бозорда сотмоқда. Фермер хўжалигининг маҳсулотни реализация қилиш бўйича тайёрлов ташкилотлари ва бошқа корхоналар билан муносабатлари шартнома асосида амалга оширилади.

Ҳозиргача бизда хўжаликларнинг маҳсулотларини маълум ҳақ эвазига сақлаб берадиган советгич установкаларига эга омборлар тармоқи шаклланмаган. Ваҳоланки, ривожланган мамлакатларда хизмат кўрсатишнинг бу тури кенг тарқалган. Махсус советгичларга эга омборлоар тармоғини барпо этиш бозорни йил давомида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан бир маромда таъминлаб бериш имконини беради. Шунингдек, қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари ҳосилни йиқиб олиш даврида бозорларга талабдан ошиқча маҳсулот пасайиб кетишдан ўзларини бир қадар ҳимоя қила олиш имкониятига эга бўлади.

Фермер хўжаликлари учун маҳсулот сотишга кўмаклашувчи инфратузилмалар ичида фермер бозорлари катта аҳамият касб этади. Маҳсулотни бевосита бозорларда сотишнинг фермер учун манфаатли томонлари кўп. Чунки бунда у маҳсулотини ўзи истаган нарх бўйича (талаб ва таклифдан келиб чиқиб) сотиш имкониятига эга бўлади, шунинг билан бирга бозорда у маҳсулотни нақд пулга сотиши мумкин.

Кейинги йилларда фермерларни эҳтиёт қисмлар, уруғлик, кўчатлар ва концентрат озукалар каби моддий ресурслар билан таъминлашда қишлоқ жойларда ташкил топаётган дўконлар фаолиятдан фойдаланиш тажрибага кириб бормоқда.

Бозор иқтисодиёти асосида ривожланаётган дунёдаги кўпгина мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, фермерларни моддий техника ресурслари билан таъминлашда товар ва хом ашё биржаларининг аҳамияти каттадир. Биржалар фермерларга ўз маҳсулотларини бозор конъюктураси ва талаб-таклифлардан келиб чиқиб сотиш, шунингдек ўзларига зарур бўлган техника воситалари ва моддий ресурсларни харид қилишга имкон яратади.

Биржаларда маҳсулотларни моддий-техника ресурсларига бартер асосида айрибошлаш учун ҳам шароитлар мавжуд. Хорижий мамлакатлар биржаларида фьючерс савдоси, яъни бўлғуси ҳосил учун олдиндан шартнома асосида ҳақ тўлаб қўйиш кенг тарқалган. Бундай битимлар фермерларга йил давомида ишлаб чиқаришни бир маромда ташкил этиш учун олдиндан моддий ресурсларни харид қилиб қўйишга имкон беради.

Бозор муносабатлари такомиллашиб бориши билан, фермерларга хизмат кўрсатуви инфратузилма таркибида биржалар, ярмаркалар ва бозорларнинг аҳамияти тобора ўсиб бориши шубҳасиз.

Бозор муносабатлари ривожланиб бориши билан бозор инфратузилмасининг муҳим таркибий қисми сифатида ярмаркаларнинг роли ошиб боради. Имконият даражасида ҳар бир туманда тез-тез ярмаркалар ташкил этилиб турилиши керак. Шунингдек, туманларда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан улгуржи савдо қилишга ихтисослашган агробиржалар фаолиятини йўлга қўйиш яхши самара беради.

Ишлаб чиқариш инфратузилмаси таркибида ахборот ва маслаҳат хизмати муҳим ўрин тутди. Чунки етарли ахборотга эга бўлмай туриб, хўжалик самарадорлигини таъмин этувчи бошқарув қарорларини қабул қилиб бўлмайди. Шунингдек ахборот хизмати ишлаб чиқаришни фан ва техниканинг энг янги ютуқлари, замонавий техника ва технологиялар, илғорлар тажрибаси билан таъминлаб туришга ёрдам беради.

Ҳозирги кунда фермерлар ҳар қачонгидан ҳам кўра ахборот ва маслаҳат хизматига кўпроқ эҳтиёж сезади. Чунки, уларни зарурий ахборот ва маслаҳат билан таъминлаб турувчи хизмат турлари ҳам шаклланмаган. Фермер хўжаликларининг ҳажми кичиклигидан уларда агроном, зоотехник каби бир қатор керакли мутахассисларни сақлаб туриш ўзини оқламайди. Ҳар бир тумандаги фермер хўжаликлари уюшмаси қошида уларни зарур маълумот ва маслаҳатлар билан таъминловчи малакали мутахассислардан иборат хизмат гуруҳи шакллантирилади.

Назорат саволлари:

1. Инфратузилма деганда нимани тушунаси?
2. Инфратузилма қандай табақалаштирилади?
3. Фермер хўжаликларига хизмат кўрсатувчи инфратузилмаларнинг асосий вазифалари нималардан иборат?
4. Бозор инфратузилмасини қандай йўналишларда такомиллаштириш лозим?

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

«Инфратузилма» сўзи латин тилидан таржима қилинганда «тузилмадан ташқарида» маъносини англатади. Иқтисодий нуқтаи-назардан инфратузилма моҳиятига қуйидаги изоҳ кўпроқ мос келади: «инсон ҳаёти ва ижтимоий ишлаб чиқариш жараёнида фаолиятлар алмашинувини таъминловчи товарлар ва хизматлар яратишда ўзига хос меҳнат жараёнлари мажмуаси».

Инфратузилма тўрт қисмга, ишлаб чиқариш, бозор, ижтимоий ва институционал инфратузилмага бўлинади.

Ишлаб чиқариш инфратузилмаси бевосита ишлаб чиқариш жараёнига хизмат кўрсатувчи тармоқларни ўз ичига олади. Унинг таркибига:

- моддий-техника таъминоти;
- маҳсулотни ташиш, сақлаш ва қайта ишлаш;
- агрохимия ва зооветренария хизмати;
- техник хизмат кўрсатиш;

-сув ва электр таъминоти, турли маҳсулотлар ва информация хизмати каби бўлинмалар киради.

Бозор инфратузилмаси бевосита ишлаб чиқариш жараёнига хизмат кўрсатмасда, хўжаликнинг умумий фаолиятини таъминлашга хизмат кўрсатади. Масалан, маркетинг ва реклама, ахборот-маслаҳат, аудиторлик, инвестицион ва шу каби бошқа хизмат турлари хўжалик фаолиятининг турли томонлари самарадорлигини оширишга хизмат кўрсатади.

Ижтимоий инфратузилма ишлаб чиқариш жараёнида ишчи ва хизматларга нормал меҳнат фаолияти яратиш ва ишчи кучини такрор ҳосил қилиш учун, шунингдек меҳнаткашларнинг турли маиший хизмат турларига бўлган талабини қондириш учун хизмат қилади.

Институционал инфратузилма иқтисодий ривожланишининг оптимал макроиқтисодий нисбатларини қўллаб-қувватловчи макроиқтисодий тартибга солиувчи соҳалар ва фаолият турларини ўз ичига олади. Унга иқтисодий тартибга солиб турувчи давлат ва нодавлат бошқарув органлари, молия-кредит тузилиши ва бошқалар киради.

Инфратузилма бўлинмаларининг ривожланиб боришидан фермер хўжаликлари катта манфаат кўради, негаки бу фермерларни ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатиш билан боқлик бўлган ишлардан озод этиб, уларнинг куч-қайратини асосий фаолиятига қаратишга имкон яратади.

Асосий адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни-Т.: 1998.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни-Т.: 1998.
3. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., ва бошқ. Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди-(ўқув қўлланма)-Т.: ТДИУ. 2004.
4. Хусанов Р.Х., Қосимов М. Деҳқон хўжалигини юретишнинг илмий ва амалий асослари-Т.: Чўлпон. 2000.
5. Чориев Қ, Беркинов Б. Деҳқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юретишнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари-Т.: Шарқ. 2002.

8-мавзу: Маҳсулот сотишни асосий йўналишлари ва уларни такомиллаштириш

Фанни ўқитиш технологияси:

“Маҳсулот сотишни асосий йўналишлари ва уларни такомиллаштириш” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Т/р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс, вақт
1	<p>Тайёрлов босқичи:</p> <p>1.1. Дарс мақсади: Маҳсулот сотишни асосий йўналишлари ва уларни такомиллаштириш ҳақида талабаларга тушунчалар бериш.</p> <p>1.2. Идентив ўқув мақсадлари:</p> <p>1.2.1. Қўх корхоналарида маҳсулот тайёрлаш тизимини изоҳлаб беради.</p> <p>1.2.2. Маҳсулот тайёрлаш тизимини такомиллаштириш йўллари тушинтира билади.</p> <p>1.2.3. Фермер хўжалиги маҳсулотларини шартномалар асосида тайёрлаш ва сотишни такомиллаштириш ҳуқуқий жиҳатларини тушинтира олади.</p> <p>1.3. Асосий тушунча ва иборалар: қишлоқ хўжалиги корхоналари, шартнома, сотув канал, дебиторлик ва кредиторлик қарз, диверсион нарх, рентабеллик, жиҳатларини кўриб чиқиш.</p> <p>1.4. Дарс шакли: гуруҳ ва микрогуруҳларда.</p>	Ўқитувчи

	1.5.Фойдаланиладиган метод ва усуллар:сухбат, маъруза-хикоя, баҳс, видеоусул. 1.6.Керакли жиҳоз ва воситалар:Ўқув-методик мажмуа, видеопроектор, видеофилмлар.	
2	Ўқув машғулоти ташкил қилиш босқичи: 2.1.Мавзу эълон қилинади. 2.2.Маъруза бошланади, асосий қисмлари баён қилинади.	Ўқитувчи, 15 минут
3	Гуруҳда ишлаш босқичи: 3.1.Талабаларга муаммоли савол беради . 3.2.Талабалар фикри эшитилади, бошқа талабалар баҳсга чақирилади. 3.3.Умумий хулосалар чиқарилади ва тўғрилиги текширилади. 3.4.Умумий хулосага келинади.	Ўқитувчи- талаба, 40 минут
4	Мустаҳкамлаш ва баҳолаш босқичи: 4.1.Берилган маълумотни талабалар томонидан ўзлаштирилганини аниқлаш учун қуйидаги саволлар берилади: - кишлоқ хўжалик корхоналарида маҳсулот тайёрлаш тизимини изоҳланг? - кишлоқ хўжалик маҳсулотини тайёрлаш тизимини такомиллаштирини қандай йўллари мавжуд? - кишлоқ хўжалик маҳсулотларини шартномалар асосида тайёрлаш ва сотишни асосий жиҳатларини санаб ўтинг? 4.2.Энг фаол талабалар (баҳолаш мезони асосида) баҳоланади.	Ўқитувчи, 15 минут
5	Ўқув машғулотини яқунлаш босқичи: 5.1.Талабалар билими таҳлил қилинади. 5.2.Мустақил иш топшириқлари берилади. 5.3.Ўқитувчи ўз фаолиятини таҳлил қилади ва тегишли ўзгартиришлар киритади.	Ўқитувчи, 10 минут

Кўриб чиқиладиган асосий саволлар:

- 1.Дехқон ва фермер ҳамда бошқа кишлоқ хўжалиги корхоналарида маҳсулот тайёрлаш тизимини ривожланиши.
- 2.Давлат эҳтиёжлари учун кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлаш тизимини такомиллаштириш йўллари.
- 3.Кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини шартномалар асосида тайёрлаш ва сотишни такомиллаштириш

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: кишлоқ хўжалиги корхоналари, шартнома, сотув канал, дебиторлик қарз, кредиторлик қарз, диверсион нарх, рентабеллик.

Мавзуда кўриб чиқиладиган муаммолар:

- 1.1.Дехқон ва фермер ҳамда бошқа кишлоқ хўжалиги корхоналарида маҳсулот тайёрлаш тизимини оптималлаштириш.
- 1.2.Кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини шартномалар асосида тайёрлаш ва сотишни такомиллаштириш.

1-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда дехқон ва фермер ҳамда бошқа кишлоқ хўжалиги корхоналарида маҳсулот тайёрлаш тизимини ривожланиши тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

- 1.1.Кишлоқ хўжалиги корхоналарини хусусиятлари ва моҳиятини баён қила олади.
- 1.2.Кишлоқ хўжалиги корхоналарида маҳсулот тайёрлаш тизимини ривожланишини айтиб бера олади.

1-савол баёни:

Республикада олиб борилаётган иқтисодий ислохотлар жараёнида қишлоқ хўжалигида турли мулкчиликка асосланган хўжалик юритувчи субъектлар юзага келиб ривожланмоқда. Аграр секторда фермер ва деҳқон хўжаликларининг миқдори ва ишлаб чиқаришдаги улушлари ортиб бормоқда. Айниқса, истеъмол бозорини картошка, сабзавот ва турли хил мевалар билан таъминлашда уларнинг ҳиссаси жуда каттадир.

2002 йил октябр ҳолатида республикада 3,6 млн. аҳоли хўжаликларидан 1,9 млн. таси деҳқон хўжалиги сифатида рўйхатдан ўтган бўлиб, уларнинг мингтаси юридик шахс мақомига эга бўлган. Ўртача аҳоли хўжаликларининг майдони 1989 йилга нисбатан деярли икки мартага ўсиб 0,2 гектарни ташкил этди 2001 йилда деҳқон хўжаликлари ҳиссасига: ишлаб чиқарилган картошканинг қарийб 80 фоиз, полиз маҳсулотларининг 64 фоиз, сабзавотларнинг 75 фоиз, гўштнинг 91,9 фоиз, сутнинг 94 фоиз ва тухумнинг 60 фоиз мос келган.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида нодавлат секторининг кучайиши ҳамда ривожланишига чорвачилик ва мева-сабзавот маҳсулотларининг ишлаб чиқаришини мазкур секторга кўчганлиги ҳамда бундай маҳсулотларга давлат буюртмаларини бекор қилинишига асос солди.¹

Қишлоқ хўжалигининг ишлаб чиқаришида йирик товар хўжаликлари қаторида кўп миқдорли аҳоли, деҳқон ва фермер хўжаликларининг шаклланиши ва фаолият кўрсатиши соҳада маҳсулот тайёрлаш тизимини ҳам тубдан янгиланишига ундамоқда.

Чунки қишлоқ хўжалигида маҳсулот етиштириш билан бир қаторда уни тайёрлаш, сақлаш, қадоклаш ва истеъмолчиларга талофатсиз етказиб бериш муҳим аҳамиятга эгадир. Айниқса, тез бузиладиган ва транспортда ташиши ноқулай бўлган маҳсулотларнинг қишлоқ хўжалигида етиштирилиши маҳсулот бозорига хизмат кўрсатиш тизимида рақобат муҳитини кучайишини тақозо этади.

Чунки, ҳозирги вақтда республикада етиштирилаётган мева-сабзавотларнинг бир қисми истеъмолчиларга етиб бормаяпти. Масалан, А.Аюповнинг маълумотларига қараганда мева-сабзавотларнинг 30фоиз истеъмолчиларга етиб бормасдан нобуд бўларкан.²

Республика мева-сабзавотчилигида юзага келган бундай ноқулай шароитни баргараф этиш, соҳанинг барча инфратузилма тармоқлари ва маҳсулот бозорини такомиллаштиришни талаб қилади.

Айни пайтда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг тайёрлов ва сотув каналлари куйидагилардир:

1. Ишлаб чиқарувчилар–Давлат–Истеъмолчилар;
2. Ишлаб чиқарувчилар–Деҳқон бозори–Истеъмолчилар;
3. Ишлаб чиқарувчилар–Хусусий (кичик) олиб сотарлар–Деҳқон бозори–Истеъмолчилар;
4. Ишлаб чиқарувчилар–«Ўзбекбирлашув», «Ўзбексавдо» ташкилотлари–Чакана савдо–Истеъмолчилар;
5. Ишлаб чиқарувчилар–Воситачилар–Товар хом ашё биржалари–Улгуржи (хусусий) тайёрлов ташкилотлари–Чакана савдо–Истеъмолчилар;
6. Ишлаб чиқарувчилар–Қайта ишлаш корхоналари–Улгуржи савдо корхоналари–Чакана савдо–Истеъмолчилар;
7. Ишлаб чиқарувчилар–Қайта ишлаш корхоналари–Чакана савдо–Истеъмолчилар;

Пахта хом ашёси, дон, тамаки асосан биринчи канал орқали тайёрланади. Иккинчи канал анъанавий бўлиб, истикболдир. Мазкур канал орқали қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг сотув ҳажми 56 фоиз ва ундан ортикни охириги йилларда ташкил этмоқда.³

¹Узбекистан:десять лет по пути формирования рыночной экономики./колл.авт.:Р.А.Алимов, А.К.Бедринцов, А.Ф.Расулов и др.- Т.: Узбекистон. 2001.- (352с), 98-99 б.

²Единая Холодильная Цеть Республика Узбекистан //Экспорт плодовошной продукции дехканских и фермерских хозяйств в Узбекистане: достигнутые результаты и перспективы развития. Сб.науч.стат.-Т.: 2002. 128 с.

³М.А.Орипов. не потерять – значит приумножить // Экономический вестник Узбекистана. №10, 2000, с.14-15.

Расмий маълумотларга кўра, 2001 йил 1 декабрда республика бўйича чакана товар айланишининг умумий ҳажми 269011,8 млн.сўмни ташкил этган, шу жумладан деҳқон ва буюм бозорларининг обороти 180748,3 млн. сўмга ёки умумий чакана товар оборотининг 67,2 фоизга тенг бўлган.

Деҳқон бозорларида харидор ва сотувчиларнинг эркинликларини таъминлаган ҳолда, ўз моддий-техника базаси (шу жумладан ўз транспорти сақлаш омборхоналари, музлатгичлари, ёпиқ витриналари)га эга бўлган тайёрлов гуруҳларини ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

Бу қилинадиган харажатлар тез орада ўзини қоплайди. Чунки айти пайтда кўпчилик савдогарлар маҳсулот қолдиқларини кун якунида уйларига олиб бориб, эртанги кунда қайтиб бозорга олиб келадилар. Ёриқ шаҳарларда тўла инфратузилма хизматлари мажмуига эга бўлган улгуржи қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг бозорини ташкил этилиши ва уларнинг ўзлари маҳсулот тайёрлаш, сақлаш ҳамда улгуржи (ёки чакана) савдо билан шуғулланишлари юқори самара бериши мумкин. Бундай бозорларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қадоқлаш, навларга ажратиш ва ностандарт товарларни қайта ишлашини йўлга қўйиши уларнинг самарадорлигини янада оширади. Бу билан бирга янги иш жойлари яратилиши мумкин. Энг муҳим қадоқлаш натижасида маҳсулотнинг қайта ишлаш ва сақланиши қулайлашади. Мазкур бозордаги маҳсулотни қайта ишлаш ва бошқа чиқиндиларни чорвачилик фермерларига сотиш ёки бозорнинг ёнида ўз чорвачилик ёрдамчи хўжаликларини ташкил қилиш ҳам ижобий самара бериши муқаррардир.

Деҳқон бозорларини ўзаро кооперациялашувлари асосида тез бузиладиган маҳсулотларнинг қайта ишлаш цехларини ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг сақлаш омборларини қуриш ёки ижарага олишни йўлга қўйиш катта аҳамият касб этмоқда. Чунки айти пайтда, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш омборларидан фойдаланиш даражаси жуда пастдир. (8.1.-жадвал)

8.1.-жадвал

Республика картошка, сабзавот ва меваларни қишки заҳираси ва уларни сақлаш омборларини юкланиш даражаси 1998-2000 йиллар*

№	Республика ва вилоятлар	Жами картошка, сабзавот ва мевалар					
		1998 йил		1999 йил		2000 йил	
		минг тонна	о.с.н** фоиз	минг тонна	о.с.н** фоиз	минг тонна	о.с.н** фоиз
1	Қорақалпоғистон Р.	5,52	124	1,9	42	1,2	33
2	Андижон	28,1	52	19,6	36	20,1	37
3	Бухоро	3,6	14	2,3	9	3,9	15
4	Жиззах	1,05	14	0,94	12	1,14	15
5	Қашқадарё	24,8	94	26,2	99	16,4	62
6	Навоий	7,2	39	6,8	36	6,8	37
7	Наманган	30,7	99	41,2	133	40,6	131
8	Самарқанд	4,1	80	4,8	94	4,3	84
9	Сурхондарё	1,4	-	2,4	-	0,9	-
10	Сирдарё	0,78	52	2,45	163	3,4	226
11	Тошкент	22,7	77	16,7	57	18,4	62
12	Фарғона	16,03	60	12,84	49	17,79	69
13	Хоразм	21,7	44	19,1	38	20,3	41
	Жами	167,7	60	155,9	56	155,8	56

*Жадвал Қорақалпоғистон Жуқори Кенгаси Агросаноат комплекси қотибияти ва вилоятларнинг «Матлуботсавдо» ҳиссадорлик компанияларининг маълумотларига биноан тузилган.

**ОСН – Омборларнинг сифимига нисбатан фоиз.

8.1.-жадвалдаги маълумотлар юқоридаги фикримизни тасдиқламоқда, яъни 1998-2000 йилларда мева–сабзавот ва картошка сақлаш омборларида сиғдириш даражасида маҳсулот захира қилинмаган. Бунинг сабаблари куйидагилар:

1. Омборларни 10-15 фоизнинг мева–сабзавот, картошка сақлаш учун яроқсиз ҳолга келиб.ю таъмирга муҳтож бўлиб қолганлиги;

2. Картошка, мева ва сабзавотни етиштирувчилардан сотиб олиш учун тайёрлов корхоналарида етарли маблағларнинг йўқлиги;

3. Мазкур маҳсулотларни сақлаш учун энергия талаб бўлганлиги туфайли мева–сабзавот сақлаш омборларида дон, чорва учун ем ва бошқа маҳсулотлар сақалмоқдалар ёки омборларни эгаси уларни тадбиркорларга ўз фойдаланиш учун ижарага бериб қўйганлар;

4. Баъзи хусусийлаштирилган омборларни эса тадбиркорлар ишга яроқли материалларини (ўзининг дебиторлик) қарзларини тўлаш учун сотган ёки улардан бошқа мақсадда фойдаланилмоқдалар;

5. Омборларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш учун тара ва контейнерларнинг етарли бўлмаганлиги ҳамда уларни нархининг бандлиги ва бошқалар.

Қайд этиш лозимки, 2001 йил 1 декабр ҳолатида жорий маълумотларга кўра 132,2 минг тонна мева-сабзавот, полиз маҳсулотлари ва картошка қишки истеъмол учун захира қилинган, бу ўтган йилгисига нисбатан 17,9 фоиз камроқдир. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қишки истеъмол учун камайиб кетаётганлигининг яна бир сабаби: янги ташкил этилган «Ўзбекбирлашув» акционерлик компанияси ва ҳудудий «Матлуботсавдо» бирлашмалари, «Ўзмеvasазавоттузумсаноат-ҳолдинг» ҳолдинг компанияси, уларнинг тизимидаги савдо уйлари ҳамда товар ва хом ашё биржаларининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорида ўз мақомларига эга бўлганларича йўқ. Бироқ мазкур ташкилот ва корхоналарнинг имкониятлари жуда кенгдир. Бунинг устига республикамизнинг мева-сабзавот омборларининг кўп қисми уларга қарашлилиги мазкур тизимни қишлоқ хўжалиги маҳсулот бозорида рақобатбардошлигини оширади.

АК «Матлуботсавдо» ва собиқ «Мевасабзавот» уюшмасининг (мазкур ташкилот «Ўзмеvasазавоттузумсаноат-ҳолдинг» ҳолдинг компанияси таркибига киритилган) фарқлари шундаки, биринчисида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ишлаб чиқарилиши йўлга қўйилмаган бўлиб, фақат уларни тайёрлаш ва сотуви ҳамда кам миқдорда қайта ишлаш билан шуғулланади, «Мевасабзавот» уюшмаси эса кўпинча ўзининг тизимидаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчилар ва қайта ишловчи корхоналарнинг маҳсулотларини реализация қиларди.

Умуман қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг тайёрлов тизимининг паст суръатлар билан ривожланаётганлигининг асосий сабабларидан бири тайёрлов корхоналарида пул маблағларининг озлиги тара ва хизматлар ҳамда энергоресурсларнинг нархининг ошаётганлиги ва соҳада инвестиция оқимининг пасайганлигидир. Масалан, 1999 йилда АК «Матлуботсавдо» нинг бир қисм эркин савдога мўлжалланган акциялари сотолмай қолган. Бунинг сабаби эса мазкур ташкилотларда рентабелликнинг паст даражада қарор топганлиги ва дебитор-кредитор қарзларнинг катталигидадир.

АК «Матлуботсавдо» бирлашмаларининг қишлоқ хўжалиги корхоналари билан иқтисодий алоҳаларини мустаҳкамлаш мақсадида уларнинг бир қисм акцияларини қишлоқ хўжалиги корхоналарига («Матлуботсавдо»нинг маҳсулот тайёрлов қарзларини ҳисоб-китоби сифатида) бериш лозим. Унда қишлоқ хўжалиги ва «Матлуботсавдо» ташкилотларининг ўзаро иқтисодий манфаатдорчиликлари ошарди.

Дунё мамлакатларининг илғор тажрибаси қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг реализациясини улгуржи савдо бирларида тузиладиган фьючерс ва бошқа шартномалар орқали амалга оширилиши самаралироқлигини кўрсатмоқда. Бизнинг мамлакатимизда товар хом ашё биржаларида тузилган шартномалар асосида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг сотув ҳажмлари йил сайин ўсиб бормоқда. Масалан, Бухоро товар хом ашё биржасида

тузилган шартномалар асосида сотилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажми 1999 йилда 238,2 млн.сўмни ташкил этди, бу 1998 йилга нисбатан 20,2фоизга кўпдир. Умуман, республикада қишлоқ хўжалик маҳсулотларини тайёрлаш ва сотиш тизимида бозор унсурлари аста секинлик билан шаклланиб ривож топмоқда.

Назорат саволлари:

- 1.1. Дехқон ва фермер хўжалигини маҳсулотлари таркибини айтиб беринг?
- 1.2. Қишлоқ хўжалиги корхоналарида маҳсулот тайёрлаш тизимини ривожланиши хусусиятларини изоҳланг?

2-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларга давлат эҳтиёжлари учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлаш тизимини такомиллаштириш йўлларини ёритиш.

Идентив ўқув мақсадлари:

- 2.1. Давлат эҳтиёжлари учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлаш тизимини такомиллаштириш йўллари тавсифлай олади.
- 2.2. Дехқон ва фермер хўжалигини маҳсулотлари таркибини изоҳлай олади.

2-савол баёни:

Қишлоқ хўжалигида истиқлол йилларида туб ўзгаришлар юзага келмоқда. Аграр ишлаб чиқариш тизимида турли жамоа, ширкат, хусусий ва аралаш каби мулкчиликка асосланган кўп укладли хўжалик юритувчи субъектлар шаклланиб тараққий этмоқда. Шу боис ҳам қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулотга эгалик қилиш ва уни истеъмолчиларга етказиб бериш механизми ҳам янгиланиб бормоқда.

Ҳозирги вақтда хўжаликлар ўзи етиштирган чорвачилик, сабазвотчилик, боғдорчилик ва узумчилик маҳсулотларидан ўз хоҳошича фойдаланмоқда.

Давлат буюртмаси фақат пахта ва донгагина сақланиб қолган бўлиб, унинг миқдорлар 1995 йилда пахта ва дон бўйича 30 фоизгача қисқартирилди.⁴

Ҳозирги вақтда эса пахта бўйича давлат буюртмаси 30 фоизгача камайтирилган бўлиб, пахта хом ашёсини тайёрлаш, уни қайта ишлаб толасини сотиш марказлаштирилган ҳолда «Ўзпахтасаноат» уюшмаси ва унинг ҳудудий акциядорлик бирлашмалари орқали амалга оширилмоқда. Республикада пахта хом ашёси бўйича давлат буюртмасини бажарган хўжаликлар ихтиёрида ҳосилнинг 70 фоизи қолади. Бироқ пахта етиштирувчилар бу пахтани ўзлари эркин сота олмайдилар, унинг харидори «Пахтасаноат» уюшмасининг ҳудудий акционерлик бирлашмаларидирлар. Пахта хом ашёсини етиштириш режасини бажарган хўжалик субъектларига завод нархларида ёғ, шелуха ва кунжара сотилмоқда. Агар хўжалик пахта хом ашёсини етиштириш режасини бажармаса, бу имтиёздан маҳрум бўлади, давлат буюртмасидан ортиқча пахта толасини (давлат буюртмалари нархидан юқорироқ нархларда) хўжаликлар «Пахтасаноат» ҳудудий бирлашмаларига сотмоқдалар. Бунинг сабаби Республикада пахта давлат монополияси бўлиб, унинг эркин бозори мавжуд эмас.

Шу боис хўжаликлар ўзлари етиштирган пахта хом ашёсини эркин сота олмаптилар. Ҳозирги пайтда, пахта етиштирувчилар ишчилар билан натура (ёғ, шелуха ва кунжара каби маҳсулотлар)да ҳисоб-китоб қилмоқдалар. Пахта етиштирувчиларнинг бошқа илождари ҳам йўқ, чунки улар ҳам ўзлари етиштирган пахта хом ашёси маҳсулотлари бўлган ёғ, шелуха ва кунжарани заводлардан сотиб олмақдалар. Кейин эса ўз эҳтиёжларидан ортиқчасини ишчиларга иш ҳақи сифатида бўлиб бермоқдалар ёки сотмоқдалар.

Лекин республикада шартнома шартларини бажарган пудратчиларга берилиш керак бўлган пахта ёғи, кунжара ва шелуха тўлалигича берилмаяпти. Масалан, Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг маълумотиغا кўра пудратчиларга 1999 йил ҳосилидан 93,2 минг тонна ўрнига 61,4 тонна ёғ, 377,3 минг тонна ўрнига 258,8 минг тонна кунжара (ёки унинг 68 фоизи) берилган. Кўриниб турибдики, етказиб берилиши керак бўлган ҳажмда ёғ, кунжара ва шелуха пудратчиларга тўлалигича етказиб берилмаган. 1999 йилда республика бўйича 41,6

⁴ И.А.Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Т.: Ўзбекистон. 1995. 71 б.

минг та пудратчи шартномани бажармаган. Бунинг асосий сабаби пахтачиликда қўлланилаётган моддий-техник заҳиралари нархининг ўсиши ва уларнинг меъёр даражада етказиб берилмаётганлигидир. Шу ва бошқа омиллар таъсирида пахтачилик республикамызда кам даромад ва ҳаттоки зарар келтирувчи соҳага айланмоқда. (8.2-жадвал)

8.2-жадвал

Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги тизимидаги корхоналарда пахта ва буғдой етиштиришнинг 1997-1999 йиллардаги иқтисодий кўрсаткичларини таққосланган динамикаси*

йиллар ва кўрсаткичлар	пахта	буғдой	пахта буғдойга нисбатан, фоиз
1997 йил			
1. 1 ц. таннархи, сўм	2440	913	2,67 марта
2. 1 ц. сотиш нархи, сўм	1986	1018	1,95 марта
3. Фойда (зарар) сўм	454	105	4,3 марта
4. Рентабеллик, фоиз	18,6	11,5	X
1998 йил			
1. 1 ц. таннархи, сўм	3272	1186	2,75 марта
2. 1 ц. сотиш нархи, сўм	2408	1332	1,81 марта
3. Фойда (зарар) сўм	-864	146	-5,79 марта
4. Рентабеллик, фоиз	-26,4	12,3	X
1999 йил			
1. 1 ц. таннархи, сўм	3541	1791	1,98 марта
1997 йилга нисбатан, фоиз	145,1	196,1	X
2. 1 ц. сотиш нархи, сўм	3240	2106	1,53 марта
1997 йилга нисбатан, фоиз	163,1	2,1 марта	X
3. Фойда (зарар) сўм	-301	315	-95,5
1997 йилга нисбатан, фоиз	-66,3	3 марта	X
4. Рентабеллик, фоиз	-8,5	17,6	X
1997 йилга нисбатан, фоиз	-27,1	6,1	X

*Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг маълумотлари асосида тузилган.

8.2.-жадвалдаги маълумотлар ҳам пахтачиликни 1997 йилда юқори рентабелликка эга бўлганлиги ва кейинги йилларда зарар билан ишлаётганлигини тасдиқламоқдалар. Давлат эҳтиёжлари учун маҳсулот етиштирувчи иккинчи соҳа дончиликдир. Жадвалдан кўриниб турибдики, бу соҳа таҳлил давомида устивор рентабеллик даражасига эга ҳолда ривожланган.

Буғдой етиштиришда 1997-1999 йилларда унинг сотув нархлари таннархга нисбатан ўсган, пахтачиликда эса мазкур кўрсаткичларнинг нисбатан секинроқ суръатлар билан ошиши соҳада фойда олиш имкониятини бермаган. Агар пахта хом ашёсининг сотув нархи буғдойники билан мутаносиб равишда 1997 йилга нисбатан ошганида, пахта етиштирувчиларнинг пахта сотишдан рентабеллик даражаси (1986x210:100к4170,6:3541x100к117,8 фоиз) 17,8 фоизни ташкил қилган бўларди.

Қайд этиш лозимки, 1999 йилда пахта ҳосилдорлиги Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги хўжаликларида ўрта ҳисобда 1997 йилгига нисбатан 0,4 ц/га камайган ҳолда бошоқли дон ҳосилдорлиги гектар ҳисобига 4 центнерга ўсган. Албатта пахтачиликда рентабеллик пасайишига ҳосилдорликнинг камайиши ҳам ўз таъсирини кўрсатган. Ўз навбатида пахта ҳосилдорлигининг пасайишига давлат томонидан белгиланган пахта тайёрлаш нархларининг пастлиги ҳам салбий таъсир кўрсатмоқда. Бундан ташқари пахта тайёрлов тизими ҳам пахта хом ашёси етиштирувчиларини қизиқтира олмаяпти.

Шу боис пахта хом ашёсини тайёрлаш тизимини ички бозорини эркинлаштириш асосида такомиллаштириш зарур. Чунки пахта етиштирувчлар ўзлари етиштирган пахта хом

ашёси маҳсулоти бўлган шелуха, кунжара, ёғ ва чигитни қайта ишлаш заводидан сотиб олмоқдалар. Аслида агар қишлоқ хўжалиги корхоналарига шу маҳсулотлар керак бўлса, улар ёғ заводларига чигитни қайта ишлаш харажатлари (ҳамда уларнинг фойдалари)ни тўлашлари керак, холос. Яъни ёғ заводларига ёғ (шелуха, кунжара) нархидан чигитнинг нархини чегириб ташлаган ҳолда ҳисоб-китоб қилишлари лозим.

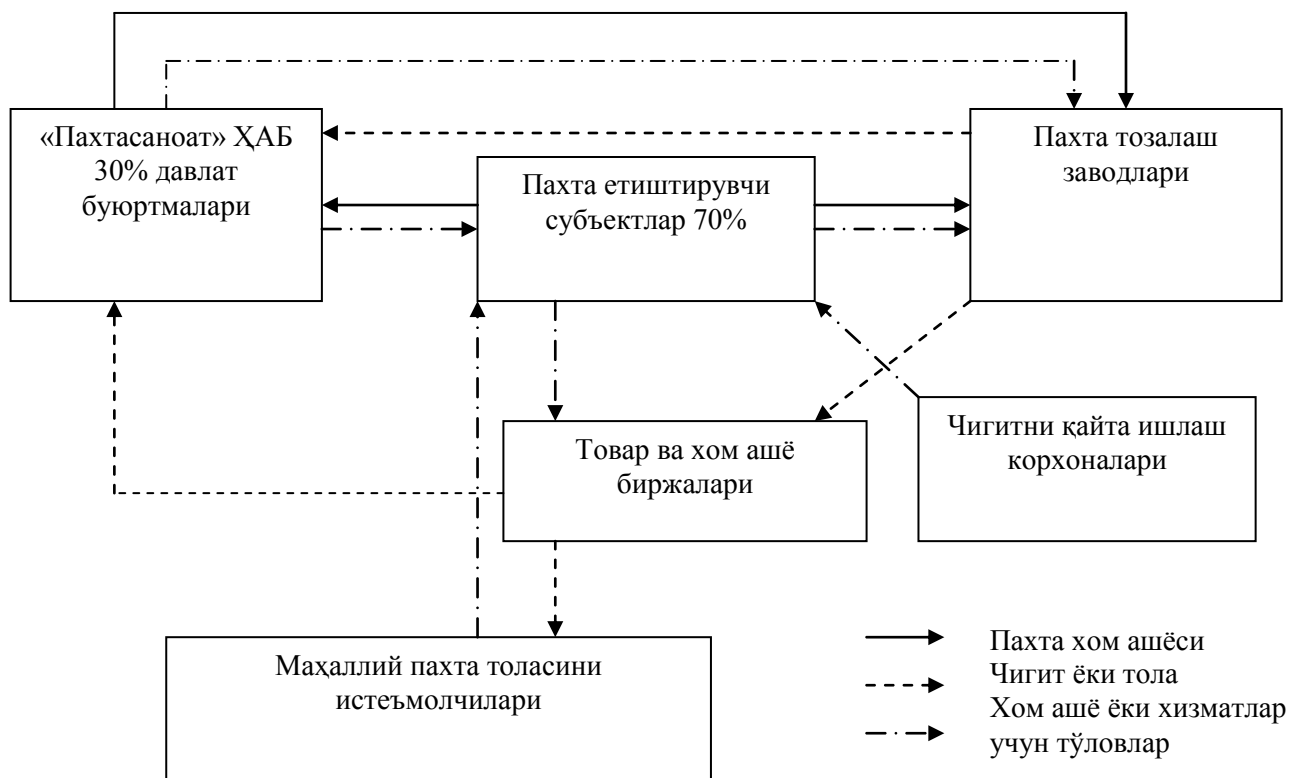
Шундай қилиб, қишлоқ хўжалиги давлат буюртмасидан ортиқча пахта хом ашёсини уларнинг пахта етиштириш режасини бажаришлари (ёки бажармасликлари)дан қатъи назар ўзлари мустақил қайта ишлаб, тола ҳамда чигитини сотишларини йўлга қўйиш мақсадга мувофиқдир. Унда пахта етиштирувчилар қолган пахта хом ашёсини қайта ишлаш харажатларини пахта тозалаш ва чигитни қайта ишлаш заводларига тўлиб, қайта ишланган маҳсулотларни уларнинг эгаси сифатида тасарруф этишлари мумкин. (8.1-чизма)

8.1-чизмадан кўриниб турибдики, пахта хом ашёсини қайта ишлаш харажатларининг 30 фоизни «Пахтасаноат» ҲАБ худудий акционерлик бирлашмалари (ҲАБ) ва қолган 70 фоизини эса қишлоқ хўжалиги корхоналари тўлашади. Қишлоқ хўжалиги корхоналари ўзларига қоладиган пахта хом ашёсининг толаси ва чигитини хом ашё товар биржаларида тузиладиган битим асосида хоҳлаган ички бозор субъектларига сотиши мумкин ёки ўзи яна чуқур қайта ишлаб ўз истеъмолига қолдириши мумкин.

Пахта бозорини мазкур тартибда эркинлаштиришда давлат ўз томонидан компенсация нархларини белгилаб қўйиши керак. Мазкур нарх давлатнинг пахта толаси харид нархи бўлиб, ички бозорда пахта толасининг нархи уни ишлаб чиқарувчилар харажатларидан пастга тушиб кетганида ёки унга тенглашганида қўлланилади.

Бу эса пахта бозоридаги мувозанатни сақлаб, пахта етиштирувчиларнинг таваккалини пасайтиради. Ана шу тартибда пахта ички бозорини эркинлаштириш қуйидаги имконият ва қулайликлар яратади:

1. Ҳозирги пахта тайёрлаш тизимига хос бўлган пахта етиштирувчиларнинг ўзлари етиштирган маҳсулотлар чиқиндиси: шелуха ва кунжара учун фондларга тобелиги тугатилади.

8.1-чизма. Мамлакат ички бозорида пахта тайёрлаш тизимини такомиллаштириш схемаси

2. Пахта етказиб берувчиларнинг ёғ, шелуха ва кунжарага эга бўлиш харажатларини камайтиради ва олишни ихчамлаштиради. Чунки мазкур Пахта толасини қайта ишлайдиган саноат корхоналари хом-ашёни танлаш ва уни ўзларига қулай бўлган жойдан сотиб олиш имкониятига эга бўлишади. Пахта толасининг марказлашган тақсимоли тугатилади. Буларнинг ҳаммаси мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган пахта маҳсулотлари сифатининг ошиши ва нархлари (транспорт харажатлари камайиши ҳисобидан) пасайишига асос солади.

3. Пахта етиштирувчиларнинг моддий манфаатдорлигини оширади, чунки пахта толаси нархининг биржадаги талаб ва таклиф асосида шаклланиши унинг сотишдан келадиган фойда бошқа соҳаларга оқиб кетишини камайтиради.

4. Пахта етиштирувчи ва қайта ишловчи корхоналараро интеграциялашувни кучайтириши мумкин ва бошқалар.

Албатта, мазкур имкониятлар амалий самара бериши шартнома муносабатларини ривожланиши билан ҳам кўп жихатдан боғлиқ. Чунки бозор иқтисодиёти шароитида шартномаларни тузиш ва уларнинг бажарилишини таъминлаш марказий ўринларни эгаллайди. Шунинг учун пахта ички бозорининг эркинлаштирув жараёнида ҳозирги ҳар йил янгидан тузиладиган шартномалар тартибидан воз кечиб кўп йиллик шартнома тузиш тартибини жорий этиш лозим. Шартномадаги давлат буюртмаси бўлган 30 фоиз маҳсулотга тайёрлов нархини белгилашдан минтақадаги ишлаб чиқариш шароит ва охириги йилларда пахта (ёки ғалла) учун шаклланган таннархни таҳлил қилган ҳолда кенгайтирилган ишлаб чиқаришни таъминлай оладиган даражада диверсион нарх белгилаш лозим. Яъни давлат эҳтиёжлари учун харид қилинадиган маҳсулотнинг нархини белгилашда ҳар бир ҳудуд ёки минтақанинг иқтисодий-табиий ҳолатларини инобатга олиш зарур. Албатта, мазкур нархларни белгилашда бозор конъюнктураси база сифатида қабул қилиниши лозим.

Мазкур тартибда давлат эҳтиёжлари учун тайёрланадиган маҳсулотларни нархини белгилаш пахта ички бозорини эркинлаштириш соҳасида юзага келган ноқулай иқтисодий вазиятни бартараф этишга хизмат қилиши мумкин.

Назорат саволлари:

1.1. Давлат эҳтиёжлари учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлашнинг моҳиятини айтиб беринг?

1.2. Давлат эҳтиёжлари учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлаш тизимини такомиллаштириш йўллари хусусиятларини айтиб беринг?

3-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларга қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини шартномалар асосида тайёрлаш ва сотишни такомиллаштиришни ёритиш.

Идентив ўқув мақсадлари:

2.1. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини шартномалар асосида тайёрлашни тавсифлай олади.

2.2. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини шартномалар асосида сотишни такомиллаштиришни изоҳлай олади.

3-савол баёни:

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорининг таҳлили натижаларидан хулоса қилиб, шуни айтиш мумкинки, мазкур бозорда тадбиркорлик ва бозор иқтисодиётига хос унсурлар шаклланиб, ривожланмоқда. Истиқболда қишлоқ хўжалигида маҳсулот тайёрловчи субъектлар транспорт воситаларининг эгалари билан мувофиқлаштирилган ҳолда фаолият кўрсатишларини таъминлаш муҳимдир. Чунки, озуқа маҳсулотларини ишлаб чиқарилиши қишлоқ хўжалигида кичик ҳажм ва майдонларда концентрациялашган ва уларни етиштирувчиларнинг миқдори жуда кўп.

Масалан, деҳқон, аҳоли ва фермер хўжаликларида мева-сабзавотларнинг бир марталик (1 кунда) териш миқдори 100-750 кг ни ташкил этмоқда. Бу миқдордаги маҳсулотни ташиш учун катта юк ташувчи автомашинадан фойдаланиш самарасиздир.

Баъзи ҳолларда катта юк ташувчи автомашина ҳосил етиштирадиган майдончага боролмайди ҳам. Чунки, айти пайтда мева ва сабзавот маҳсулотларининг кичик майдонларда жойлашганлиги туфайли, 10 тонналик рефрежераторни тўлдириш учун тайёрловчилар камида 10-15 та хўжалик субъектлари билан келишишларига тўғри келмоқда ва унинг тўла юкланиши учун икки кун ва ундан ҳам кўпроқ вақт сарфламоқдалар. Албатта бундай омиллар маҳсулот сифатига таъсир кўрсатади, айтиқса ташқи бозорга қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорт қилинса, бундай маҳсулот тайёрлаш тартибининг самарадорликка акс таъсири янада кўп бўлиши мумкин.

Бу каби ҳолатлар юзага келишининг асосий сабабларидан бири қишлоқ хўжалиги, тайёрлов ҳамда юк ташувчи субъектлараро мувофиқлаштирилган расмий шартномалар йўқлигидир. Ҳозирги кунда қишлоқ хўжалигида қайноқ талабни қондириш анъанага айланмоқда. Шу боис бир замон бўладики, бир деҳқон ёки фермернинг маҳсулотини сотиб олиш учун 3-4 та харидор келади, баъзида эса уларнинг тайёр маҳсулотларини сотиб олиш учун битта ҳам харидор йўқ. Бундан ташқари шундай ҳолатлар бўладики, деҳқон харидор билан оғзаки келишувга асосан маҳсулотни териб тайёрлайди, харидор ғойиб бўлади ёки аксинча бир харидор деҳқон билан келишиб маҳсулотни тайёрлашни буюриб кетади, қайтганида уни буюртмасини бошқа харидор олиб кетган бўлади. Лекин бу ҳолатларнинг юзага келганлиги учун ҳеч ким жавобгар эмас, чунки жавобгарликни тасдиқловчи ҳужжат-далил расмий шартнома йўқ. Бундай ҳолатларнинг олдини олиш учун майда товар хўжаликлари билан маҳсулот тайёрловчилар ва ташувчилар ўртасида шартномалар тузилишини ташкил этиш зарур.

Шартномаларда «ишлаб чиқарувчи 10-15 кун маҳсулотнинг тайёр бўлишидан олдин ёзма равишда уни тайёрловчиси харидорларга маҳсулотни тайёрлаш ва ҳажми тўғрисида ёзма маълумот тақдим этиши унда маҳсулот тайёрловчининг маҳсулот теримидан 3-5 кун олдин деҳқонга аванс тўловларини келишувига биноан тўлаши ҳамда тера (ёки ўрамаматериал)ларини экин майдони келтирилиш» кўрсатилиши лозим⁵.

Ана шундай шартномалар асосида маҳсулот тайёрлашнинг йўлга қўйилиши уни график асосида ташкил этишини таъминлаши ва етиштирилган маҳсулотларни нобудгарчилигини пасайтиради ҳамда маҳсулотни сифати ошади.

Назорат саволлар:

1. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг тайёрлов ва сотув каналлари қандай тузилишга эга?
2. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларни тайёрлаш ва сотиш тизимини қандай йўллар билан такомиллаштириш мумкин?
3. Мамлакат ички бозорида пахта тайёрлаш тизимини қандай такомиллаштириш мумкин?
4. Пахта ички бозорини эркинлаштиришнинг афзалликлари нималардан иборат?

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

Дунё мамлакатларининг илғор тажрибаси қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг реализациясини улгуржи савдо бирларида тузиладиган фьючерс ва бошқа шартномалар орқали амалга оширилиши самаралироқлигини кўрсатмоқда.

Қишлоқ хўжалиги давлат буюртмасидан ортиқча пахта хом ашёсини уларнинг пахта етиштириш режасини бажаришлари (ёки бажармасликлари)дан қатъи назар ўзлари мустақил қайта ишлаб, тола ҳамда чигитини сотишларини йўлга қўйиш мақсадга мувофиқдир. Деҳқон,

⁵М.А. Орипов. «Производственная инфраструктура—важная предпосылка наращивания рынков плодоовощеводства Узбекистана»// Сб. науч. стат. «Экспорт плодоовощной продукции деханских и фермерских хозяйств в Узбекистане: достигнутые результаты и перспективы развития.» – Т, 2002, стр.45-49.

аҳоли ва фермер хўжаликларида мева-сабзавотларнинг бир марталик (1 кунда) териш миқдори 100-750 кг ни ташкил этмоқда.

Шартномалар асосида маҳсулот тайёрлашнинг йўлга қўйилиши уни график асосида ташкил этишини таъминлаши ва етиштирилган маҳсулотларни нобудгарчилигини пасайтиради ҳамда маҳсулотни сифати ошади.

Асосий адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни-Т.: 1998.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни-Т.: 1998.
3. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., ва бошқ. Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди-(ўқув қўлланма)-Т.: ТДИУ. 2004.
4. Хусанов Р.Ҳ., Қосимов М. Деҳқон хўжалигини юрителишнинг илмий ва амалий асослари-Т.: Чўлпон. 2000.
5. Чориев Қ, Беркинов Б. Деҳқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юрителишнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари-Т.: Шарқ. 2002.

**9-мавзу: ДЕҲҚОН ВА ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИНГ ДАВЛАТ ҲАМДА БОШҚА
КОРХОНА ВА ТАШКИЛОТЛАР БИЛАН ИҚТИСОДИЙ АЛОҚАЛАРИ**

Фанни ўқитиш технологияси:

“Дехқон ва фермер хўжалиklarининг давлат ҳамда бошқа корхона ва ташкилотлар билан иқтисодий алоқалари” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Т/ р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс, вақт
1	<p>Тайёрлов босқичи:</p> <p>1.1. Дарс мақсади: Дехқон ва фермер хўжалиklarининг давлат ҳамда бошқа корхона ва ташкилотлар билан иқтисодий алоқалари ҳақида талабаларга тушунчалар бериш.</p> <p>1.2. Идентив ўқув мақсадлари:</p> <p>1.2.1. Иқтисодий алоқалар моҳиятини изоҳлаб беради.</p> <p>1.2.2. Фермер хўжалиklarини мувофиқлаштирувчи давлат муассасалари билан иқтисодий алоқаларини тушинтира билади.</p> <p>1.2.3. Фермер хўжалиklари ва хизмат кўрсатувчи корхоналар ўртасидаги иқтисодий алоқаларни тушинтира олади.</p> <p>1.3. Асосий тушунча ва иборалар: Иқтисодий алоқалар, банк-кредит, солиқ органлари, нафақа таъминоти тизими, экология билан шуғулланувчи органлар, банк, молия, суғурта тизимларини ҳуқуқий жиҳатларини кўриб чиқиш.</p> <p>1.4. Дарс шакли: гуруҳ ва микрогуруҳларда.</p> <p>1.5. Фойдаланиладиган метод ва усуллар: суҳбат, маъруза-ҳикоя, баҳс, видеоусул.</p> <p>1.6. Керакли жиҳоз ва воситалар: Ўқув-методик мажмуа, видеопроектор, видеофилмлар.</p>	Ўқитувчи
2	<p>Ўқув машғулоти ташкил қилиш босқичи:</p> <p>2.1. Мавзу эълон қилинади.</p> <p>2.2. Маъруза бошланади, асосий қисмлари баён қилинади.</p>	Ўқитувчи, 15 минут
3	<p>Гуруҳда ишлаш босқичи:</p> <p>3.1. Талабаларга муаммоли савол беради .</p> <p>3.2. Талабалар фикри эшитилади, бошқа талабалар баҳсга чақирилади.</p> <p>3.3. Умумий хулосалар чиқарилади ва тўғрилиги текширилади.</p> <p>3.4. Умумий хулосага келинади.</p>	Ўқитувчи-талаба, 40 минут
4	<p>Мустаҳкамлаш ва баҳолаш босқичи:</p> <p>4.1. Берилган маълумотни талабалар томонидан ўзлаштирилганини аниқлаш учун куйидаги саволлар берилади:</p> <ul style="list-style-type: none"> - иқтисодий алоқалар моҳиятини тушунтиринг? - фермер хўжалиklarини давлат муассасалари билан алоқаларини қандай шакллари мавжуд? - фермер хўжалигини хизмат кўрсатувчи корхоналар билан алоқаларини иқтисодий ва ҳуқуқий жиҳатларини санаб ўтинг? <p>4.2. Энг фаол талабалар (баҳолаш мезони асосида) баҳоланади.</p>	Ўқитувчи, 15 минут
5	<p>Ўқув машғулоти яқунлаш босқичи:</p> <p>5.1. Талабалар билими таҳлил қилинади.</p> <p>5.2. Мустақил иш топшириқлари берилади.</p> <p>5.3. Ўқитувчи ўз фаолиятини таҳлил қилади ва тегишли ўзгартиришлар киритади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут

Кўриб чиқиладиган асосий саволлар:

1. Иқтисодий алоқалар ҳақида тушунча.
2. Фермер хўжалиқларининг улар фаолиятини мувофиқлаштирувчи давлат муассасалари билан ўзаро иқтисодий алоқалари.
3. Фермер хўжалиқлари ва хизмат кўрсатувчи корхоналар ўртасидаги иқтисодий алоқалар.
4. Фермер хўжалиқларининг банк-кредит муассасалари билан ўзаро иқтисодий алоқалари.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: Иқтисодий алоқалар, банк-кредит, солиқ органлари, нафақа таъминоти тизими, экология билан шуғулланувчи органлар, банк, молия, суғурта тизимлари

Мавзуда кўриб чиқиладиган муаммолар:

- 1.1. Хўжалиқ фаолиятини мувофиқлаштирувчи давлат муассасалари билан ўзаро иқтисодий алоқаларини оптималлаштириш.
- 1.2. Фермер хўжалиқлари ва хизмат кўрсатувчи корхоналар ўртасидаги иқтисодий алоқаларни шакллантириш йўллари.
- 1.3. Фермер хўжалиқларининг банк-кредит муассасалари билан ўзаро иқтисодий алоқаларини такомиллаштириш йўллари.

1-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда иқтисодий алоқалар тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

- 1.1. Иқтисодий алоқалар моҳиятини баён қила олади.
- 1.2. Дехқон ва фермер хўжалиқларининг иқтисодий алоқалари объектларини айтиб бера олади.

1-савол баёни:

Иқтисодий алоқалар асосида энг аввало иқтисодий манфаат ётади. Иқтисодий алоқалар томонларнинг иқтисодий манфаатларига мос келган ҳолдагина ривожланади ва аксинча. Иқтисодий алоқалар хўжалиқ юритишнинг иқтисодий механизмлари орқали тартибга солиб турилади. Хўжалиқ юритишнинг иқтисодий механизмларига объектив иқтисодий қонунлар талаби ечилишида талаб қилинадиган иқтисодий дастак ва усуллар (режалаштириш, баҳо, солиқ, молиялаштириш ва кредитлаш, шартномовий муносабатлар ва ҳ.к.) киради.

Дехқон ва фермер хўжалиқларининг иқтисодий алоқалари қуйидаги объектлар ўртасида содир бўлади.

- Дехқон ва фермер хўжалиқларининг ўзаро иқтисодий алоқалари. Бунда дехқон ва фермер хўжалиқларининг бир-бири билан бўладиган алоқалар (олди-сотди, ўзаро ёрдам, бир-бирига пуллик ёки бошқа шартлар асосида ёрдам кўрсатишлари) киради. Бу жуда муҳимдир. Чунки дехқон ва фермер хўжалиқлари бир бирини қўллаб-қувватламасдан фаолият кўрсатишлари қийин. Улар биргаликда техника, ишчи кучи, хизмат кўрсатувчи соҳа хизматларидан фойдаланадилар. Масалан, бир техникадан турли шартлар асосида икки ва ундан кўп дехқон ва фермер фойдаланади. Бу уларга ресурсларни тежаш ва улардан самарали фойдаланиш имконини беради.

- Дехқон ва фермер хўжалиқларининг йирик қишлоқ хўжалиги корхоналари билан (ширкатлар, ўқув юртларининг ўқув-тажриба хўжалиқлари, чорвачилик фермалари ва ҳ.з.) алоқалари. Бу турдаги хўжалиқлар билан иқтисодий алоқаларни ривожлантирмай туриб ҳозирги шароитда дехқон ва фермер хўжалиқларини ривожлантириш яхши натижалар бермайди. Бу борада айниқса йирик хўжалиқларнинг хизмат кўрсатиш тизимидан, техникасидан фойдаланиш ҳар икки томонга катта самара келтириши мумкин.

- Дехқон ва фермер хўжалиқларининг бошқа тармоқ (саноат, айниқса қайта ишлаш саноати, уруғлик, минерал ўғитлар, техника билан таъминловчи тармоқлар корхоналари ва ҳ.к.) билан иқтисодий алоқалари. Бу алоқаларнинг ҳам ривожланган даражаси кўп жихатдан

деҳқон ва фермер хўжаликларини ривожланиш даражасини аниқлайди. Улар билан бўладиган иқтисодий алоқаларда энг асосий ролни шартнома ва унда кўрсатилган нарх ташкил этади. Шартномалар шарти ҳар икки томон учун манфаатли бўлиши мақсадга мувофиқ.

• Деҳқон ва фермер хўжаликларининг ўз ишчи ходимлари билан иқтисодий алоқалари (муносабатлари) ҳам уларнинг яхши ривожланишига катта таъсир кўрсатади.

• Деҳқон ва фермер хўжаликларининг давлат органлари билан иқтисодий алоқалари (муносабатлари) ҳам катта аҳамиятга эга. Энг аввало солиқ органлари, нафақа таъминоти тизими, экология билан шуғулланувчи органлар, банк, молия, суғурта тизимлари билан бўладиган иқтисодий алоқалар жуда муҳимдир. Бу давлат ташкилотларига ҳар бир деҳқон ва фермер хўжалиги маълум ажратмалар қилади. Уларнинг миқдори, тўлаш муддатлари деҳқон ва фермер хўжаликлари ривожига салбий ёки ижобий таъсир кўрсатиши мумкин.

Назорат саволлари:

1.1. Иқтисодий алоқалар моҳиятини айтиб беринг?

1.2. Фермер хўжаликларини алоқаларини қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ хусусиятларини айтиб беринг?

2-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларга фермер хўжаликларининг улар фаолиятини мувофиқлаштирувчи давлат муассасалари билан ўзаро иқтисодий алоқаларини ёритиш.

Идентив ўқув мақсадлари:

2.1. Фермер хўжаликларининг фаолиятини мувофиқлаштирувчи давлат муассасалари билан ўзаро иқтисодий алоқаларини тавсифлай олади.

2.2. Фермер хўжаликларининг фаолиятини хусусиятларини изоҳлай олади.

2-савол баёни:

Бугунги кунда фермер хўжаликларининг сони тобора ортиб, улар қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришда салмоқли ўринга эга бўлиб бормоқда. Шу боис ҳам, ўтиш даврида фермерлар фаолиятини, уларнинг давлат ва бошқа хўжалик юритиш субъектлари билан ўзаро муносабатларини мувофиқлаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Фермер хўжаликлари сони кўпайиб бориши билан улар фаолиятини мувофиқлаштириш масаласига ҳам ҳукумат томонидан катта эътибор бериб келинмоқца. Жумладан, Ўзбекистон Президентининг 1997 йил 18 мартдаги "Шахсий ёрдамчи ва деҳқон хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва мамлакатни озиқ-овқат билан таъминлашда уларнинг ролини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги фармони ва Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 28 апрелдаги 215-сонли қарори билан Республика шахсий томорқа ва деҳқон хўжаликлари уюшмаси ташкил этилди.

Ўша пайтга қадар қуйи бўғинда мустақил фермер хўжаликлар ва жамоа хўжаликлари негизида ташкил этилган ички фермер хўжаликлари фаолият кўрсатган бўлса, уларнинг республикадаги барча туманларда, шунингдек, баъзи вилоятлар бўйича уюшмалари тузилган бўлиб, мамлакат миқёсида эса бу уюшмалар фаолияти қишлоқ хўжалиги вазирлиги тизимидаги "Деҳқон (фермер) хўжаликлари бошқармаси" томонидан мувофиқлаштирилган эди. Натижада фермер хўжаликлари фаолияти ва улар билан боғлиқ барча маълумотлар вилоят ва туман миқёсида 2 йўналишда, яъни деҳқон (фермер) хўжаликлари туман ва вилоят уюшмалари ҳамда қишлоқ хўжалик бошқармалари орқали мувофиқлаштирилди. Шу сабабли фермер хўжаликлари тўғрисидаги барча маълумотлар турли хил, яъни Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар, қишлоқ хўжалиги вазирлиги ҳамда Макроиқтисодиёт ва статистика вазирлигининг маълумотлари ўртасида кескин фарқланиш бўлиб, бу борада амалга оширилаётган ишлар тўғрисида аниқ ва ишончли ечимларга келишда бирмунча қийинчиликлар келиб чиқди. Шу нуктаи назардан ҳам Республика Шахсий томорқа ва деҳқон хўжаликлари уюшмасининг ташкил этилиши бу муаммога аниқлик киритди. Аммо уюшма алоҳида ташкилот эмас, балки "Ўзулгуржимевасабзавот" ҳиссадорлик

компанияси хузурида ташкил этилган бўлиб, унинг раиси мазкур компания бош директорининг биринчи ўринбосари ҳисобланарди. Уюшма фаолиятининг бошқа вазирлик ёки компаниялар билан боғлаб қўйилиши бозор талабларига мутлақо тўғри келмади.

Шу нуқтаи назардан, Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 22 апрелдаги "Дехқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида"ги 168-сонли қарори фермер хўжаликлари фаолиятини мувофиқлаштириш ва уларнинг манфаатларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш борасида муҳим қадам бўлди. Қарорга кўра, Дехқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси алоҳида ташкилот сифатида фаолият юритиб, унинг асосий вазифаси бўлиб, фермерлар фаолиятини мувофиқлаштириш, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини барча хўжалик субъектлари олдида ҳимоя қилиш "Фермер хўжалиги тўғрисида"ги қонунида фермер хўжаликлари фаолиятини мувофиқлаштириш, уларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилиш, Республика деҳқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси, Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси ҳамда уларнинг жойлардаги ҳудудий органлари томонидан амалга оширилади, деб белгилаб қўйилган.

Ҳозирги кунда республика Деҳқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси, унинг вилоят ва туманлардаги вакилликлари фермер хўжаликлари фаолиятини мувофиқлаштирувчи етакчи ташкилот сифатида фаолият юритмоқда. Шу билан биргаликда, Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатасига аъзо бўлган, Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ҳамда "Ўзгўштсутсаноат" давлат акционерлик уюшмаси тизимида фаолият юритаётган фермер хўжаликлари ҳам мавжуд.

Жумладан, 2002 йилнинг 1 апрель ҳолатига Республика бўйича жами 62310 та фермер хўжалиги мавжуд бўлса, улардан 54842 таси (88 фоизи) Деҳқон ва фермер хўжаликлари уюшмасига аъзо бўлган. Вилоятлар бўйича бу кўрсаткич турлича бўлиб, Навоий, Жиззах, Сирдарё, Фарғона вилоятидаги фермер хўжаликларининг ҳаммаси уюшмага аъзо бўлган.

"Ўзгўштсутсаноат" давлат акционерлик уюшмаси тизимида эса 2002 йилнинг 1 май ҳолатига чорвачиликка ихтисослашган 44 та фермер хўжалиги фаолият юритмоқда.

Маълумки, кейинги йилларда паст рентабелли хўжаликларни тарқатиб, улар негизида фермер хўжаликлари ташкил этиш тадбирлари амалга оширилоқда. Ҳозиргача 160 та жамоа ва ширкат хўжалиги негизида 8619 та фермер хўжалиги ташкил этилди. Тарқатилган хўжаликлар негизида янгидан ташкил этилган фермер хўжаликларининг 6259 таси Деҳқон ва фермер хўжаликлари уюшмасига аъзо бўлган бўлса, 2306 таси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги тизимида ва 45 таси ҳеч қандай ташкилотга аъзо бўлмасдан фаолият юритмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, бугунги кунда фермер хўжаликларининг бир қисми Деҳқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси, бир қисми қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги, Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси, "Ўзгўштсутсаноат" давлат акционерлик уюшмаси каби ташкилотлар тизимида фаолият юритмоқда. Фермер хўжаликлари фаолиятини ривожлантириш борасида ягона, бир тизимли сиёсат олиб бориш учун барча фермер хўжаликлар Деҳқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси тизимида фаолият юритиши лозим.

Уюшманинг туман вакилликлари эса бевосита фермер хўжаликлари билан иш олиб боргани ҳолда улар ҳам барча топшириқ ва вазифаларни вилоят вакиллиги ва туман ҳокимиятидан олиб, ўз навбатида вилоят вакиллиги фаолиятини такрорлайди. Шундан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, улар ҳам фермер хўжаликларини ривожлаштириш, улар олдида турган муаммоларни ҳал қилишда ташаббус кўрсатиб, фермер хўжаликларига бевосита амалий ёрдам беришда сезиларли ўрин тута олмайдилар. Туман вакилликларининг асосий вазифаси вилоят вакиллиги ва маҳаллий ҳокимиятлар буйруқига биноан қишлоқ хўжалик экинларини жойлаштириш ва фонд бўйича марказлашган усулда тақсимлашдаги моддий-техника ресурсларини бевосита фермер хўжаликларига етказишдан иборат бўлиб қолмоқда.

Сирдарё вилоятида ўтказилган анкета сўровларида иштирок этган 200 та фермернинг 85-90 фоизи «Деҳқон ва фермер хўжаликлари уюшмасининг туман вакиллиги ишлаб

чиқаришида, маҳсулот сотишда, материаллар билан таъминлашда ердам берадими?» деган саволларга «йўқ» деб жавоб қайтаришган. Ўтказилган сўровларнинг кўрсатишича, фермерлар туман вакилликларига ЁММ, ўғит ва шу каби материаллар учун тақсимланадиган фондларни олиш учунгина аъзо бўлишади. Фермерлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва улар фаолиятини мувофиқлаштиришда туман вакилликларининг ўрни деярли сезилмайди.

Ривожланган мамлакатлар тажрибасидан маълумки, фермер хўжалиklarининг фаолияти давлат томонидан имтиёзли қарзлар, субсидиялар ва бошқа турдаги молиявий ёрдамлар ҳамда квоталар орқали тартибга солиб турилади. Бу тадбирларнинг ҳаммаси бозор иқтисодиёти қонунлари доирасида, махсус давлат дастурлари орқали амалга оширилади.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, 2002 йилгача мамлакатимизда сурункасига зарар билан ишлаётган 160 та жамоа ва ширкат хўжаликлари тарқатилиб, улар негизида 8,5 мингдан ортиқ фермер хўжалиги ташкил этилди. Ёппасига тарқатилган хўжалиklar негизида ташкил этилган фермер хўжаликлари фаолиятини мувофиқлаштиришда ҳам ҳали кўпгина ҳал бўлмаган масалалар мавжуд. Жумладан, тарқатилган хўжалиklar негизида ташкил этилган фермер хўжаликлари фаолиятини мувофиқлаштириш ва уларга амалий ёрдам бериш мақсадида ўртача 5-6 кишидан иборат "фермерлар бирлашмаси" ёки "фермерлар уюшмаси" деган корхона тузилган. Бу корхонада раис, агроном, муҳандис, муҳосиб, иқтисодчи каби мутахассислар хизмат кўрсатиб, асосан фермер хўжаликлари томонидан ажратилган ажратмалар ҳисобига фаолият юритади.

Янгидан ташкил этилаётган фермер хўжалиги мажбурий-ихтиёрий равишда бир вақтнинг ўзида "фермерлар бирлашмаси (ёки уюшмаси)га", шунингдек, Дехқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси туман вакилликка аъзо бўлмоқда. Амалиёт тажрибаларининг кўрсатишича, мазкур уюшмалар ҳозирги кунда кўпроқ фермер хўжаликлари фаолиятини мувофиқлаштирувчи ва ҳуқуқий ҳимоя қилувчи эмас, балки назорат қилувчи органга айланиб қолмоқда. ҳар бир уюшма фаолиятида фермер хўжалиklarини мувофиқлаштириш билан назорат қилишнинг аниқ чегаралари қатъий белгиланиши лозим.

Бундан ташқари, туман вакилликка, фермерлар бирлашмаси ва маҳаллий ҳокимият органлари томонидан ҳар йили фермерларни аттестациядан ўтказиш амалиёти қўлланилмоқда, аттестациядан ўтиш учун фермерлар бирлашмаси (ёки уюшмаси раиси) фермер хўжалигининг фаолияти бўйича ёзма хулоса беради. Ана шу хулосаларга асосан фермер хўжалиги аттестациядан ўтказилади. Ушбу ҳолат фермерлар фаолиятига ноқонуний аралашуш, улар эркинликларини чеклаш ҳисобланади ва қонун томонидан қатъи ман этилган. Аттестацияни ўтказиш тартиби, ташкилий ва бошқа жиҳатлари савияси жуда паст бўлиб, бош мезон сифатида фермернинг ишлаб чиқариш режасини бажаргани ёки бажармаганлиги олинади.

Ширкат хўжаликлари негизида ташкил этилган фермер хўжаликлари уюшмаси расман мувофиқлаштирувчи ва фермерлар манфаатини ҳимоя қилувчи бўлсада, лекин аслида назоратчи орган сифатида фаолият юритмоқда. Шу билан фермерлар устидан назоратчи ташкилот яна биттага кўпаймоқда. Шунинг учун ҳам, бизнинг фикримизча, ёппасига тарқатилган хўжалиklar заминида ташкил топган фермер хўжалиklar ўзаро ихтиёрийлик асосида кооперация шаклида бирлашишлари мақсадга мувофиқдир. Кооперация раиси, унинг ижроия органи демократик асосда фермерлар томонидан сайланиб, унинг фаолияти фақатгина фермер хўжалиklarига барча зарурий сервис хизмати кўрсатишни ташкил қилишдан иборат бўлиши лозим.

Фермер хўжалиklarининг фаолиятини мувофиқлаштирувчи асосий ташкилот Дехқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси туман вакилликка ҳисобланади. Ўтказилган сўровлар бугунги кунда мазкур ташкилотнинг фаолиятида бир қанча етишмовчиликлар борлигини кўрсатмоқда.

Сўров ўтказилган фермерларнинг 76,3 фоизи материаллар тақсимлашда вакиллик фаолиятидан қониқсалар, 17,4 фоизи қониқмайдилар. 6,3 фоиз фермерлар эса бу саволга жавоб беришга қийналганлар.

Фермерларнинг 85,2 фоизи ҳужжатларни расмийлаштиришда ёрдам кўрсатишда, маслаҳат беришда вакиллик фаолиятини қониқарли, деб ҳисоблайди. 9,7 фоиз фермерлар эса бу соҳада вакиллик фаолиятини қониқарсиз деб ҳисоблайди.

9.1-жадвал

Дехқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси туман вакиллиги фаолиятига фермернинг муносабати (фоиз ҳисобида)

Вилоятлар	Материаллар тақсимлашда			ҳужжатларни расмийлаштириш ва маслаҳат беришда		
	қони қарли	қони қарсиз	жавоб бериш қийин	қониқарли	қони қарсиз	жавоб бериш қийин
Тошкент	80,0	18,4	1,6	85,0	11,7	3,3
Хоразм	81,6	13,4	5,0	90,0	8,3	1,7
Фарғона	70,0	13,4	16,6	80,0	6,7	13,3
Андижон	96,8	3,2	-	96,8	-	3,2
Наманган	76,4	14,8	5,8	85,3	2,9	8,8
Сирдарё	74	22	4	90,0	8,0	2,0
Жиззах	56,8	29,5	13,7	68,6	23,6	7,8
Жами	76,3	17,4	6,3	85,2	9,7	5,1

Ҳозирги кунда фермерлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи асосий ташкилот ҳисобланган Дехқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси вилоят ва туман вакилликлари фаолияти фермерлар талабига жавоб бермайди. Чунки бу вакилликларнинг асосий вазифаси моддий-техника ресурслари учун ажратилаётган фондларни тақсимлашдан иборат бўлиб қолмоқда. Бу ташкилотлар мувофиқлаштирувчи эмас, назратчи ташкилотларга айланиб қолмоқда. Шунинг учун ҳам кўпчилик фермерлар туман вакиллиги ярим давлат ташкилот бўлиб, давлат ва туман ҳокимияти топшириқларини бажаради, деб ҳисоблайдилар.

Шу билан биргаликда, уюшманинг туман вакилликларида ишловчи мутахассислар малакаси, билим даражаси ҳам етарли даражада эмас. Фермерлар фақат моддий-техника ресурсларига фонд олиш учун туман вакилликларига аъзо бўладилар. Амалда вакилликлар фермерларнинг муаммоларини ҳал қилиб бера олмайдилар.

Бугунги кунда фермерларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ҳам етарли даражада эмас. Мелиоратив ҳолати ёмон, унумдорлиги паст ерлардаги фермер хўжаликлари ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, суғориш тизимини тартибга солиш учун деярли ҳеч қандай ёрдам кўрсатилмаяпти. ҳозирги кунда фермерлар сифатли маслаҳат ва ахборот олишга муҳтож. Бу тизимни эса бевосита давлат ташаббуси ва мувофиқлаштируви орқалигина амалга ошириш мумкин.

Назорат саволлари:

1.1. Фермер хўжаликларининг фаолиятини мувофиқлаштирувчи давлат муассасалари айтиб беринг?

1.2. Фермер хўжаликларининг фаолиятини мувофиқлаштирувчи давлат муассасалари билан ўзаро иқтисодий алоқаларини хусусиятларини айтиб беринг?

3-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларга фермер хўжаликлари ва хизмат кўрсатувчи корхоналар ўртасидаги иқтисодий алоқаларини ёритиш.

Идентив ўқув мақсадлари:

2.1. Фермер хўжаликлари ва хизмат кўрсатувчи корхоналар ўртасидаги иқтисодий алоқаларни тавсифлай олади.

2.2. Фермер хўжаликлари ва хизмат кўрсатувчи корхоналар ўртасидаги алоқаларни ҳуқуқий жиҳатларини изоҳлай олади.

3-савол баёни:

Фермер хўжалигининг маҳсулотни реализация қилиш бўйича тайёрлов ташкилотлари ва бошқа корхоналар билан муносабатлари шартнома асосида амалга оширилади.

Масалан пахта етиштирувчи фермер хўжалиklarининг тумандаги пахта тозалаш очик ҳиссадорлик жамиятлари билан пахтани сотиш бўйича муносабатлари куйидаги тартибда амалга оширилади.

Хўжалиklar йил бошидан бўлғуси ҳосил учун пахта тозалаш заводи билан шартнома тузади. Бундан ташқари хўжалиklar ихтиёрида қоладиган пахта хом-ашёсидан чиққан чигитни ҳам эркин нарх асосида сотиши ёки ёғ-экстрация заводида қайта ишлаш учун жўнатиши мумкин.

Фермерларнинг қолган тайёрлов ташкилотлари ва қайта ишлаш корхоналари (консерва заводи, сут заводи ва ҳ.к.) ҳамда хизмат кўрсатувчи корхоналар («Агрокимёсервис», МТПлар, Нефть маҳсулотлари омборлари ва бошқ.) билан алоқалари ҳам худди шунга ўхшаш тартибда шартномалар асосида амалга оширилади.

Аммо, хизмат кўрсатувчи корхоналарнинг жойларда озчиликни ташкил этиши туфайли улар монопол мавқега эга бўлиб, фермерларнинг танлов эркинлигини йўққа чиқармоқда. Техник хизмат кўрсатиш ва моддий техника таъминоти соҳаларида бўлгани каби маҳсулотларни тайёрлаш ва қайта ишлаш шуғулланувчи корхоналар ҳам озчиликни ташкил қилиб, ўз маҳсулотларида якка ҳокимликларни (монополия мавқеини) қўлга киритиб олганлар. Шунинг учун, ҳар бир туман миқёсида қайта ишлаш корхоналари тармоқини кўпайтириш бўйича жиддий тадбирларни амалга ошириш зарур. Маҳсулотларни қайта ишловчи янги цехларни ишга тушириш ёки мавжуд корхоналарнинг бир неча жойда маҳсулот қабул қилувчи шахобчаларини очиш керак.

Маҳсулотни хом-ашё сифатида сотишдан йил давомида тер тўкиб меҳнат қилган фермер эмас, балки арзимаган ҳақ эвазига уни харид этиб, қайта ишлаб сотадиган корхоналар катта фойда кўради.

Кейинги йилларда кўпчилик қайта ишлаш ва тайёрлов корхоналари ҳамда хизмат кўрсатувчи тузилмалар давлат тасарруфидан чиқарилиб, очик ҳиссадорлик жамиятларига айлантирилди. Аммо уларнинг акционерлари кўпинча шу корхоналарнинг аъзоларидан иборат бўлмоқда. Шунингдек акцияларнинг кўпчилик қисми давлатга тегишли. Фикримизча қайта ишлаш ва тайёрлов корхоналарининг якка ҳокимлигини тугатиш ва хўжалиklarнинг уларга боғлиқлигини бартараф этиш учун, бундай корхоналар акцияларининг катта қисмини биринчи навбатда шу корхоналарга маҳсулот етказиб берувчи хўжалиklarга сотиш керак (ҳеч бўлмаганда назорат пакети миқдорида) чиқарилган ишловчи шахслар эгалик қилиши корхонада ишловчи шахслар ёки бошқа қишло хўжалиги корхоналари ўзлари маҳсулот стадиган қайта ишлаш ёки тайёрлов корхоналарининг акцияларига эга бўлса, улар ҳам шу корхоналар фойдасининг бир қисмига шерик сифатида уларни ривожлантиришдан манфаатдор бўлади, ҳам бошқаришда сезиларли таъсир кўрсатиб қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг арзон баҳоларда сотиб олинишига чек қўйилади.

Назорат саволлари:

1.1. Хизмат кўрсатувчи корхоналарни вазифа мажбуриятларини айтиб беринг?

1.2. Фермер хўжаликлари ва хизмат кўрсатувчи корхоналар ўртасидаги иқтисодий алоқаларни ҳуқуқий жиҳатларини айтиб беринг?

4-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларга фермер хўжалиklarининг банк-кредит муассасалари билан ўзаро иқтисодий алоқаларини ёритиш.

Идентив ўқув мақсадлари:

2.1. Фермер хўжалиklarининг банк-кредит муассасалари билан ўзаро иқтисодий алоқаларини тавсифлай олади.

2.2. Фермер хўжалиklarининг банк-кредит муассасалари билан ўзаро иқтисодий алоқалариним ҳуқуқий жиҳатларини изоҳлай олади.

4-савол баёни:

Маълумки, фермер хўжалиklари фаолиятини ривожлантиришда уларни кредит билан таъминлаш муҳим омил ҳисобланади. Айниқса, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан шуғулланувчи фермер хўжалиklари учун имтиёзли кредитлар ажратиш муҳим аҳамиятга эга. Айни пайтда фермер хўжалиklари ва бошқа кичик ҳамда ўрта бизнес субъектларини кредитлар билан таъминлаш мақсадида қатор ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқилганлигига қарамасдан, фермер хўжалиklar етарли даражада кредитлар, айниқса, имтиёзли кредитлар билан таъминланмаётир. Буни ўтказилган анкета сўровлари ҳам тасдиқлади.

Фермер хўжалиklarини имтиёзли кредитлар билан таъминлаш Тошкент вилоятида бошқа вилоятлардагига нисбатан бир оз яхши йўлга қўйилган. Тошкент вилоятида сўралган фермерларнинг 23 таси ёки 38,3 фоизи имтиёзли кредит олган. Шу жумладан, 8 та фермер хўжалигига 2001 йилда имтиёзли кредитлар берилган.

Қолган вилоятларда имтиёзли кредитлардан фойдаланган фермерлар сони жами фермерлар сонига нисбатан жуда озчиликни ташкил этади. Жумладан, Хоразм вилоятида сўров ўтказилган фермерларнинг 8 таси ёки 13,3 фоизи имтиёзли кредитлардан фойдаланган бўлса, бу кўрсаткич Фарғона вилоятида 5 тани (16,6 фоизни), Андижон вилоятида 6 тани (18,7 фоизни), Наманган вилоятида 4 тани (11,7 фоизни), Сирдарё вилоятида 9 тани (18 фоизни), Жиззах вилоятида эса 8 тани (15,6 фоизни) ташкил этади. Имтиёзли кредитлар асосан кейинги 3 йил 2000-2002 йилларга тўғри келади.

Ҳозирги кунда фермер хўжалиklarининг бошқа кичик ва ўрта бизнес субъектлари каби Бизнес фонд, Меҳнат биржаси, Дехқон ва фермер хўжалиklarини қўллаб-қувватлаш жамғармаси томонидан имтиёзли кредитлар билан таъминлаш кўзда тутилган. Шу билан биргаликда мавжуд тижорат банкларининг имтиёзли кредит фонди маблағларидан ҳам фермерларга кредитлар ажратилмоқда.

Кредитлардан фойдаланган жами фермерларнинг Тошкент вилоятида 47,8 фоизи, Хоразм вилоятида 50 фоизи, Андижон вилоятида 50 фоизи, Наманган вилоятида 25 фоизи, Сирдарё вилоятида 44,4 фоизи банкларнинг имтиёзли кредит фондидан кредит олишган.

Андижон вилоятида фермерлар томонидан олинган кредитнинг 33,3 фоизи, Сирдарё вилоятида 44,4 фоизи, Жиззах вилоятида 37,5 фоизи, Наманган вилоятида 25 фоизи Бизнес фонднинг бошланғич маблағлар учун мўлжалланган кредитлари ҳисобига тўғри келади. Бизнес фонд томонидан бериладиган микрокредитлар унчалик юқори салмоққа эга эмас. Бу турдаги кредитдан баъзи вилоятлардаги кредит олган фермерларнинг 16-20 фоизи фойдаланган.

Меҳнат биржаси томонидан бериладиган кредитлардан фақат Тошкент ва Хоразм вилоятидаги фермерларгина фойдаланишган. Қолган вилоятлардаги фермер хўжалиklarига бу жамғарма томонидан умуман кредит берилмаган. Тошкент ва Наманган вилоятларидан кредит олган фермерлардан биттаси, Фарғона вилоятидан 2 таси, Жиззах вилоятидан 5 таси Дехқон ва фермер хўжалиklarини қўллаб-қувватлаш жамғармаси томонидан кредит олишган. Хоразм, Андижон, Сирдарё вилоятларида сўралган фермерларнинг биронтаси ҳам мазкур жамғармадан кредит олмаган.

Фермер хўжалиklarига берилётган кредитлар миқдори таҳлил қилинганда шу нарса маълум бўлдики, кредит олган фермер хўжалиklarининг асосий қисми 1-3 млн. сўм миқдоридан кредит олган. 7 та вилоят бўйича кредит олган фермерларнинг 8 таси 1 млн. сўмгача, 25 таси 1 млн. сўмдан 3 млн. сўмгача, 11 таси 3 млн. сўмдан 5 млн. сўмгача, 9 таси 5 млн. сўмдан 10 млн. сўмгача, 8 таси 10 млн. сўмдан кўп кредит олган.

Имтиёзли кредитдан фойдаланмасликнинг асосий сабаблари: банкларнинг туман филиалларида молиявий ресурсларни йўқлиги, гаров ёки кафолатнинг йўқлиги, кредит миқдорининг камлиги ва бошқалардир.

Тижорат кредитларидан фойдаланаётган фермерлар сони жуда озчиликни ташкил этади. Чунки тижорат кредитларининг шартлари фермер учун тўғри келмайди, Тижорат кредитларидан фойдаланаётган фермерлар сони Тошкент вилоятида 6 та (10 фоиз) ни, Хоразм вилоятида 1 та (1,6 фоиз)ни, Фарғона вилоятида 2 та (6,6 фоиз)ни, Андижон вилоятида 3 та (9,3 фош)ни, Наманган вилоятида 2 та (5,8 фоиз)ни, Сирдарё вилоятида 2 та (4 фоиз)ни, Жиззах вилоятида 4 та (7,8 фоиз)ни ташкил этади. Умуман олганда сўров ўтказилган 7 та вилоятда жами 317 та фермернинг 20 тасигина тижорат кредитларидан фойдаланишган.

Фермерлар томонидан олинган тижорат кредитларининг йиллик фоиз ставкаси 20-40 фоизни ташкил этади. Олинган жами 20 та тижорат кредитининг 10 таси қисқа муддатли (1 йилгача) кредитдир. Фақат Хоразм вилоятида 1 та фермер 5 йилдан узоқ бўлган муддатга 30 фоиз йиллик фоиз билан кредит олган.

Тижорат кредитидан фойдаланмаган фермерлар сони Тошкент вилоятида 54 та (90 фоиз)ни, Хоразм вилоятида 59 та (98,3 фоиз)ни, Фарғона вилоятида 28 та (93,3 фоиз)ни, Андижон вилоятида 29 та (90,6 фоиз)ни, Наманган вилоятида 32 та (94,1 фоиз)ни, Сирдарё вилоятида 48 та (96 фоиз)ни, Жиззах вилоятида 47 та (92,1 фоиз)ни ташкил этади.

Тижорат кредитидан фойдаланмаган фермерларнинг 85-90 фоизи фойдаланмасликнинг асосий сабаби сифатида ташшф қилинаётган кредитлар юқори фоизли эканлигини кўрсатишган.

Айни пайтда фермер хўжаликлари ва бошқа кичик ҳамда ўрта бизнес субъектларини кредитлар билан таъминлаш мақсадида қатор ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқилганлигига қарамадан, фермер хўжаликлари кредитлар, айникса, имтиёзли кредитлар билан етарли даражада таъминланмаётир.

Имтиёзли кредитлардан фойдаланган фермерлар салмоғи 19,8 фоизни ташкил этади. Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, ҳозирги кунда фермерларни имтисзли кредитлар билан таъминлашда тижорат банкларининг имтиёзли кредит фонди салмоқли ўрин (42,8 фоиз) тутмоқда.

Таъкидлаш жоизки, ҳозирги кунда фермерларга берилаётган кредитларнинг асосий қисмини, яъни 42,8 фоизини 1 млн.дан 3 млн.гача бўлган кредитлар ташкил қилмоқда. Бу миқдор фермер учун техника воситалари ёки бошқа қишлоқ хўжалик машиналарини сотиб олиш имконини бермайди.

9.2-жадвал

Фермер хўжаликларини имтиёзли кредитлар билан таъминлаш (фоиз)

Вилоятлар	имтиёзли кредит олган фермерлар салмоғи	Жами имтиёзли кредит олган фермерлар сонига нисбатан									
		Кредит тури					Миқдори				
		Бизнес фонддан бошлакич маблағ учун маб	Бизнес фонддан микрокредит	Меҳнат биржасидан	Банкларни имтиёзли кредитлардан	Фермерларни қўллаб қувватлаш жамғармаси	млнгача	1-3 млнгача	3-5 млнгача	5-10 млнгача	10 млндан ортиқ
Тошкент	38,3	4,3	21,7	8,6	56,5	4,3	8,6	56,5	13	8,6	13
Хоразм	13,3	25	-	25	50	-	12,5	75	12,5	-	50
Фарғона	16,6	-	20	-	40	40	-	20	40	40	-
Андижон	18,7	33,6	16,6	-	50	-	50	33,3	-	16,6	-
Наманган	11,7	25	25	-	25	25	-	100	-	-	-
Сирдарё	18,0	44,4	11,1	-	44,4	-	-	11,1	44,4	33,3	11,1

Жиззах	15,6	37,5	-	-		62,5	25	25	12,5	12,5	-
Жами	19,8	70,6	15,8	6,3	42,8	14,2	12,6	42,8	17,4	14,2	12,6

Бугунги кунда фермер хўжаликларига ажратилаётган кредитлар кўзланган мақсадга эриши имконини бермайди. Чунки фермерларга ажратилган кредитларнинг аксари қисми 1-3 млн. сўмни, муддати 1-3 йилни ташкил этмоқда. Бу фермерга трактор ёки бошқа турдаги қишлоқ хўжалик техникаси сотиб олиш имкониятини бермайди. Фермерларни тижорат банкларидан, Дехқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш жамғармаси, Бизнес фонд ва шу каби жамғармалардан кредит олиш тизими жуда мураккаблаштирилиб юборилган. Шунинг учун ҳам фермерларга кредит берувчи нодавлат ташкилотларнинг умумий берилган кредитлардаги улуши жуда кам. Бундан ташқари, мазкур фондларнинг кредит ресурслари ҳам етарли эмас.

Назорат саволлари:

1. Дехқон ва фермер хўжаликлари фаолиятининг самарадорлигида иқтисодий алоқалар қандай аҳамиятга эга?
2. Дехқон ва фермер хўжаликларининг иқтисодий алоқалари қандай объектлар ўртасида содир бўлади?
3. Сувдан фойдаланувчилар уюшмаси(СФУ)нинг асосий вазифалари нималардан иборат?
4. Дехқон ва фермер хўжаликларининг фаолиятини қайси ташкилот мувофиқлаштиради ва унинг вазифалари нималардан иборат?

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

Иқтисодий алоқалар асосида энг аввало иқтисодий манфаат ётади. Хўжалик юриштишнинг иқтисодий механизмларига объектив иқтисодий қонунлар талаби ечилишида талаб қилинадиган иқтисодий дастак ва усуллар (режалаштириш, баҳо, солиқ, молиялаштириш ва кредитлаш, шартномовий муносабатлар ва х.к.) киради. Фермер хўжаликлари фаолиятини ривожлантириш борасида ягона, бир тизимли сиёсат олиб бориш учун барча фермер хўжаликлар Дехқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси тизимида фаолият юритиши лозим. Техника билан таъминланганлик фермер хўжаликлари ривожланишида муҳим омиллардан бири бўлиб ҳисобланади.

Асосий адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни-Т.: 1998.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Дехқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни-Т.: 1998.
3. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., ва бошқ. Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди-(ўқув қўлланма)-Т.: ТДИУ. 2004.
4. Хусанов Р.Х., Қосимов М. Дехқон хўжалигини юриштишнинг илмий ва амалий асослари-Т.: Чўлпон. 2000.
5. Чориев Қ, Беркинов Б. Дехқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юриштишнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари-Т.: Шарқ. 2002.

**10-мавзу: ХЎЖАЛИК ФАОЛИЯТИ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИ ВА УНИНГ
ТАҲЛИЛИ**

Фанни ўқитиш технологияси:

**“Хўжалик фаолияти иқтисодий самарадорлиги ва унинг таҳлили” мавзусидаги
маъруза машғулотининг технологик харитаси**

Т/ Р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс, вақт
1	<p>Тайёрлов босқичи:</p> <p>1.1.Дарс мақсади: Хўжалик фаолияти иқтисодий самарадорлиги ва унинг таҳлили ҳақида талабаларга тушунчалар бериш.</p> <p>1.2.Идентив ўқув мақсадлари:</p> <p>1.2.1.Иқтисодий самарадорлик ва унинг мезони моҳиятини изоҳлаб беради.</p> <p>1.2.2.Иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини аниқлаш усуллари изоҳлай олади.</p> <p>1.2.3.Фойда ва рентабелликни тушинтира олади.</p> <p>1.3.Асосий тушунча ва иборалар: самарадорлик, фойда, рентабеллик, инвестиция, самара, қиймат, ялпи даромад, натура кўрсаткич, асосий фонд, капитал сарф, соф тушум, маҳсулот таннарх, меҳнат унумдорлигини кўриб чиқиш.</p> <p>1.4.Дарс шакли: гуруҳ ва микрогуруҳларда.</p> <p>1.5.Фойдаланиладиган метод ва усуллар:суҳбат, маъруза-ҳикоя, баҳс, видеоусул.</p> <p>1.6.Керакли жиҳоз ва воситалар: Ўқув-методик мажмуа, видеопроектор, видеофилмлар.</p>	Ўқитувчи
2	<p>Ўқув машғулоти ташкил қилиш босқичи:</p> <p>2.1.Мавзу эълон қилинади.</p> <p>2.2.Маъруза бошланади, асосий қисмлари баён қилинади.</p>	Ўқитувчи, 15 минут
3	<p>Гуруҳда ишлаш босқичи:</p> <p>3.1.Талабаларга муаммоли савол беради .</p> <p>3.2.Талабалар фикри эшитилади, бошқа талабалар баҳсга чақирилади.</p> <p>3.3.Умумий хулосалар чиқарилади ва тўғрилиги текширилади.</p> <p>3.4.Умумий хулосага келинади.</p>	Ўқитувчи- талаба, 40 минут
4	<p>Мустаҳкамлаш ва баҳолаш босқичи:</p> <p>4.1.Берилган маълумотни талабалар томонидан ўзлаштирилганини аниқлаш учун қуйидаги саволлар берилади:</p> <ul style="list-style-type: none"> - иқтисодий самарадорлик ва унинг мезонини тушунтиринг? - иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини аниқлашни қандай усуллари мавжуд? - фойда ва рентабелликни иқтисодий жиҳатдан изоҳланг? <p>4.2.Энг фаол талабалар (баҳолаш мезони асосида) баҳоланади.</p>	Ўқитувчи, 15 минут
5	<p>Ўқув машғулотини яқунлаш босқичи:</p> <p>5.1.Талабалар билими таҳлил қилинади.</p> <p>5.2.Мустақил иш топшириқлари берилади.</p> <p>5.3.Ўқитувчи ўз фаолиятини таҳлил қилади ва тегишли ўзгартиришлар киритади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут

Кўриб чиқиладиган асосий саволлар:

1.Иқтисодий самарадорликнинг моҳияти ва мезони.

2. Иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари ва уларни аниқлаш усуллари.
3. Фойда ва рентабеллик.
4. Инвестициялар самарадорлиги ва уни аниқлаш усуллари.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: самарадорлик, фойда, рентабеллик, инвестиция, самара, қиймат, ялпи даромад, натура кўрсаткич, асосий фонд, капитал сарф, соф тушум, маҳсулот таннарх, меҳнат унумдорлиги.

Мавзуда кўриб чиқиладиган муаммолар:

- 1.1. Иқтисодий самарадорликнинг мезонларини оптималлаштириш.
- 1.2. Иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари ва уларни аниқлаш усуллари шакллантириш.
- 1.3. Фойда ва рентабелликни максималлаштириш йўллари.
- 1.4. Инвестициялар самарадорлиги ва уни аниқлашнинг замонавий усуллари.

1-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда иқтисодий самарадорликнинг моҳияти ва мезонлари тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

- 1.1. Иқтисодий самарадорликнинг моҳиятини баён қила олади.
- 1.2. Иқтисодий самарадорликнинг мезонларини айтиб бера олади.

1-савол баёни:

Қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши самарадорлигини ошириш энг долзарб вазифаларидан бири бўлиб, уни муваффақиятли ҳал этиши қишлоқ хўжалигини юксак суръатлар билан ривожлантириш, мамлакатни қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан етарли таъминлаш имконини беради. Бозор иқтисоди шароитида ҳар бир қишлоқ хўжалик корхонаси самарали ишлаши чекланган ресурслардан оқилона фойдаланиш орқали юқори натижага эришишга ҳаракат қилади. Ишлаб чиқариш самарадорлиги-жуда мураккаб иқтисодий категориядир. У объектив иқтисодий қонунлар, ижтимоий ишлаб чиқаришнинг асосини ифода этувчи-натижани, яъни оқибатни акс эттиради. Оқибат ёки натижа ҳар қандай фаолиятнинг мақсадидир. Самара тушунчаси билан иқтисодий самара тушунчасини фарқлаш керак.

Самара бу кенг тушунча бўлиб, ҳар қандай тадбир ёки фаолиятнинг натижасида, ўғитлардан фойдаланиш самараси, экинлар ҳосилдорлиги ошишида, ем-хашак самараси, чорва маҳсулдорлиги ошишида ифодаланади. Аммо бу самара, яъни ҳосилдорликнинг ва маҳсулдорликнинг ошиши бу тадбирлар қанчалик фойдалилигини кўрсатмайди. Ўғит ва ем-хашаклардан фойдаланиш билан боғлиқ харажатларнинг қопланганлик даражаси шу харажатлар билан олинган натижа даромад билан таққослангандагина маълум бўлади. Ўғит ва ем-хашакдан фойдаланиш натижасида экинлар ҳосилдорлиги, чорва моллари маҳсулдорлигини ошириш бу тадбирни техник самарадорлигини ифода қилса, тадбирни ўтказиш билан боғлиқ харажатлар билан, бунинг натижасида олинган даромадни таққослаш иқтисодий самарадорликни ифода қилади.

Иқтисодий самарадорлик ишлаб чиқариш воситалари ва жонли меҳнатни қўллаш орқали олинган фойдали натижани ёки жами ресурслар бирлигига олинган натижани ифода этади.

Ҳар қандай фаолият ва ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги хўжаликни, шу жумладан, фермер хўжаликлари даромадини ортиради, ижтимоий харажатларни яхшилашга олиб келади. Бу жараён нафақат корхоналарга манфаатли, давлатга ҳам фойдалидир. У ёки бу тадбирга баҳо беришда ёки унинг ўлчамларини аниқлашда иқтисодий самарадорлик мезонини билиш керак. Бозор иқтисодиёти шароитида ҳар бир корхона тўла иқтисодий ва ҳуқуқий мустақилликка эга бўлганлиги учун асосий мақсади ўзига бириктирилган ресурслардан тўла ва самарали фойдаланишга қаратилган бўлиб, шу ресурслар бирлигига қанча кўп даромад ва фойда олса, рақобат курашида шунча устунликка эга бўлади. Фермер ва деҳқон хўжалиги моҳиятига кўра, улар фаолиятини баҳолашда иқтисодий самарадорликнинг асосий мезони сифатида хўжалик ресурслари бирлигига олинган ялпи

даромадни қўллаш мақсадга мувофиқдир. Ялпи даромад категориясининг афзаллиги шундаки, бунда ҳам маҳсулот миқдори, сифати, қандай бозорда ва қандай баҳода сотилганлиги, моддий харажатлар қанчалик тежалганлиги ўз аксини топади. Корхона, фермер хўжалиги қанча кўп ялпи даромад олишга эришса, турли тўловларни (солиқ ва йиғимлар) тўлагандан кейин ўз эҳтиёжларини кўпроқ қондиришга, корхонани кенгайтиришга имкон берадиган маблағга эга бўлади.

Назорат саволлари:

1.1. Иқтисодий самарадорликнинг моҳиятини айтиб беринг?

1.2. Иқтисодий самарадорликнинг мезоларини айтиб беринг?

2-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларга иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари ва уларни аниқлаш усулларини ёритиш.

Идентив ўқув мақсадлари:

2.1. Иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини тавсифлай олади.

2.2. Иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини аниқлаш усулларини изоҳлай олади.

2-савол баёни:

Қишлоқ хўжалиги ва унинг асосий ташкилий шакли бўлган фермер хўжаликларини ривожлантириш билан боғлиқ турли-туман тадбирларга ҳолисона баҳо бермасдан унинг иқтисодий самарадорлигини таъминлаб бўлмайди. Иқтисодий самарадорликнинг асосий мезони қанчалик тўла ва аниқ жараёни ҳамма томонларини, ишлаб чиқаришнинг ҳамма омиллари ҳаракатини тўла акс эттира олмайди.

Масалан, фермер хўжалигининг ялпи даромади йилдан йилга ўсиб бормоқда. Бу хўжалик фаолияти ижобий йўналишда бораётганлигини кўрсатади. Аммо бу ўсишга нима ҳисобига эришилаётганлиги, қайси омиллар қандай таъсир этаётганлиги, келажакда қайси омилга кўпроқ эътибор бериш кераклигини кўрсатмайди. Шунинг учун корхона фаолиятига таъсир этувчи ҳар бир омил ҳаракатини ифода этувчи ўзига хос кўрсаткичларни билиш керак. Шунинг учун фақат кўрсаткичлар тизими фермер хўжаликлари иқтисодий самарадорлигини оширишнинг асосий йўналишларини комплекс таҳлил қилиш ва ишончли хулосалар чиқариш, тўғри қарорлар қабул қилиш имконини беради.

Фермер хўжалиги фаолияти ва ишлаб чиқариши иқтисодий самарадорлигини аниқлашда қишлоқ хўжалигининг ўзига хос хусусиятларини эсдан чиқармаслик керак. Чунки биологик жараён ва турли табиий иқлим шароитлари ишлаб чиқариш натижаларига турлича таъсир этади. Фермер хўжаликлари бир хил меҳнат сарф қилган ҳолда турли шаклларда ва турли йилларда турли натижаларга эришиши мумкин. Фермер хўжаликлари фаолиятига баҳо беришда ҳамма кўрсаткичларни икки гуруҳга: натура кўрсаткичларига ва қиймат кўрсаткичларига бўлиш мумкин.

Натура кўрсаткичлари иқтисодий самарадорликни бевосита ифода қилмасда, бу кўрсаткичларсиз тадбирга тўла баҳо бериб бўлмайди. Чунки натура кўрсаткичлари жараёнинг интенсивлигини ифодалайди. Қишлоқ хўжалигини хусусиятга кўра, ер асосий восита бўлганлиги, уни табиатдан чекланганлиги, бошқа воситалар каби инсон уни хоҳлаганича кўпайтира олмаслиги қишлоқ хўжалигини ривожлантиришни интенсив бўлишини зарурият қилиб қўяди. Шунинг учун 1 гектар ердан олинadиган маҳсулот, яъни ҳосилни, чорва маҳсулдорлигини ошириш, ҳар бир фермер хўжалигининг асосий вазифаси ҳисобланади. Фермер хўжалигида олинган маҳсулот ва даромад турли ишлаб чиқариш омилларининг ўзаро интеграл (функционал) алоқаси натижаси бўлганлиги учун қиймат кўрсаткичларидан фойдаланилади.

Қиймат кўрсаткичлари нафақат ўлчов вазифасини ўтайди, шу билан бирга иқтисодий мазмунга эга бўлиб, товар-пул муносабатларини ҳам ифода қилади.

Иқтисодий самарадорликни ифода этувчи энг асосий кўрсаткичлар қуйидагилардир:

1. Ялпи маҳсулотни шу маҳсулотни етиштириш учун сарфланган жонли ва буюмлашган харажатлар қийматига нисбати:

$$Исм = \frac{ЯМ}{ИХ + К \times АФ};$$

Бунда: Исм–иктисодий самара;

ЯМ–ялпи маҳсулот қиймати;

ИХ–жорий ишлаб чиқариш харажатлари;

К–асосий фонд ва капитал сарфларидан фойдаланиш коэффициенти;

АФ–фермер хўжалигининг асосий фондлари;

Ялпи маҳсулот фермер хўжалиги асосий фаолиятининг натижавий кўрсаткичи ҳисобланади. Ялпи маҳсулот корхона хўжалик ҳисоби фаолияти учун жорий баҳоларда маълум таҳлилий хулосалар чиқариш, мавжуд ресурслардан (меҳнат, моддий в.х.) фойдаланиш диманикасини аниқлаш мақсадида қиёсий, яъни таққослама баҳоларда ҳисобга олиб борилади. Фермер хўжалиги қанча кўп ва сифатли маҳсулотлар етиштирса, уларни юқори баҳоларда сотса шунча кўп ялпи маҳсулот етиштирган бўлади. Бундан ташқари маҳсулот етиштириш учун қанча кам маблағ сарф қилган бўлса, шунча кўп самара олган бўлади. Бу формула маҳсулот етиштириш учун хўжалик қанча кам жорий сарф харажат ва асосий фондларни жалб қилган бўлса шу харажатлар бирлигига кўпроқ маҳсулот етиштирилганини ифода қилади.

Масалан, фермер хўжалиги 2001 йилда 50 млн.сўмлик ялпи маҳсулот етиштирган. Жорий харажатлар асосий воситаларни амортизациясидан ташқари 30 млн.сўмни ташкил қилган. Асосий фондлар қиймати жами 60 млн.сўмни ташкил этган бўлса, фермер хўжалигида жами сарфларнинг бир сўмига етиштирилган ялпи маҳсулот – 1,3 сўмни ташкил этади.

$$Ис = \frac{50\text{млн}}{30\text{млн} + 0,14 * 60} = \frac{50\text{млн}}{30\text{млн} + 8,4\text{млн}} = \frac{50}{38,4} = 1,3$$

Асосий фондлар ва капитал сарфлардан фойдаланиш ёки инвестиция самарадорлик коэффициентининг меъёрий даражаси халқ хўжалиги учун 0,14 қилиб қабул қилинган. Шу меъёрий даражага кўра харажатларни бир хиллик ўлчовга келтириш учун шу коэффициентдан фойдаланилади.

2.Ялпи даромаднинг уни яратган сарф-харажатларга нисбати:

$$Исд = \frac{ЯД}{ИХ + К * АФ};$$

Бунда: ЯД – фермер хўжалигининг ялпи даромади;

Ялпи даромад (корхонани соф маҳсулоти) ҳамма шаклидаги корхоналар учун жуда катта аҳамиятга эга. Чунки бу даромад ҳам истеъмол, ҳам корхонани кенгайтириш, ижтимоий соҳаларни ривожлантириш учун асосий маблағ манбаи ҳисобланади. Ялпи даромад миқдори фермер хўжалигининг ялпи маҳсулоти ҳажмидан шу маҳсулотни етиштириш учун кетган материал ва хизматлар қийматини чегаралаб ташлаш орқали аниқланади.

Масалан, фермер хўжалигининг 2001 йилга ялпи маҳсулоти қиймати 50 млн.сўмни ташкил этиб, сарфланган материал харажатлари (уруғлик, ёқилғи, ем-хашак), транспорт ва бошқа хизматлар қиймати – 30 млн.сўм бўлган бўлса, унда хўжаликнинг ялпи даромади 30 млн.(50млн-20млн)сўмни ташкил этади. Бунда: $Исд = \frac{30}{30 + 0,14 * 60} = \frac{30}{38,4} = 0,78$ сўм яъни 1

сўмлик жами тенглаштирилган харажатларга етиштирилган ялпи даромад 0,78 сўмни ташкил қилади. Харажатларнинг бир бирлигига етиштирилган ялпи даромад қанча кўп бўлса, фермер хўжалигининг иқтисодий даражаси шунча юқори бўлади. Ҳар бир фермер хўжалиги 1 сўмлик жами харажатларга қанча кўп ялпи даромад етиштириш учун маҳсулот ҳажмини ошириши, хўжалик ер майдонини ўз хоҳишига кўра, кўпайтириш имконига эга бўлмаганлиги учун маҳсулот етиштирининг интенсив йўлидан, яъни экинлар ҳосилдорлигини ошириш

бозор талаб этадиган маҳсулотларни етиштириш ва сақлаш уларнинг юқори сифатли бўлишига эришиш ҳамда энг мақбул бозорларда юқори баҳоларда сотишга ҳаракат қилади.

1.Мехнат унумдорлиги. Бу кўрсаткич фермер хўжалигида мехнатни самарадорлигини кўрсатади. Фермер хўжалигида ўртача йиллик ходим, сарфланган киши-куни, киши-соатига етиштирилган ялпи маҳсулот ва ялпи даромад миқдори билан ифодаланади.

2.Маҳсулот таннархи. Бу кўрсаткич ишлаб чиқаришга ва фермер хўжалиги фаолиятига иқтисодий баҳо беришда жуда катта аҳамиятга эга бўлиб, бир йилда етиштирилган маҳсулотига қанча жорий хўражатлар қилинганлигини ифода этади. Эркин рақобат амал қилган бозор иқтисоди шароитида ҳар бир корхона маҳсулотининг нархи бозор баҳосига катта таъсир этолмайди. Аммо етиштираётган маҳсулотига қилинаётган харажатлар даражаси, яъни маҳсулот таннархи корхона фаолиятига бевосита боғлиқ. Шунинг учун корхона харажатларини камайтирадиган технологияларни қўллаши, экинлар ҳосилдорлигининг, чорва маҳсулдорлигининг устун даражада ўсишини таъминлаши, маҳсулот бирлигига харажатларни камайтиришга, таннарх пасийишига ва натижада ялпи даромад ҳамда фойда ошишига олиб келади.

1. Фермер хўжалигида ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигини таҳлил этишда ишлаб чиқаришни асосий ресурслари (омиллари) бўлган ер ва асосий ҳамда айланма фондлардан самарали фойдаланишни ифода этувчи кўрсаткичлардан ҳам фойдаланиш мумкин. 1 га қишлоқ хўжалигига яроқли ерга етиштирилган ялпи маҳсулот ва ялпи даромад, 1 сўмлик асосий ва айланма фондларга етиштирилган ялпи маҳсулот (фонд қайтими) ёки 1 сўмлик ялпи маҳсулотга тўғри келадиган фондлар (фонд сифими), айланма фондларнинг айланиш коэффициенти в.х.

Назорат саволлари:

1.1.Иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини айтиб беринг?

1.2.Иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини аниқлаш усуллари айтиб беринг?

3-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларга фойда ва рентабелликни ёритиш.

Идентив ўқув мақсадлари:

2.1.Фойда ва унинг турларини тавсифлай олади.

2.2.Рентабелликни изоҳлай олади.

3-савол баёни:

Фойда ва фойдалилик–барча корхоналар каби қишлоқ хўжалик корхоналари фаолиятининг энг асосий ва якуний кўрсаткичидир.

Фойда миқдори ва фойдалилик даражаси корхонанинг қанчалик самарали ташкил этилганлигини, унинг ривожланиш даражасини, рақобатбардошлигини, иқтисодий барқарорлигини кўрсатади.

Ҳозир амалда қўлланилаётган низомга кўра, хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти молиявий натижаларини шакллантиришда фойданинг қуйидаги кўрсаткичлари қўлланилади:

1.Маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойда. Бу маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) сотишдан олинган соф тушум билан сотилган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи ўртасидаги тафовут сифатида аниқланади.

$$ЯФ = ССТ - ИТ ;$$

Бунда: ЯФ–ялпи фойда;

ССТ–сотишдан олинган соф тушум;

ИТ–сотилган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи.

2.Асосий фаолиятдан кўрилган фойда. Бу маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойда билан давр харажатлари ўртасидаги тафовут ва плус асосий фаолиятдан кўрилган бошқа даромадлар ёки минус бошқа зарарлар сифатида аниқланади.

$$АФФ = ЯФ - ДХ + БД - БЗ$$

Бунда: АФФ – асосий фаолиятдан олинган фойда;

ДХ – давр харажатлари;

БД – асосий фаоиятдан олинган бошқа даромадлар;

БЗ – асосий фаоиятдан кўрилган бошқа зарарлар;

1. Умумхўжалик фаоиятидан олинган фойда ёки зарар. Бу асосий фаоиятдан олинган фойда суммаси плус молиявий фаоиятдан олинган даромадлар ва минус кўрилган зарарлар сифатида аниқланади.

$$УФ = АФФ + МД - МХ$$

Бунда: УФ – умумхўжалик фаоиятидан олинган фойда;

МД – молиявий фаоиятдан олинган даромадлар;

МЗ – молиявий фаоиятдан кўрилган зарарлар.

2. Солиқ тўлангунгача олинган фойда. Бу умумхўжалик фаоиятидан олинган фойда плус фавкулодда (кўзда тутилмаган) вазиятлардан кўрилган фойда ва минус зарарлар сифатида аниқланади.

$$СТФ = УФ + ФФ - ФЗ;$$

Бунда: СТФ – солиқ тўлагунгача бўлган фойда;

ФФ – фавкулодда вазиятлардан олинган фойда;

ФЗ – фавкулодда вазиятларда кўрилган зарар.

3. Йилнинг соф фойдаси. Бу солиқ тўлагандан кейин хўжалик юритувчи субъект, яъни корхона (фирма) ихтиёрида қоладиган ҳамда хўжалик субъекти мустақил тасарруф этадиган фойда. Уни солиқлар тўлангунга қадар бўлган фойдадан, даромаддан солиқни ҳамда қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа солиқлар ва тўловларни чиқариб ташлаган ҳолда аниқланади.

$$СФ = СТФ - ДС - БС ;$$

Бунда: СФ – соф фойда;

ДС – даромад (фойда)дан тўланадиган солиқлар;

БС – бошқа солиқлар ва тўловлар.

Хўжалик юритувчи субъектлар, яъни корхона(фирма)лар томонидан улар хўжалик фаоиятини амалга ошириш натижасида олинадиган даромадларнинг манбалари куйидагилар:

а) Сотишдан олинган соф тушум;

б) Асосий фаоиятдан олинган бошқа даромадлар (операция даромадлари);

в) Молиявий фаоиятдан олинган даромадлар;

г) Фавкулодда даромадлар.

Корхона даромадининг асосий манбаси–маҳсулот (иш, хизмат)ларни сотишдан келиб тушадиган пул тушумидир.

Соф пул тушуми бу – умумий пул тушумидан қўшилган қиймат, акциз солиғи ва экспорт божи олиб ташлангандан қолгани.

Асосий ишлаб чиқариш фаоиятидан олинадиган бошқа даромадларга ундирилган ёки эътироф этилган қарзлар, ҳисобот йилида олинган ўтган йиги фойда, ошхоналар ва ёрдамчи хизмат даромадлари, асосий воситаларни тугатишдан келган даромадлар, давлат субсидиялари, ҳолисона моддий ёрдам ва бошқа даромадлар киради.

Молиявий фаоиятдан олинган даромадларга – олинган сармоя трансферти, қийматли қоғозлар бўйича даромадлар, мол-мулкни узоқ муддатли ижарага беришдан олинган даромадлар (лизинг тўловини олиш), валюта счегидаги ижобий курс тафовутлари, қийматли қоғозларни қайта баҳолашдан олинган ва бошқа даромадлар киради.

Фавкулодда фойда – бу кўзда тутилмаган, тасодифий тусга эга бўлган, ходиса ёки хўжалик юритувчи субъектнинг одатдаги фаоияти доирасидан четга чиқадиган тусдаги операциялар натижасида пайдо бўладиган ва олиниши кутилмаган фойдалар.

Корхона молия-хўжалик фаоиятини таҳлил қилишда фойданинг умумий суммасини билиш билан бирга уларни қандай харажатлар эвазига олинаётганлини, ишлаб чиқаришнинг фойдалилик даражасини, маблағлар (пул ва моддий) қандай даражада айланаётганлигини

билиш, ҳам мулкдорлар, ҳам ҳамкорлар ҳамда тадбиркорлар учун ўта аҳамиятли ҳисобланади. Шунинг учун корxonанинг молиявий ҳисоботида фойдалилик даражаси ва маблағлар айланишини ифода этувчи қуйидаги кўрсаткичлар акс эттирилади:

1. Корxonанинг ҳамма активлари рентабеллиги. (РАК)

$$РАК = \frac{СФ}{АК};$$

Бунда: АК- корxonани ҳамма активлари суммаси.

Корxonанинг ҳамма активлари рентабеллиги ҳамма мулкдор ва кредитор томонидан корxона активларига қўйилган маблағларнинг бир сўмига тўғри келадиган соф фойда, у корxона активларидан қанчалик даражада фойдаланилганлигини ифода қилади.

2. Ўз капиталнинг рентабеллиги (РЎК)

$$РЎК = \frac{СФ}{УК}$$

Бунда: ЎК-ўз капиталнинг ўртача йиллик қиймати (Устав капитали плус қўшимча капитал плус заҳира капитал).

Ўз капиталнинг рентабеллиги-мулкдорлар мулк эгаллари томонидан корxonанинг сарфланган ўз маблағларини, қўшимча олинган соф фойдани ифода қилади ва ўз маблағларидан фойдаланиш фойдалилик даражасини ифода қилади.

3. Сотилган маҳсулот рентабеллиги (РСМ) ёки ялпи фойда бўйича рентабеллик (РЯФ)

$$РСМ = \frac{ЯФ}{ССТ};$$

Бунда: РСМ- сотилган маҳсулот рентабеллиги.

Сотилган маҳсулот рентабеллиги сотилган маҳсулотнинг ҳар бир сўми қанча ялпи фойда келтирганини кўрсатади.

4. Соф фойда бўйича рентабеллик (РСФ).

$$РСФ = \frac{СФ}{ССТ};$$

Бунда: РСФ – соф фойда бўйича рентабеллик

Соф фойда бўйича рентабеллик ҳар бир сўм сотилган маҳсулот корxона учун қанча соф фойда келтиришини ёки сотилган маҳсулот таркибида қанча соф фойда борлигини ифода қилади.

5. Бир акция рентабеллиги.

$$Ф \setminus А = \frac{СФ}{АС}$$

Бунда: Ф\А – битта акцияга тўғри келган фойда

АС- муомалага чиқарилган акциялар сони.

Бир акция рентабеллиги муомалага чиқарилган бир акцияга қанча соф фойда тўғри келишини кўрсатиб, бу бир акция қиймати бирлигига ёки бир акциянинг ўзига дивидент белгилашда қўлланилади.

6. Маҳсулот ишлаб чиқариш харажатлари рентабеллиги (РИХ), бу айрим турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун қилинган харажатларнинг бир сўмига олинган ялпи фойдани ифода қилади. Бу кўрсаткичдан маҳсулотлар ва экинларнинг солиштирма самарадорлигини аниқлашда кенг фойдаланилади.

$$РИХ = \frac{ЯФ}{ИХ - ДХ};$$

Бунда: РИХ – маҳсулотларни ишлаб чиқариш рентабеллиги

Маблағларнинг айланиш жараёнларни кўрсаткичлари.

1. Корxона ҳамма активларининг айланиши.

Активларнинг айланиши—бу корхонани активига қўйилган маблағларнинг бир сўми қанча сўмлик сотилган маҳсулот қийматини келтирганини кўрсатади.

$$АКА = \frac{ССТ}{АК};$$

Бунда: АКА- корхона активлигини айланиши;
АК- ўртача йиллик активлар қиймати.

2. Айланма маблағларнинг айланиш сони.

$$АС = \frac{ССТ}{АУК};$$

Бунда: АС- айланма маблағларнинг айланиш сони;
АУК- айланма воситаларнинг ўртача йиллик қолдиғи.

3. Дебитор қарзларнинг айланиши (АД).

$$АД = 365 \cdot \frac{ССТ}{ДК};$$

Бунда: ДК- дебитор қарзи.

Дебитор қарзларнинг айланиши харидор учун қарзини неча кунда узиши мумкинлигини кўрсатади.

4. Кредитор қарзларнинг айланиши (АК)

$$АК = 365 \cdot \frac{СМТ}{КК};$$

Бунда: СМТ- сотилган маҳсулот таннари;
КК- кредитор қарзи.

Кредитор қарзларнинг айланиши (кунда) маълум корхонага ўз қарзини узиш учун неча кун кераклигини кўрсатади.

5. Моддий ишлаб чиқариш захиралари айланиши (АЗ).

$$АЗ = \frac{СМТ}{МИЗ};$$

Бунда АЗ – моддий ишлаб чиқариш запаслари айланиши;
МИЗ – Моддий ишлаб чиқариш запаслари.

Юқорида келтирилган молиявий ишлаб чиқариш кўрсаткичлари корхона фаолиятини таҳлил қилиш, тадбиркорликни мақбул ва самарали йўллари белгилаш, инвестицияларни жалб қилиш имконини беради.

Назорат саволлари:

- 1.1.Фойда ва унинг моҳиятини айтиб беринг?
- 1.2.Рентабеллик ва унинг турларини айтиб беринг?

4-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларга инвестициялар самарадорлиги ва уни аниқлаш усулларини ёритиш.

Идентив ўқув мақсадлари:

- 2.1.Инвестициялар самарадорлигини тавсифлай олади.
- 2.2.Инвестициялар самарадорлигини аниқлаш усулларини изоҳлай олади.

4-савол баёни:

Ҳар бир қишлоқ хўжалик корхонаси, у қандай шаклда бўлишидан қатъий назар, маҳсулот етиштириш ва хизмат кўрсатишни ташкил қилиш учун сармоя сарф этади. Бозор иқтисоди эса, ҳар бир инвестор сармоясини сарфлашдан олдин сармоя сарфланадиган тадбир қандай натижа беришини, унинг иқтисодий самараси қандай бўлишини билишни талаб этади. Фермер хўжалиги ҳам сарфланадиган ёки йўналтириладиган капитал сарфларни, узоқ муддатга фойдаланиладиган воситаларни ташкил этишга қаратилган маблағлар самарасини лойиҳалаштириш жараёнида кўзда туттади.

Инвестиция қилиш учун фермер хўжалиги маблағни ўз даромади ёки ёлланган маблағ (банк ва турли жамғармалар)дан ташкил этиши мумкин. Фермер хўжалиги бирон тадбирни амалга ошириш учун ташқаридан маблағ жалб қиладиган бўлса, тадбирни ифода этувчи лойиҳада кўзда тутилган сарф-харажатлари иқтисодий самарадорлиги аниқ ҳисобланган бўлиши керак. Бу лойиҳани техник-иқтисодий жиҳатдан асосланганлигини (ТЭО) ифодаловчи ҳужжатда акс эттирилади. Бу масалани ҳал қилишда капитал сарфлар ва инвестициянинг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш усулидан фойдаланилади.

Узоқ муддатга қилинадиган инвестициянинг

- абсолют ёки мутлақ самарадорлиги
- қиёсий ёки нисбий самарадорлиги аниқланади.

Мутлоқ самарадорлик фермер хўжалиги сарф қилган сармоя натижасида қўшимча натижа, яъни сарф қилган сармоянинг бир бирлигига олган қўшимча ялпи даромад ва фойда билан ифодаланади. Корхона бўйича бу қуйидаги формула билан аниқланади:

$$CCa = \frac{\Delta ЯД \text{ ёки } \Phi}{C};$$

Бунда: ССа—мутлоқ самарадорлик;

ΔЯД—қўшимча олинган ялпи маҳсулот;

Ф—қўшимча олинган фойда;

С—сармоя(инвестиция)нинг ўсган қисми.

Масалан, фермер хўжалиги хўжаликнинг бозор иқтисоди талаблари даражасида бўлишини таъминлаш учун комплекс тадбирларни амалга оширишни режалаштириб, бу тадбирларга 30 млн.сўм инвестиция ажратмоқчи. Ҳисоб-китоблар бу тадбирларни амалга ошириш хўжалик фойдасини ҳар йили 8 млн.сўмга ошириш имкониятини беради. Бунда сарф-харажатларнинг самарадорлик коэффициенти – 0,27 ни ташкил этади.

$$Ca = \frac{8 \text{ млн}}{30 \text{ млн}} = 0,27$$

Инвестиция айрим воситалар ва йўналишлар бўйича сарфланганда мутлақ самарадорликни аниқлашда қуйидаги формуладан фойдаланилади.

$$Ca = \frac{(T_0 - T_1) \times M}{C}$$

Бунда: T_0 – сармоя қилинганга қадар бўлган даврдаги маҳсулот бирлиги;

T_1 – сармоянинг қилингандан кейинги таннарх;

M – сармоя қилиши натижасида олинган маҳсулот ёки иш ҳажми.

Масалан, фермер хўжалиги сигирларидан сут соғиб олишни механизациялаш учун соғиш агрегатларини сотиб олиб ўрнатди. Бу тадбирларга 15 млн сўм сарф-харажат қилди. Натижада 100 бош сигирнинг ҳар бири 3000 кг (30 центнер) сут берадиган, қўлда соғиладиган сигир машиналар ёрдамида соғиладиган бўлди. Сигирлар қўлда соғилганда 1 центнер сут таннархи – 1300 сўм бўлган бўлса, уларни машинада соғиш натижасида 1 центнер сут –таннархи 1200 сўмни ташкил этди. Шу тариқа ҳар бир центнер сутни соғиб олишдан – 100 сўм тежашга эришилди. Маълумотларни юқоридаги формулага қўйиш орқали бу тадбирга қилинган сарфлар (инвестиция) иқтисодий самарадорлигини аниқлаймиз:

$$Ca = \frac{(T_0 - T_1) * M}{C} = \frac{(1300 - 1200) * 3000}{15000000} = \frac{3000000}{15000000} = 0,2$$

Бу тадбирга қилинган сарф-харажат мутлоқ самарадорлик коэффициенти—0,2 га тенг бўлди. Сармоя сарфларининг меъёрий самарадорлик коэффициенти-0,14 ни ташкил этганлиги учун сигирларни машинада соғиш учун соғиш агрегатларини соғиб олиш ва ишга тушуриш билан боғлиқ тадбирга—15 млн сўм сарфлаш иқтисодий жиҳатдан самарали экан. 0,2 ёки 0,14 коэффицентларнинг моҳияти шундаки, юқоридаги тадбирга сарф қилинган сармоянинг ҳар сўми—0,2 сўм тежаш ёки фойда олишни таъминлаган. Меъёрий самара эса—0,14 сўмга тенг.

Энди сарф-харажатларнинг самарадорлигини янада тўлиқроқ тушуниш учун уларни қоплаш муддатини билиш керак, яъни бу сарфлар ўз қийматини олинган қўшимча даромадлар билан неча йилда қоплайди? Сарф–харажатларни қоплаш муддати қуйидагича аниқланади:

$$\text{Корхона бўйича} \quad \text{ҚМ} = \frac{C}{\Delta\Phi} = \frac{30000000}{8000000} = 3,7\text{йил}$$

$$\text{Айрим йўналишлар} \quad \text{ҚМ} = \frac{C}{(T_o - T_1) * M} = \frac{15000000}{(1300 - 1200) * 3000} = \frac{15\text{млн}}{3\text{млн}} = 5\text{йил}$$

сармоя тури бўйича

$$\text{меъёрий} \quad \text{ҚМ} = \frac{1,0}{0,14} = 7,14\text{йил}$$

Ҳар иккала тадбирда ҳам қоплаш муддати меъёрий муддатдан кам бўлганлиги сарф–харажатнинг иқтисодий самарали эканлигини кўрсатади.

2. Қиёсий ёки нисбий самарадорлик.

Бу усулдан бирор бир тадбирни бир неча йўлда амалга ошириш мумкин бўлган тақдирда фойдаланилади. Бу усулда иқтисодий баҳо беришнинг асосий мезони энг кам харажат қилиш ҳисобланиб, қуйидаги формула билан ифодаланади:

$$C + H * K \rightarrow \min$$

Бунда: С–маҳсулот ёки иш бирлиги учун қопланган жорий харажатлар;

Н–капитал сарфлар ёки инвестициянинг меъёрий даражаси;

К–у ёки бу йўналишдаги капитал сарфлар ёки инвестиция.

Масалан, фермер хўжалиги бошоқли дон экинлари ҳосилини ўриб-йиғиб олувчи комбайн харид қилмоқчи. Ишлаб чиқариш омиллари бозорида 3 хил русумдаги комбайн мавжуд бўлиб, бири Россия Федерациясида ишлаб чиқарилган «Енисей» комбайни, баҳоси–16 млн сўмни, иккинчиси-АҚШда ишлаб чиқарилган «Кейс» комбайни, баҳоси–22 млн, учинчиси–Германияда ишлаб чиқарилган «КСА» комбайни, баҳоси–19 млн сўм.

Комбайнлар паспортида кўрсатилган техник маълумотларга кўра мавсумда «Енисей»–600 тонна, «Кейс»–1200 тонна, «КСА» комбайни эса–840 тонна бошоқли донни ўриб-йиғиб олиши мумкин.

Ҳар бир русумдаги комбайн билан ўриб-йиғиб олишга кетган жорий харажатлар 1 тонна ҳисобига «Енисей» комбайнида–50 минг сўмни, «Кейс» комбайнида–35 минг сўмни, «КСА» комбайнида–40 минг сўмни ташкил этган. Юқорида келтирилган маълумотларни нисбий (такқослама) самарадорликни аниқлаш формуласига қўйиш орқали қайси русумдаги комбайнни сотиб олиш фермер хўжалиги учун иқтисодий самарали эканлигини аниқлаймиз:

$$1. \text{ «Енисей» } 50 + 0,16 * 26,6 = 54,2\text{минг сўм};$$

$$2. \text{ «Кейс» } 35 + 0,16 * 18,3 = 37,9\text{минг сўм};$$

$$3. \text{ «КСА» } 40 + 0,16 * 22,6 = 43,6\text{минг сўм}.$$

Ҳисоблардан кўриниб турибдики, фермер хўжалиги «Енисей» русумли комбайнни сотиб олганда 1 тонна бошоқли донни ўриб-йиғиб олишга бир хилликка келтирилганда–54,2 минг сўм, «КСА» комбайнини харид қилганда–43,6 минг сўм, «Кейс» комбайнидан фойдаланганда–37,9 минг сўм сарф қилган бўларди. Ёки «КСА» комбайнидан фойдалангандан кўра–5,7 мингга «Енисей» га нисбатан эса–16,3 минг сўм кам сарф қилишга эришади. Шунинг учун фермер хўжалиги «Кейс» русумли комбайнни сотиб олгани маъқул.

Назорат саволлари:

1. Самарадорлик, иқтисодий самарадорлик нима?
2. Иқтисодий самарадорлик мезони деганла нима тушунилади?

3. Иқтисодий самарадорликнинг кўрсаткичлар тизими қандай кўрсаткичларни ўз ичига олади?
4. Капитал сарфлар ва инвестиция деганда қандай сарфлар тушунилади?
5. Капитал сарфларнинг мутлақ самарадорлиги қандай аниқланади?
6. Капитал сарфларнинг нисбий самарадорлиги қандай аниқланади?

Мавзу бўйича асосий хулосалар:

Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, рақобатбардошликни ошириш ислохотларнинг асосий мақсади ҳисобланади.

Ишлаб чиқариш самарадорлиги жуда мураккаб иқтисодий категория бўлиб, техника ва иқтисодий самара тушунчаларини ўз ичига олади.

Иқтисодий самарадорлик ишлаб чиқариш воситалари ва жонли меҳнатни қўллаш орқали олинган фойдали натижани ёки жами ресурслар бирлигига олинган натижани ифода этади. Фермер хўжаликлари фаолиятига иқтисодий баҳо беришда етиштирилган ялпи даромад (соф маҳсулот) асосий мезони ҳисобланади.

Ишлаб чиқариш ва фермер хўжалиги фаолиятига тўғри ва тўла баҳо бериш учун иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари тизимидан фойдаланилади. Бунда асосий кўрсаткич сифатида бир хилликка келтирилган жами харажатларнинг бир бирлигига етиштирилган ялпи даромад (соф маҳсулот), ялпи маҳсулот, фойда ва рентабеллик, ер, асосий фондлар бирлигига етиштирилган ялпи маҳсулот ва ялпи даромад, меҳнат унумдорлиги кўрсаткичларидан фойдаланилади.

Фермер хўжалиги фаолиятининг самарали ташкил этилиши капитал сарфлар ва инвестицияни тўғри йўналтиришга боғлиқ. Бунинг учун раҳбарлар ва мутахассислар инвестиция йўналишларига тўғри баҳо бериши ва уларнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлаши керак. Капитал сарфлар ва инвестицияларни мутлақ (абсолют) ва нисбий самарадорлиги аниқланади ва шунга кўра маълум қарорлар қабул қилинади.

Асосий адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни-Т.: 1998.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Дехқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни-Т.: 1998.
3. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., ва бошқ. Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди-(ўқув қўлланма)-Т.: ТДИУ. 2004.
4. Хусанов Р.Х., Қосимов М. Дехқон хўжалигини юретишнинг илмий ва амалий асослари-Т.: Чўлпон. 2000.
5. Чориев Қ, Беркинов Б. Дехқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юретишнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари-Т.: Шарқ. 2002.

11-мавзу: ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШ ВА ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ

Фанни ўқитиш технологияси:

“Фермер хўжаликларини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш” мавзусидаги маъруза машғулотининг технологик харитаси

Т/ Р	Босқичлар ва бажариладиган иш мазмуни	Амалга оширувчи шахс, вақт
1	<p>Тайёрлов босқичи:</p> <p>1.1. Дарс мақсади: Фермер хўжаликларини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш ҳақида талабаларга тушунчалар бериш.</p> <p>1.2. Идентив ўқув мақсадлари:</p> <p>1.2.1. Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб зарурияти ва ўзига хос хусусиятлари изоҳлаб беради.</p> <p>1.2.2. Давлатнинг фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлашдаги асосий вазифалари, уни амалга ошириш шакллари ва усуллари тушинтира билади.</p> <p>1.2.3. Фермер хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва фаолиятини тартибга солишни такомиллаштиришни изоҳлайди.</p> <p>1.3. Асосий тушунча ва иборалар: Бозор механизми, тартибга солиш тизими, қўллаб-қувватлаш вазифалари, инвестиция, капитал, банк кредитлари, қўллаб-қувватлаш тизими, ахборот-маслаҳат, ҳуқуқий химоя, бевосита ва билвосита усуллар. кўриб чиқиш.</p> <p>1.4. Дарс шакли: гуруҳ ва микрогуруҳларда.</p> <p>1.5. Фойдаланиладиган метод ва усуллар: суҳбат, маъруза-ҳикоя, баҳс, видеоусул.</p> <p>1.6. Керакли жиҳоз ва воситалар: Ўқув-методик мажмуа, видеопроектор, видеофилмлар.</p>	Ўқитувчи
2	<p>Ўқув машғулотни ташкил қилиш босқичи:</p> <p>2.1. Мавзу эълон қилинади.</p> <p>2.2. Маъруза бошланади, асосий қисмлари баён қилинади.</p>	Ўқитувчи, 15 минут
3	<p>Гуруҳда ишлаш босқичи:</p> <p>3.1. Талабаларга муаммоли савол беради .</p> <p>3.2. Талабалар фикри эшитилади, бошқа талабалар баҳсга чақирилади.</p> <p>3.3. Умумий хулосалар чиқарилади ва тўғрилиги текширилади.</p> <p>3.4. Умумий хулосага келинади.</p>	Ўқитувчи-талаба, 40 минут
4	<p>Мустақамлаш ва баҳолаш босқичи:</p> <p>4.1. Берилган маълумотни талабалар томонидан ўзлаштирилганини аниқлаш учун қуйидаги саволлар берилади:</p> <ul style="list-style-type: none"> - фермер хўжаликларини давлат томонидан тартибга солиш зарурияти ва ўзига хос хусусиятлари тушунтиринг? - давлатнинг фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлашдаги асосий вазифаларини амалга ошириш шакл ва усуллари ёритинг? - Фермер хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва фаолиятини тартибга солишни такомиллаштиришни йўлларини санаб ўтинг? <p>4.2. Энг фаол талабалар (баҳолаш мезони асосида) баҳоланади.</p>	Ўқитувчи, 15 минут
5	<p>Ўқув машғулотини яқунлаш босқичи:</p> <p>5.1. Талабалар билими таҳлил қилинади.</p> <p>5.2. Мустақил иш топшириқлари берилади.</p>	Ўқитувчи, 10 минут

	5.3.Ўқитувчи ўз фаолиятини таҳлил қилади ва тегишли ўзгартиришлар киритади.	
--	---	--

Кўриб чиқиладиган асосий саволлар:

1. Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туришнинг моҳияти, зарурияти ва ўзига хос хусусиятлари.
2. Давлатнинг фермер хўжалиklarини тартибга солиш ҳамда қўллаб-қувватлашдаги асосий вазифалари, уни амалга ошириш шакллари ва усуллари.
3. Фермер хўжалиklarини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва уларнинг фаолиятини тартибга солиб туришни такомиллаштириш йўллари.

Мавзуга оид таянч тушунча ва иборалар: Бозор механизми, тартибга солиш тизими, қўллаб-қувватлаш вазифалари, инвестиция, капитал, банк кредитлари, қўллаб-қувватлаш тизими, ахборот-маслаҳат, ҳуқуқий химоя, бевосита ва билвосита усуллар.

Мавзуда кўриб чиқиладиган муаммолар:

- 1.1. Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туришнинг зарурияти ва ўзига хос хусусиятлари.
- 1.2. Давлатнинг фермер хўжалиklarини тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашни амалга ошириш шакллари ва усулларини шакллантириш.
- 1.3. Фермер хўжалиklarини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва тартибга солиш тизимини такомиллаштириш.

1-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларда фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туришнинг моҳияти, зарурияти ва ўзига хос хусусиятлари тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

- 1.1. Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туришнинг моҳияти, заруриятини баён қила олади.
- 1.2. Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туришнинг ўзига хос хусусиятларини айтиб бера олади.

1-савол баёни:

Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш заруриятини даставвал мамлакат иқтисодиётининг энг муҳим тармоқларидан бири-қишлоқ хўжалиги ва унинг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ ҳолда қарамоқ мақсадга мувофиқдир.

Эркин бозор тарафдорлари аграр соҳага хос бўлган бир қатор хусусиятларга (қишлоқ хўжалик маҳсулотлари бозорида соф рақобат имкониятларининг мавжудлиги, аграр ишлаб чиқаришга хос бўлган табиий- биотехнологик омиллар фермердан мустақил қарорлар қабул қилишни талаб этиши ва бошқ.) таяниб, бу тармоқда эркин бозор мунсабатлари амал қилиши учун қулай шарт-шароитлар мавжуд деган ғояни илгари сурадилар. Уларнинг фикрича бозорнинг ўз-ўзини тартибга сола олиш хусусияти, аграр иқтисодиётга давлат аралашувини талаб этмайди ва бунга зарурият ҳам йўқ. Мустақил хўжалик юритиш ва тадбиркорлик эркинлиги эса бозор шароитида фермер хўжалиklarининг юксак суръатлар билан ривожланишига олиб келиши керак.

Аммо, республикамиз бозор муносабатларига тўла бошлаганидан бери ўтган давр сабоқлари ҳамда илғор хорижий мамлакатларнинг тажрибалари қишлоқ хўжалигини давлатнинг фаол аралашувисиз ривожлантириб бўлмаслигини кўрсатмоқда мутахассисларнинг фикрича «Бозор механизми аграр соҳада ҳам ҳамма масалаларни ҳал қила олмайди. Бошқача қилиб айтганда, иқтисодиётнинг аграр сектори бозор шароитида

алоҳида ўрин тутади ва давлат томонидан қўллаб-қувватланмасдан туриб соҳалараро рақобатга бардош бераолмайди»⁶

Америкалик иқтисодчи–олимлар К.Р. Макконнел ва С.Л. Брю давлатнинг аграр соҳага фаол аралашуви заруриятини қуйидаги муаммоларга боғлайдилар:

- қишлоқ хўжалик маҳсулотлари бўлган талабнинг ноэластиклиги;
- техник ривожланиш натижасида фермерлар маҳсулотларининг талаб-дан ошиқча ишлаб чиқарилиши;
- қишлоқ хўжалик ресурсларининг нисбатан иммобиллик хусусияти;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорида соф рақобат кураши ҳукм сурган ҳолда, унга ресурслар етказиб берувчи бозорларда монополия элементларининг мавжудлиги.

Шу туфайли ҳам аграр соҳани давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш ҳар бир ривожланган мамлакатлар ҳукуматларининг диққат марказида туради. Масалан, АҚШда фермерларни қўллаб-қувватлаш бўйича давлат дастурлари 1930 йиллардан бери амалга ошириб келинади ва улар ўз ичига қуйидаги масалаларни қамраб олади:

1. Фермер маҳсулотлари баҳоси, ишлаб чиқариш ҳажми ва даромадлар.
2. Тупроқ ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш ҳамда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш.
3. Қишлоқ хўжалигига оид илмий-тадқиқотлар.
4. Фермерларни кредит билан таъминлаш тизими.
5. Фермерлар ишлаб чиқаришни турли табиий офат ва фавқулотда ҳолатлардан суғурталаш.

Қишлоқ хўжалиги мураккаб биотехник технологик ҳамда ижтимоий-иқтисодий тизим сифатида тавсифланади. Унда ташкилий, иқтисодий ва ижтимоий характердаги омиллар билан биргаликда ер, сув, ўсимлик ва чорва моллари организм, ёруғлик. Иссиқлик, ҳаво, табиий иқлим ва жуғрофик жойлашув каби табиий омиллар ҳам муҳим аҳамият касб этади. Ишлаб чиқариш жараёни турли тавсифдаги ушбу омиллар уйғунлашиб кетади.

Фермер хўжалиги қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг бир шакли сифатида ушбу тармоққа хос бўлган барча омиллар таъсирида ривожланиб боради.

Ишлаб чиқариш–хўжалик фаолиятига таъсир кўрсатувчи омилларнинг серқирралиги ва мураккаб тизимдан иборатлиги фермер хўжалигининг самарали фаолият кўрсатиш имкониятларини чеклайди. Хусусан, ишлаб чиқариш табиий омилларнинг бир қисмини (об-ҳаво, табиий иқлим шароити ва х.к.) бошқариш фемернинг имкониятлар доирасидан ташқарида бўлиб, уларни олдиндан режалаштириб ёки олдини олиб бўлмайди. Аммо, бу омилларнинг қўлай ёки ноқулай шароитларда келиши хўжаликнинг якуний молиявий натижаларига кучли таъсир кўрсатади. Фермер хўжалиги ишлаб чиқаришнинг табиий иқлим шароити, (жонли организмлар жуғрофий муҳит ва обқҳавога боғлиқлиги улар фаолиятини рағбатлантириш ва суғурталаш каби бир қатор ҳимоя воситаларини яратишни талаб қилади.

Фермер манфаати томонидан ёндошсак, йил давомида маҳсулот етиштириш учун сарфланган харажатлар табиий офат ва қурғоқчилик туфайли бекорга совурилиши мумкин. Бундай пайтларда фермернинг кўрган зарарини қисман бўлсада қопламаслик келгуси йил ҳосилига ҳам таҳдид солади. Об-ҳавонинг ноқулай келиши нафақат қишлоқ хўжалиги тармоғида балки, бутун мамлакат миқёсида ҳам қийинчиликлар туғдириши мумкин. Озиқ-овқат танқислиги вужудга келмаслиги учун давлатнинг махсус заҳиралари бўлиши мақсадга мувофиқ. Ҳосил мўл бўлган йилларда давлат озиқ-овқат маҳсулотларининг талабдан ошиқ қисмини деҳқонлардан харид қилиб, махсус омборларда сақлаш ва об-ҳаво ноқулай келиб танқислик вужудга келган йиллари бу заҳиралардан талабни қондириш мақсадида фойдаланиши мумкин. Бу тадбир ҳозирги вақтда дунёнинг бир қатор илғор давлатларида қўлланиб келинади ва ўзининг ижобий самарасини бермоқда.

⁶Р.Ҳ.Хусанов, М.Қосимов, Деҳқон хўжалигини юритишнинг илмий ва амалий асослари-Т.: Чўлпон. 2000. 74 б.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг табиий-иқлимий шароитларга боғлиқлиги бу тармоқда баҳолар ва фермер хўжалиги даромадининг барқарорлигига ҳам салбий таъсир кўрсатади. Масалан, қулай об-ҳаво шароитида бозорга талабдан ортиқча маҳсулотнинг кириши баҳонинг кескин пасайишига олиб келиши мумкин. Бундай ҳолатни кўпроқ сабзавот, полиз, мева ва узум маҳсулотлари бозорида кузатиш мумкин. Баъзан баҳоларнинг бундай пасайиши маҳсулот таннархини қоплашга ҳам имкон бермаслиги оқибатида фермерлар катта зарар кўради. Табиийки, бундай шароитларда аграр соҳада эркин бозор муносабатлари амал қилаётган бўлса, фермерлар хонавайрон бўлиши турган гап. Ёки иккинчи бир йили об-ҳавонинг ноқулай келиши (қурғоқчилик, сел, жала ва ҳоказо) ҳосилнинг кескин камайиб кетишига ва натижада нархларнинг ҳаддан ташқари қимматлаб кетишига сабаб бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда фермерлар ҳосилнинг камайиб кетишидан зарар кўрсалар. Истеъмолчилар нархларнинг баландлигидан азият чекадилар. Кўриниб турибдики, ҳар иккала ҳолда ҳам фермер кўпроқ зарар кўради ва бу ҳолат қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини, давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш заруриятини юзага келтирувчи омиллардан бири сифатида юзага чиқади.

Маълумки, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари биологик жараёнлар билан боғлиқлиги туфайли тез бузилувчан бўлади. Уларни узоқ муддатда сақлаш ёки олис масофаларга тешиш имкониятлари анча чегараланган. Қишлоқ хўжалиги корхоналаридан фарқли равишда саноат, савдо ёки хизмат кўрсатиш корхоналари ўз маҳсулотларига баҳо белгилашда анча қулай мавқега эга. Чунки, уларни истеъмолчи сўраётган нарх қониктирмаса, токи бозорда қулай вазият вужудга келгунга қадар товарларини сотмай сақлаб туриш мумкин. Қишлоқ хўжалиги корхоналари эса сабзавот, мева ёки сут каби тез бузилувчан маҳсулотларни бозорда қулай вазият келиши кутиб, узоқ вақт ушлаб тураолмайдилар. Бу хил маҳсулотлар маълум муддат ўтгандан сўнг ўзининг истеъмол қийматини йўқотиши мумкинлиги сабабли фермерлар бозорда ташкил топган нархлар даражаси билан қаноатланишга мажбур бўладилар.

Иккинчи томондан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи корхоналар республикамызда кўпчиликни ташкил этади ва эркин бозор ҳукм суриб турган шароитда улар ҳеч қачон ўзаро келишиб, маҳсулотларига юқори нарх белгилай олмайдилар, яъни қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорида соф рақобат ҳукм суради. Бир турдаги маҳсулотни жуда кўп сонли ишлаб чиқарувчилар ишлаб чиқарганлиги сабабли бозорда вужудга келадиган шу маҳсулот нархини алоҳида олган корхона ўзгартира олмайди.

Одатда, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабнинг ўзгариши унчалик катта бўлмайди. Бошқача қилиб айтганда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талаб эластик (ёки жуда паст эластикликка эга) эмас. Қишлоқ хўжалиги корхоналари харид қиладиган саноат маҳсулотлари (техника, минерал ўғит, ёқилғи ва ҳ.к.) нархи эса кўп ҳолларда тез суръатларда ўсади. Бу эса ўз навбатида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналар фаолиятининг иқтисодий самарасини пасайтиради ёки умуман зарарли қилиб кўяди. Бундай ҳолат ҳеч бир мамлакат манфаатига мос тушмайди.

Аксинча, қишлоқ хўжалигига моддий-техника ресурслари етказиб берувчи ҳамда уларга турли хизматлар кўрсатувчи корхоналар ҳудудлар миқёсида камчиликни ташкил этиб, баъзан монополь мавқега эга эканлиги билан характерланади. Натижада қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари баҳолари билан бу тармоқ учун зарур бўлган саноат товарлари ёки хизматлар баҳолари ўртасида йирик номутаносиблик (баҳолар паритети) вужудга келади. Бундай вазиятда давлат қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари учун ноқулай бўлган баҳолар номутаносиблигини бартараф этиш ва моддий техника таъминоти ҳамда хизмат кўрсатувчи корхоналарнинг монополь мавқеини чеклаш чораларини кўришга мажбур бўлади.

Бундан ташқари қишлоқ хўжалигида жуда муҳим бўлган ижтимоий зарур маҳсулотлар ишлаб чиқарилади. Айниқса, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришининг

аҳамияти катта. Бу омил ҳам давлат томонидан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши давлат томонидан тартибга солиб турилишини тоқазо этади.

Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш зарурияти қишлоқ хўжалигида капитал айланишининг хусусиятларидан ҳам келиб чиқади. Маълумки, саноат, савдо, молия бозорлари каби бир қатор тармоқларда капитал айланиши қишлоқ хўжалигига нисбатан бир неча марта юқоридир. Капитал қанча тез айланса, шунчалик кўп фойда келтириши туфайли қишлоқ хўжалигида капиталнинг секин айланиши бу тармоққа инвестиция имкониятларини кескин чегаралайди. Кўпчилик фермер хўжаликларида ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш учун дастлабки капитал ҳажми етарли бўлмайди. Банк кредитларидан фойдаланиш имкониятлари гаровга қўйиладиган мол-мулк етишмаслиги оқибатда чегараланган. Кўп ҳолларда бундай кредитлар қисқа муддатли бўлиб, кўпроқ айланма маблағларга сарфланади.

Аммо, ерларнинг мелиоратив ҳаолатини яхшилаш, янги ерларни ўзлаштириш ва суғориш тармоқларини барпо этиш, ишлаб чиқаришни техник қуроллантириш, фан-техника ютуқлари ва илғор технологияларни жорий этиш, экологик вазиятни барқарор ушлаб туриш каби муҳим тадбирларни амалга ошириш учун йирик капитал маблағлар талаб этиладики, бу тадбирларни ёлғиз фермер хўжаликларининг маблағлари ҳисобидан амалга ошириб бўлмайди. Бунинг учун давлат бюджети ҳисобидан махсус маблағлар ажратилиши мақсадга мувофиқ. Ва ниҳоят, фермер хўжаликларининг ижтимоий ривожланиши, яъни улар учун йўллар барпо этиш, газ, сув, электр таъминоти, ижтимоий маданий объектлар қуриш каби умумдавлат аҳамиятига эга бўлган муаммолар мавжудки, бу муаммоларни давлат ҳомийлигисиз ечиб бўлмайди.

Ҳозирги пайтда дунё давлатлари қишлоқ хўжалигини қўллаб-қувватлаш учун ҳар йили ўрта ҳисобда 350 млрд. АҚШ доллари миқдорида маблағ сафламоқда. Деҳқон ва фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туришни талаб қиладиган яна бир омил уларнинг даромадлари миқдори билан боғлиқ. Деҳқон ва фермер хўжаликлари даромадлари иқтисодиётнинг бошқа тармоқларидаги корхоналарга нисбатан орқада қолиш тенденциясига эга. Бу ҳолат деҳқон ва фермер хўжалиги маҳсулотларига баҳонинг пасайиб кетмаслигини таъминлаш вазифасини келтириб чиқаради.

Албатта деҳқон ва фермер хўжаликлари фаолиятини тартибга солиб туриш тўғрисида гап борганда уларнинг фаолиятига давлатнинг бевосита аралашуви ҳақида эмас, балки давлатнинг ўз қўлидаги маъмурий, иқтисодий ва институционал дастаклар билан деҳқон ва фермер хўжаликлари фаолиятига таъсир кўрсатиши ҳақида гап бораётганини унитмаслик лозим.

Назорат саволлари:

1.1. Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солишнинг зарурияти айтиб беринг?

1.2. Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солишнинг иқтисодий ва ҳуқуқий жиҳатларини айтиб беринг?

2-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларга давлатнинг фермер хўжаликларини тартибга солиш ҳамда қўллаб-қувватлашдаги асосий вазифалари, уни амалга ошириш шакллари ва усулларини ёритиш.

Идентив ўқув мақсадлари:

2.1. Давлатнинг фермер хўжаликларини тартибга солиш ҳамда қўллаб-қувватлашдаги асосий вазифаларини тавсифлай олади.

2.2. Фермер хўжаликларини ривожлантиришда давлатнинг асосий вазифалари, уни амалга ошириш шакллари ва усулларини изоҳлай олади.

2-савол баёни:

Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш зарурияти давлатнинг олдига **бир қатор вазифаларни** қўяди. «Фермер хўжалиги

тўғрисида»ги қонунда давлатнинг фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш бўйича асосий вазифалари сифатида қуйидагилар белгиланган:

- ишлаб чиқариш ва ижтимоий-маиший аҳамиятга молик объектлари бўлмаган ҳудудда фермер хўжаликлари ташкил этилганида уни бирламчи ободонлаштириш (йўллар, электр узатиш, ва алоқа линиялари қуриш, сув билан таъминлаш, газлаштириш, телефонлаштириш, радиоллаштириш, ер тузиш, ерларни мелиорациялаш);
- уларга ишлаб чиқариш объектлари ва турар жойларни барпо этишда ёрдам кўрсатиш;
- фермер хўжалиги учун керакли мол-мулк ва ишлаб чиқариш воситаларини биржаларда, ярмаркаларда, бозорларда юридик ва жисмоний шахслардан олишда кўмаклашиш;
- навли уруғ ва қишлоқ хўжалик экинларининг кўчат материалларини, органик ва минерал ўғитларни, қишлоқ хўжалик экинларини зараркунандалар ва касалликлардан ҳимоя қилиш воситаларини етказиб бериш юзасидан давлат тегишли агротехник хизмат кўрсатиш тизимлари орқали техникавий хизмат кўрсатиш;
- қишлоқ хўжалиги техникаси, асбоб-ускуналари ва ашё-анжомларини лизинг асосида олишда кўмаклашиш;
- чорва моллар ва паррандалар боқиш учун шартнома асосида аралаш озуқа ажратиш, ёш чорва моллар ва паррандалар, зотдор қорамоллар олишда кўмаклашиш;
- чорва молларига зооветеринария хизмати кўрсатиш учун зарур шароитлар яратиш бериш;
- етиштирган маҳсулотларини тайёрлаш ва сотишда кўмаклашиш;
- консалтинг ва ахборот хизматлари кўрсатиш.

Қишлоқ хўжалигининг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда давлатнинг деҳқон ва фермер хўжаликларини тартибга солишдаги асосий вазифалари сифатида яна қуйидагиларни белгилаш мумкин:

1. **Ҳуқуқий ҳимоялаш ва тартибга солиш вазифаси**—фермер хўжаликларининг барқарор ривожланишини ҳамда бошқа хўжалик юритувчи субъектлар билан тенг шароитларда фаолият юритишини таъминлашга имкон берувчи қонуний-меъёрлар ҳужжатларни қабул қилиш ҳамда уларга риоя этилишини назорат этишни назарда тутати.
2. **Рағбатлантириш вазифаси**—хусусий тадбиркорлик ташаббуси, адолатли рақобат кураши ҳамда фермер хўжаликлари, шунингдек уларга хизмат кўрсатувчи тармоқлар фаолиятини турли иқтисодий дастаклар ёрдамида рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлаш чораларини ифодалайди.
3. **Тақсимлаш вазифаси**—ижтимоий адолат ва ҳимоялаш воситаси сифатида даромадларни қайта тақсимлаш, шунингдек фермер хўжаликларининг моддий-техникавий ресурслардан имтиёзли асосларда фойдаланишига шароит яратиш мақсадида ресурслар тақсимотига тузатишлар киритиш билан боғлиқ.
4. **Ижтимоий кафолатлаш вазифаси**—ижтимоий таъминот ва ҳимоялашнинг самарали тизимини яратиш, шунингдек фермер хўжаликларининг таълим, соғлиқни сақлаш ва маданий тадбирларга бўлган эҳтиёжини қондириш билан боғлиқ чора-тадбирларни ўз ичига олади.
5. **Ахборот-маслаҳат таъминоти вазифаси**—фермерларнинг ахборот таъминоти тизимидан тенг шароитларда, тўсиқларсиз фойдаланиш имкониятини яратиш, улар учун иқтисодий муаммоларнинг самарали ечимини топиш, хом-ашё ва ресурслар таъминоти, илғор техника ва технологияларни қўллаш юзасидан маслаҳатлар беришни назарда тутати.
6. **Ташқи иқтисодий фаолиятни муқобиллаштириш вазифаси** — халқаро бозорларда фермер хўжаликлари манфаатларини ҳимоялаш, имтиёзли божхона таърифлари ва солиқлар орқали экспорт учун қулай иқтисодий муҳит ҳосил қилиш тадбирларидан иборат.

Бозор иқтисодиёти шароитида давлатнинг фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлашдаги вазифаларидан бири уларнинг бошқа хўжалик юритиш субъектлари билан тенг шароитларида фаолият кўрсатишини таъминловчи ҳуқуқий–меъёрий асосларни яратишдир. Бу қишлоқ фуқароларининг тадбиркорлик фаолиятида эркин иштирок этишига шарт-шароитлар яратиш ва бундан уларнинг манфаатдорлигини оширишни, фермерларнинг қонуний ҳуқуқлари ва манфаатларини муҳофаза қилишни ҳамда тадбиркорлик фаолияти эркинлигини кафолатлаш чораларини назарда тутати.

Давлат фермер маҳсулотларига барқарор талаб ва тақлифнинг шаклланишини қўллаб-қувватлайди. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига барқарор талабни шакллантириш учун аҳолининг даромадларини ўстириш ва қайта тақсимлаш, истеъмол учун зарур бўлган баъзи маҳсулотларнинг баҳоларини тартибга солиш каби тадбирлар қўлланилади. Давлат истеъмол учун зарур бўлган ҳамда тартегик аҳамиятга эга бир қатор маҳсулотларга давлат буюртмаларини шакллантириш орқали ҳам уларнинг маҳсулотларига барқарор талабни юзага келтиришга ҳисса қўшади.

Давлатнинг яна бир муҳим вазифаси фермер хўжаликларини самарали фаолият юритишга етакловчи соғлом рақобат муҳитини шакллантиришдир. Бунинг учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорининг очиқлигини ҳамда адолатли рақобат муҳитини яратиш, носоғлом рақобат ва монополияга қарши курашнинг самарали воситаларини қўллаш чоралари амалга оширилади.

Давлат фермер хўжаликларининг жаҳон қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат бозорларида тенг ҳуқуқли субъект сифатида қатнашиши учун қулай шарт-шароитларни яратиб бермоғи лозим. Бунинг учун давлат:

- фермер хўжаликларининг экспортга йўналтирилган рақобатбардош маҳсулотлар етиштиришга рағбатини ошириш;
- маҳаллий бозорларда фермерларни ташқи экспортёрлар рақобатидан етарлилик даражасида ҳимоялаш (протекционизм) воситаларини ишга солади.

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида давлатнинг энг муҳим вазифаларидан бири фермерларга хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқариш ҳамда ижтимоий инфратузилмаларни барпо этишга кўмаклашишдир. Бу вазифани амалга ошириш деҳқон ва фермер хўжаликларига моддий-техник ресурслар етказиб берувчи, маҳсулотларни сақлаш, ташиш, қайта ишлаш ва сотишга кўмаклашувчи хизмат кўрсатувчи корхоналар тармоғини яратиш, банк, молия ва қимматли қоғозлар бозори, фонд биржалари ва ярамаркалар, ахборот маслаҳат марказлари ҳамда улар манфаатларини ҳимоя қилувчи уюшмалар, фондларни ташкил этиш ва ривожлантиришни назарда тутати.

Давлатнинг фермер хўжаликларини ривожлантиришни тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш борасидаги вазифалари **маълум бир тамойилларга таяниб** амалга оширилади. Бу тамойилларни қуйидаги тавсифлаш мумкин:

- фермер хўжалигининг моҳияти, қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва аҳолини озиқ-овқат билан таъминлашда унинг тутган ўрни ва аҳамиятини илмий тушуниш;
- зарурият ва етарлилик даражасидаги протекционизм сиёсати;
- фермер хўжаликларини мақсадли-дастурий тартибга солиш;
- давлат ҳомийлигининг доимий кафолатланиши;
- қўллаб-қувватлаш тадбирларининг табақаланган ҳолда қўлланилиши;
- давлат аралашувининг рағбатлантирувчи йўналишга эгаллиги;
- давлат аралашувининг ижтимоий йўналтирилганлиги.

Давлатнинг фермер хўжаликларини ривожлантиришни тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш соҳасидаги фаолияти маълум бир **шакллар ҳамда усуллар асосида** олиб борилади. Давлат фермер хўжаликлари фаолиятига **маъмурий, иқтисодий ёки институционал усуллар** ёрдамида **бевосита ёки билвосита** таъсир ўтказиши (11.1-чизма).

Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш тизими

Давлат ўзининг реал ҳокимияти кучидан фойдаланган ҳамда фермер хўжаликлари фаолиятини маъмурий усуллар ёрдамида тартибга солса, иқтисодий ёки институционал усуллар ёрдамида уларни қўллаб-қувватлаш чораларини амалга оширади. Эркин бозор муносабатлари ривожланиб бораётган ҳозирги шароитда давлатнинг маъмурий усуллар ёрдамида тартибга солиш даражаси камайиб боради. Аммо, унинг аҳамияти сақланиб қолади. Негаки, хусусий мулк ва тадбиркорлик эркинлиги дахлсизлигини ҳимоялаш монополияни чеклаш, қонун устиворлигини таъминлаш, экологик мувозанатни сақлаб туриш каби муҳим тадбирларни фақатгина кучли давлат ҳокимияти ва маъмурий усуллар орқалигини таъминлаш мумкин.

Шу билан бирга иқтисодий ва институционал усуллар орқали фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш кўпроқ аҳамият касб этиб бораверади. Чунки, улар фермернинг ички хўжалик фаолияти ҳамда хўжалик қарорлари қабул қилиш эркинлигини чекламайди. Аксинча, тадбиркорлик ва танлов эркинлиги, шахсий манфаатдорлик ва соғлом рақобат муҳитида фермер хўжалиklarининг самарадорлигини юксалтиришда давлатнинг рағбатлантирувчи ролини юзага чиқаради.

Давлат фермер хўжаликлари фаолиятини республикада амалда бўлган қонунчилик доирасида тартибга солиб туради. Бу биринчи навбатда фермер хўжалигини ташкил этиш ва фаолият кўрсатиши қоидаларини белгилаш, уларда ердан фойдаланиш, меҳнат, мол-мулк ва бошқа муносабатларни тартибга солиш ҳамда бухгалтерия, солиқ ва статистик ҳисоботларни юритиш тартибларини жорий этишни назарда тутади.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида фермер хўжалиklarининг бошқа хўжалик юритиш шакллари билан тенг шароитларда ва соғлом рақобат асосида мустақкам ҳуқуқий-меъёрий база яратилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг Бош Қомуси, «Фуқаролик Кодекси», «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги, «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги қонунлар, республика Президентнинг бир қатор фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, фермер хўжаликлари фаолиятининг мулкий дахлсизлиги ва тадбиркорлик эркинлигини таъминлашга ҳамда қўллаб-қувватлаш вазифаларини амалга оширишга хизмат қилади.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида фермер хўжалиklarининг бошқа хўжалик юритиш шакллари билан тенг шароитларда ва соғлом рақобат асосида фаолият юритиши учун мустақкам ҳуқуқий-меъёрий база яратилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, «Фуқаролик Кодекси», «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги, «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги қонунлар, республика Президентининг бир қатор фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорларида фермер хўжалиklarига берилган кафолатлар, уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳамда рағбатлантириш чоралари белгилаб берилган. Масалан, Ўзбекистон Республикаси «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонунининг 29-моддасида: «Давлат қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштириш ва уни реализация қилиш билан шуғулланувчи фермер хўжалиklarини ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини кафолатлайди», - деб эътироф этилган.

Кузатишлар шуни кўрсатадики, республикада фермер хўжалиklarининг ҳуқуқларини ва қонуний манфаатларини муҳофаза қилиш борасида муайян ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги қонуннинг 39-бандига мувофиқ: «Тадбиркорлик субъектларининг фаолиятини текшириш назорат қилувчи органлар томонидан қонун ҳужжатларига мувофиқ режали тартибда, назорат қилувчи органлар фаолиятини тартибга солиш бўйича махсус ваколатли органнинг қарорига биноан йилига кўпи билан бир марта амалга оширилиши мумкин».

Бундан ташқари, қонунда ўтказилаётган текширишларнинг тадбиркорлар фаолиятига тўсқинлик қилмаслиги, текшириш предметига оид бўлмаган маълумотлар ва ҳужжатлар сўрашнинг таъқиқланиши, назорат қилувчи ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи

органларнинг ваколат доирасига кирмайдиган талабларни бажармаслик ҳукуки ва бошқа бир қатор кафолатлар мустаҳкамлаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 22 августдаги 347-сонли «Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш ҳамда ҳисобга қўйиш тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги қарори билан тадбиркорлик субъектларини, жумладан фермер хўжаликларини давлат рўйхатига олиш ва ҳисобга қўйишнинг энгиллаштирилган тартиби жорий этилди. Унга кўра тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатига олиш «бир йўла» тамойили асосида, уларни автоматик тарзда ҳисобга қўйиш билан амалга оширилади. Қарорга мувофиқ туман ҳокимиятлари таркибида давлат рўйхатига олиш бўйича махсус хизмат ташкил этилган бўлиб, унинг ходимлари тадбиркорни давлат рўйхатидан ўтказиш билан боғлиқ барча ҳужжатларни тайёрлаш, уларни йўл фонди, меҳнат, бандлик ва ижтимоий таъминот бўлими, солиқ ҳамда статистика органларида ҳисобга қўйиш ишларини ўзлари амалга оширадилар.

Фермер хўжалигини ер ижараси билан боғлиқ барча ҳужжатлар тайёр бўлган тақдирда давлат рўйхатига олишнинг умумий муддати (ички ишлар бўлиmidан муҳр ҳамда бурчак штампини тайёрлашга руҳсат олишни ҳам қўшиб ҳисоблаганда) 12 кундан ошмаслиги лозим.

Фермер хўжаликлари қонунда белгилаб берилган тартибда ҳисоб ва ҳисобот ишларини юритадилар. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 23 февралдаги 65-сонли «Кичик ва ўрта бизнес корхоналари учун ҳисоботлар юритилишини қисқартириш ҳамда соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорига мувофиқ 2000 йилнинг I-чорагидан фермер хўжаликлари учун максимал қисқартирилган ва соддалаштирилган ҳисобот шакли ҳамда уни тақдим этиш белгилаб берилган.

Фермер хўжаликларин тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашнинг *иктисодий усуллари*га қуйидагилар орқали амалга оширилади:

- молия-кредит тизими орқали қўллаб-қувватлаш;
- табақаланган ва имтиёзли солиқ тизимидан фойдаланиш;
- баҳолар паритетини сақлаш;
- ташқи иқтисодий фаолиятни рағбатлантириш ва бошқалар.

Давлатнинг фермер хўжаликлари фаолиятини *иктисодий дастаклар орқали қўллаб-қувватлаш* чоралари *бевосита ва билвосита* шаклларда амалга оширилади. *Бевосита қўллаб-қувватлаш* фермер хўжаликларининг ривожланишига қулай шарт-шароитлар яратиш мақсадида давлат томонидан бериладиган иқтисодий рағбатлантириш чораларидан ташкил топади.

Бевосита қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғридан-тўғри фермер хўжаликларига йўналтирилган бўлади ва уларнинг моддий аҳволини яхшилаш ҳамда иқтисодий самарадорлигини оширишга хизмат қилади. Бундай чора-тадбирлар сирасига солиқлар тўлашда энгилликлар бериш, имтиёзли шартлар ва фоизларда кредитлар бериш, давлат буюртмаси бўйича харид қилинадиган маҳсулотларга кафилланган баҳолар белгилаш, экспорт-импорт операцияларида қулай тарифлар ва тўловлар ўрнатиш каби иқтисодий дастаклар киради.

Баъзан давлат фермер хўжаликларига қулай шарт-шароитлар яратиш ва уларнинг самарадорлигини ошириш мақсадида *билвосита қўллаб-қувватлаш* чораларини ишга солади. Билвосита қўллаб-қувватлашда давлат маълум бир соҳаларда тўғридан-тўғри фермерларга имтиёзлар яратмасдан, балки уларга хизмат кўрсатувчи тармоқлар корхоналарига имтиёзлар яратади. Бундан асосий мақсад ушбу корхоналарнинг фермерларга етказиб бераётган товар-моддий қийматликлар ҳамда хизматларининг нархини сезиларли даражада пасайтириш ва оқибат натижада фермер хўжаликларига қулай иқтисодий шароитлар яратиб беришдир. Гарчи билвосита қўллаб-қувватлаш чораларининг объекти бевосита фермер хўжаликлари бўлмасада, улар фермерлар учун муҳим аҳамиятга эга.

Фермер хўжаликларига солиқ тўлашда сезиларли энгиликлар жорий этилган. Амалдаги қонунчиликка мувофиқ улар дастлаб ташкил этилганидан бошлаб 2 йил мобайнида ягона ер солиғи тўлашдан озод этилган. Кейинги йилларда эса улар бошқа қишлоқ хўжалиги қорхоналари билан тенг шароитларда ер майдонининг жойлашган ўрни ва тупроқнинг унумдорлиги даражасидан келиб чиқиб белгиланадиган балл-бонитетлар асосида ягона ер солиғи тўлайдилар.

Фермер хўжаликларини молия-кредит тизими орқали қўллаб-қувватлаш биринчи навбатда имтиёзли кредит бериш механизмини қўллаш ҳамда кафолатлаш жараёнини ривожлантириш билан характерланади. Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилигига мувофиқ фермер хўжаликлари қуйидаги манбалардан кредитлар олиши мумкин:

- 1.Тижорат банкларининг ўз маблағлари ҳисобидан.
- 2.Нобюджет фондлар ва жамғармаларнинг маблағлари ҳисобидан.
- 3.Халқаро молия ташкилотларининг маблағлари ҳисобидан (тижорат банкларининг лойиҳалари орқали).

Тижорат банкларининг кредит сиёсатида деҳқон (юримдик шахс мақомидаги) ва фермер хўжаликлари учун қулай шароитлар белгиланган. Масалан, Адлия Вазирлиги томонидан 2000 йил 7 мартда 907-сон билан рўйхатга олинган «Фермер хўжаликлари ҳамда кичик ва ўрта бизнес субъектларини тижорат банклари томонидан кредитлаш тартиби»га мувофиқ айланма маблағларни тўлдиришга бериладиган қисқа муддатли кредитлар кичик ва ўрта бизнес субъектлари учун 1 йилгача муддатга берилса, деҳқон ва фермерлар учун у камида 2 йил қилиб белгиланган. Шунингдек, қисқа муддатли кредитларни қайтариш муддати кичик ва ўрта бизнеснинг бошқа субъектлари учун 12 ойдан ошмайдиган (форс-мажор ҳолатидан ташқари) қилиб белгиланган бўлса, деҳқон ва фермер хўжаликларига қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этиш учун айланма маблағларни тўлдиришга йўналтирилган қисқа муддатли кредитлар учун бу муддат узоғи билан 30 ой этиб белгиланган.

Тижорат банкларининг кичик ва ўрта бизнесни, хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда фаол қатнашишини рағбатлантириш мақсадида 2000 йил 19 майда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 195-сонли «Тижорат банкларининг кичик ва ўрта тадбиркорликни ривожлантиришда қатнашишини рағбатлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори қабул қилинди. Бу қарорнинг ижобий аҳамияти шундаки, бунга қадар кўпчилик фермер хўжаликлари тижорат банкларида кредит учун фоиз ставкалари баландлигидан кредит олишга имконияти чекланган эди. Ушбу қарорда бу муаммони ҳал этиш мақсадида тижорат банкларида кичик ва ўрта бизнес субъектларини кредитлаш учун «имтиёзли кредит бериш махсус жамғармаси»ни шакллантириш ҳамда унинг ҳисобидан кредит бериш тартиблари белгилаб берилди. Қарорга мувофиқ ҳар йили тижорат банклари фойдасининг 25 фоизи имтиёзли жамғармани шакллантиришга йўналтирилади. Шу билан бирга, тижорат банкларини ушбу жамғармани барпо этишдан манфаатдорлигини ошириш мақсадида жамғарма маблағлари ҳисобига кредит беришдан олинган даромадлар, кўрсатиб ўтилган маблағлар унинг ресурсларини кўпайтиришга мақсадли йўналтирилган тақдирда 5 йил муддатга даромад солиғидан озод этилади.

Тижорат банкларининг имтиёзли кредит бериш махсус жамғармаси маблағлари ҳисобидан берилган кредитлардан фойдаланганлик учун имтиёзли фоиз ставкаси миқдори Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки қайта молиялаш ставкасининг 50 фоиздан ортиқ бўлмаган миқдорда белгиланади.

Кейинги йилларда кичик тадбиркорликни молиявий қўллаб-қувватлаш чоралари кенгаётгани туфайли кредитлашнинг янги тизими сифатида микрокредитлаш вужудга келди. 2000 йил 29 февралда 903-сон билан рўйхатга олинган «Фермер хўжаликлари ва ўз фаолиятини юримдик шахс мақомида юритувчи кичик бизнеснинг бошқа субъектларини миллий ва хорижий валютада микрокредитлаш тартиби» тўғрисидаги Низомга кўра

микрокредит сифатида фермерлар ва ўз фаолиятини юридик шахс мақомида амалга ошираётган бошқа кичик бизнес субъектлари учун миллий ёки хорижий валютада қарз берилаётган кунда биржадан ташқари валюта бозоридаги курс бўйича 10000 (ўн минг) АҚШ доллариға тенг қийматдаги кредит бериш тушунилади. Микрокредитлар фермер хўжаликлариға 3 йилгача муддатға берилади. Микрокредитларни нақд пул шаклида, миллий валютада бериш умумий кредит суммасининг 50 фоизигача миқдорда, фақат фермер хўжаликлариға аҳолидан чорва моллари, парранда ва кўчатлар харид қилиш учун 1,5 йилгача (18 ой) муддат билан амалга оширилади.

Микрокредитлардан фойдаланганлик учун фоиз ставкалари Марказий банкнинг расмий қайта молиялаш ставкасидан ошиқ бўлмаган ҳажмда мижоз ва банк ўртасидаги кредит шартномасиға асосан ўзаро келишув асосида белгиланади. Агар микрокредит тижорат банкларининг махсус микрокредитлаш жамғармаси маблағлари ҳисобидан ажратилаётган бўлса, имтиёзли фоиз ставкалари белгиланади.

Кейинги йилларда фермер хўжаликларини кредит билан таъминлашда бюджетдан ташқари жамғармаларнинг аҳамияти ортиб бормоқда. Республикамизда «Дехқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш жамғармаси», Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш «Бизнес-фонди» ва Меҳнат Вазирлигининг «Иш билан таъминлашға кўмаклашиш жамғармаси» фермер хўжаликларини кредитлаш билан шуғулланади. Бюджетдан ташқари жамғармалар фермер хўжаликларини ўз маблағлари ҳисобидан тижорат банклари орқали молиялаштирадilar. Унинг тартиби Адлия Вазирлиги томонидан 1074-сон билан рўйхатға олинган «Тижорат банклари томонидан яқка тартибдаги тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнес субъектларини бюджетдан ташқари жамғармаларнинг кредит линиялари ҳисобидан кредитлаш тартиби тўғрисидаги Низом» билан амалиётға жорий этилган. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 10 сентябрдаги 366-сонли «Кичик корхоналар, деҳқон ва фермер хўжаликларини маблағ билан таъминлаш, моддий-техник таъминлаш, уларға божхона имтиёзлари бериш, банк хизматлари кўрсатиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» ги қарори билан кичик ва ўрта бизнес, деҳқон ва фермер хўжаликларини ташкил этишни рағбатлантиришни кучайтириш мақсадида бюджетдан ташқари жамғармаларға давлат томонидан бир қатор вазифалар ва имтиёзлар белгилаб берилди.

Биринчидан, «Бизнес-фонд»нинг давлат мулкани хусусийлаштиришдан тушган маблағлар ҳисобига шакллантириладиган кредит ресурсларининг камида 50 фоизи, шунингдек, «Дехқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш жамғармаси» маблағларининг камида 50 фоизи ҳар йили микрофирмалар ва кичик корхоналар, юридик шахс мақомиға эға бўлган деҳқон хўжаликлари ва фермер хўжаликларининг дастлабки (бошланғич) сармойасини шакллантириш учун тижорат банкларида мақсадли кредит линиялари очишға йўналтирилиши лозимлиги қатъий белгилаб қўйилди.

Иккинчидан, фермер хўжаликлариға дастлабки сармоя учун ажратиладиган микрокредит Марказий банк қайта молиялаш ставкасининг олтидан бир қисми миқдоридаги имтиёзли фоиз ставкаси бўйича 3 йилгача муддатда энг кам ойлик иш ҳақининг 300 баравари миқдоригача деб белгиланди. Бунда фоизлар тўлашни 12 ойға кечиктириш ва асосий қарзни кредит олгандан кейин 18-24 ой ўтгач қайтаришни бошлаш шартлари кўзда тутилади.

Учинчидан, Молия Вазирлиги ва Давлат Мулки Қўмитасининг давлат тасарруфидан чиқариш ҳамда хусусийлаштиришдан тушган, 2001 йил 1 июл ҳолатиға кўра «Бизнес-фонд»ға йўналтирилган маблағларни қайтариш муддати дастлабки сармоя сифатида кредитлаш мақсадлариға йўналтириш шarti билан 2006 йилгача узайтирилди(2006 йилдан бошлаб 5 йил муддат ичида қайтарилади).

Тўртинчидан, «Бизнес-фонд» ва «Дехқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш жамғармаси»нинг кредит ресурсларини кенгайтириш мақсадида 2002 йил 1 январдан бошлаб 2005 йил 31 декабрғача бўлган даврга уларнинг даромадлариға солиқ ставкаси амалдаги ставканинг 50 фоиз миқдорида белгиланди ҳамда солиқдан бўшаб

қолган маблағлар кичик ва ўрта бизнесни молиявий қўллаб-қувватлашга йўналтириладиган бўлди.

Бюджетдан ташқари жамғармаларнинг кредит линиялари ҳисобидан фермер хўжаликларига бериладиган кредитлар учун имтиёзли фоиз ставкаси кредитланаётган лойиҳаларнинг хусусиятларидан келиб чиқиб, қуйидаги миқдорда белгиланади:

- дастлабки сармояни шакллантиришга Марказий банкнинг амалдаги қайта молиялаш ставкасининг 1/6 қисми миқдорида;
- фермер хўжалигини ривожлантириш ва кенгайтириш, қишлоқ хўжалиги техникасини сотиб олиш, фермерлик иншоотларини қуриш учун Марказий банкнинг амалдаги қайта молиялаш ставкасининг 1/3 қисми миқдорида.

«Бизнес-фонд» кредит линиялари ҳисобидан фермер хўжаликларига кредитлар лойиҳанинг қопланиш муддатидан келиб чиққан ҳолда 2 йилдан 5 йилгача имтиёзли даврни кўзда тутган ҳолда 10 йилгача бўлган муддатга, «Дехқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш жамғармаси»нинг кредит линиялари ҳисобидан эса 3 йил муддатгача узайтириш ҳуқуқисиз берилади.

«Дехқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш жамғармаси»нинг кредит ресурсларини кенгайтириш ҳамда унинг манбаларини аниқлаштириш мақсадида 2001 йил 10 сентябрда Вазирлар Маҳкамасининг 366-сонли қарори билан жамғармага мўлжалланган ким ошди савдосида ер участкаларини фуқароларнинг меросга қолдирадиган умрбод эгалик қилишлари учун сотишдан олинадиган тушумнинг 5,5 фоизи, деҳқон хўжаликларидан ундириладиган ер солиғи суммасининг 5 фоизи ва фермер хўжаликларидан ундириладиган ер солиғининг 2,5 фоизи миқдоридаги маблағлар ва уни ундириш тартиби аниқ белгилаб берилди. Ушбу қарорнинг аҳамияти шундаки, у «Дехқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш жамғармаси» кредит ресурсларини тўлдиришга яқиндан ёрдам беради.

Фермер хўжаликлари рвиожланиб бориши, уларнинг сони ва ишлаб чиқаришдаги салмоғи ортиб бориши билан кредит ресурсларига бўлган талаб ҳам кучайиб бориши табиий. Шундай экан, тижорат банклари ҳамда бюджетдан ташқари жамғармаларнинг фермерликни ривожлантиришга йўналтираётган кредит ресурсларини кўпайтиришни ҳар томонлама рағбатлантирмоқ лозим. Шунингдек, кўп ҳолларда фермер хўжаликларида кредитни таваккалчиликдан (рискдан) ҳимоя қилиш учун талаб этиладиган гаровга қуйишда етарли мол-мулки бўлмаслигини эътиборга олиб, кредит таваккалчилигини суғурталовчи институционал тузилмаларни кенг ривожлантирмоқ мақсадга мувофиқдир.

Республикамызда давлат эҳтиёжлари учун харид этиладиган пахта ва дон маҳсулотларининг харид нархларини кўтаришга жиддий эътибор билан қаралмоқда. Жумладан, республикамыз Президентининг 2002 йил 20 августдаги «Пахта нархини шакллантириш механизми тўғрисида»ги фармони билан пахта экадиган хўжаликларнинг юқори сифатли рақобатбардош маҳсулотлар етиштиришга рағбатини ошириш ҳамда нарх белгилашда бозор иқтисодиёти талабларига жавоб берадиган жаҳон амалиётида қабул қилинган меъёр ва тамойилларни кенг жорий этиш мақсадида пахта хомашёсига ички харид нархлари, экспортга ва республика истеъмолчиларига етказиб берилётган пахта толасининг улгуржи нархлари жаҳон бозорида шаклланаётган пахта нархи конъюктурасига мувофиқ белгиланиши тартиби жорий этилди. Бунинг натижасида фермер хўжаликларининг давлат буюртмалари бўйича етказиб бераётган пахта хомашёси нархлари сезиларли даражада ошди.

Давлатнинг фермер хўжаликлари ривожланишига кўмаклашувчи *институционал ва инфратузилмаларни қўллаб-қувватлаши* муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу вазифани амалга ошириш фермер хўжаликларига моддий-техник ресурслар етказиб берувчи, маҳсулотларни сақлаш, ташиш, қайта ишлаш ва сотишга кўмаклашувчи хизмат кўрсатувчи корхоналар тармоғини яратиш, банк, молия ва қимматли қоғозлар бозори, фонд биржалари ва ярмаркалар, ахборот-маслаҳат марказлари ҳамда фермерлар манфаатларини ҳимоя қилувчи уюшмалар, фондларни ташкил этиш ва уларни

ривожлантириш учун кулай шарт-шароитларни яратишни назарда тутлади. Давлат бу йўл билан фермерликнинг ривожини билвосита қўллаб-қувватлайди.

Давлат томонидан фермер хўжалиklarининг фаолиятини тартибга солиб туриш зарурати маълум органлар бўлишини тақозо қилади. Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги тармоғи ва ундаги корхоналар фаолияти қуйидаги давлат ва ўзини-ўзи бошқариш органлари томонидан тартибга солиниб турилади.

Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги мамлакатимизда олиб борилаётган аграр ислохотларга бевосита масъул вазирликдир. Қорақолпоғистон Республикаси, вилоятлар ва барча туманларда ушбу вазирликнинг ҳудудий бўлимлари мавжуд. Вилоят ва туман қишлоқ ва сув хўжалиги бошқармаларининг раҳбарлари бир вақтнинг ўзида вилоят ва туман ҳокимларининг биринчи муовинлари ҳисобланишади. Бу ҳолат аграр ислохотларнинг боришида мавжуд қонун ва кўрсатмаларнинг бажарилиш имкониятларини оширади.

Дехқон ва фермер хўжалиklarининг фаолиятини мувофиқлаштириб бориш ҳамда уларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилиш Ўзбекистон Дехқон ва фермер хўжалиklари уюшмаси ҳамда Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси томонидан амалга оширилади. Албатта, бу уюшма дехқон ва фермерларнинг ихтиёрий уюшмаси бўлиб, асосий мақсади уларга иқтисодий масалаларда (бозордаги маҳсулотнинг у ёки бу турига талаб, уларнинг нархи каби) ахборот беришдир. Дехқон ва фермерларга ахборот бериш йўли билан уларнинг ишлаб чиқаришни нимага йўналтириш керак, қайси маҳсулот турларини экиш мақсадга мувофиқ, етиштирилган маҳсулотни қайси бозорда ва қай вақтда сотиш самарали эканлиги тўғрисида қарор қабул қилишига таъсир этилади. «Ўзмевасабзавот-ҳолдинг» компанияси, «Ўзбекқоракўл», «Ўзбек ипаги», «Ўзбалик» каби уюшмалар ҳам дехқон ва фермер хўжалиklари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туришда иштирок этадилар.

Назорат саволлари:

1.1. Давлатнинг фермер хўжалиklarини тартибга солиш ҳамда қўллаб-қувватлашдаги асосий вазифаларини айтиб беринг?

1.2. Давлатнинг фермер хўжалиklarини тартибга солиш ҳамда қўллаб-қувватлаш тизими қандай шакл ва усулларда амалга оширилади?

3-савол бўйича дарс мақсади: Талабаларга фермер хўжалиklarини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва уларнинг фаолиятини тартибга солиб туришни такомиллаштириш йўллари эритиш.

Идентив ўқув мақсадлари:

2.1. Фермер хўжалиklarини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини зарурлигини тавсифлай олади.

2.2. Фермер хўжалиklари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туришни такомиллаштириш йўллари изохлай олади.

3-савол баёни:

Фермер хўжалиklarини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва уларнинг фаолиятини тартибга солиб туришни такомиллаштириш давлатнинг истиқболдаги аграр сиёсатини амалга ошириш йўналишларига узвий боғлиқдир. Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг аграр сиёсатида истиқболда қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқарувчи асосий субъект – фермер хўжалиklarини ҳар томонлама ривожлантириш кўзда тутилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 27 октябрдаги «2004-2006 йилларда фермер хўжалиklarини ривожлантириш концепцияси тўғрисида»ги фармонида истиқболда фермер хўжалиklarини ҳар томонлама ривожлантириш қишлоқ хўжалигида ислохотларни амалга оширишнинг устивор йўналиши сифатида белгиланди.

Республикада фермер хўжалиklarини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашни қуйидаги йўللар билан такомиллаштириш кўзда тутилмоқда:

- фермер хўжалиklarининг тўлиқ иқтисодий ва молиявий мустақиллигини таъминлайдиган ва фермер хўжалиklarига узоқ муддатли ижарага берилган

қишлоқ хўжалиги ер ресурсларидан мақсадли, оқилона ва самарали фойдаланишни рағбатлантирадиган ҳуқуқий шарт-шароитлар ва кафолатларни яратиш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришни молиялашнинг бозор тамойилларига жавоб берадиган услуб ва шакллари такомиллаштириш, молиявий маблағлардан фойдаланишда фермер хўжаликларининг мустақиллигини, барча харажатларни қишлоқ хўжалигини сотишдан тушадиган ўз даромадлари ҳисобига қоплашни таъминлайдиган ишончли тизимни шакллантириш;
- бозор шароитида бизнесни бошқариш кўникмаларига эга бўлган фермер хўжаликлари раҳбарлари ва мутахассисларини тайёрлаш тизимини яратиш;
- қишлоқда фермер хўжаликларининг эҳтиёжларига қараб барча зарур хизматларни кўрсата оладиган замонавий ишлаб чиқариш ва бозор инфратузилмаларини жадал ривожлантириш;
- фермер хўжаликларининг бошқа корхона ва ташкилотлар билан шартномавий муносабатларига риоя этилишини назорат этиш;
- фермерларнинг тадбиркорлик эркинлиги ва ҳуқуқларини ҳар томонлама муҳофаза этиш, қонунда кўрсатилган ҳуқуқлари бузилишига йўл қўймаслик ва ички фаолиятига аралашувнинг ҳар қандай кўринишига йўл қўймаслик;
- фермерларнинг барқарор даромад олишлари учун керакли шарт-шароитларни таъминлаш ҳамда қишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулотлари нархлари ўртасидаги мутаносиблик, яъни «баҳолар паритети»ни сақлаб бориш;
- уларни илғор технология ва техникалар билан таъминлаш тизимини такомиллаштириш;
- маҳсулотларини сотишнинг энг мақбул йўллари ишлаб чиқиш.

Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туриш жараёни доимо такомиллаштирилиб борилади.

Қисқача хулосалар

Фермер хўжаликлари фаолиятини тартибга солиб туриш-бу уларнинг фаолиятига давлатнинг бевосита аралашуви эмас, балки давлатнинг ўз қўлидаги жуда кучли қурол ва дастаклар билан фермер хўжаликлари фаолиятига таъсир кўрсатиши (уларнинг фаолиятини тартибга солиб туриши)дир.

Фермер хўжаликларининг фаолиятини мувофиқлаштириб бориш ҳамда уларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилиш Ўзбекистон Дехқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси ҳамда Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар палатаси томонидан амалга оширилади.

Давлат томонидан фермер хўжаликлари фаолиятини тартибга солиб туришнинг меъёри ҳақида гап борганда давлатнинг фермер хўжаликлари ўз фаолиятларини нормал олиб бориши учун муҳит (ҳуқуқий, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий) яратиши кўзда тутилади.

Фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш республика ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари, посёлка, қишлоқ ва овул фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари, қишлоқ хўжалик кооперативлари (ширкат хўжаликлари) томонидан амалга оширилади.

Назорат саволлари:

1. Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туриш деганда нимани тушунасан?
2. Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туришни қандай омиллар тақозо этади?
3. Фермер хўжаликлари фаолиятини тартибга солиб туриш ва қўллаб-қувватлаш зарурияти давлат олдида қандай вазифаларни қўяди?

4. Давлат томонидан фермер хўжаликлари фаолиятини тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш қандай усуллар ва шаклларда олиб борилади?
5. Фермер хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш қайси давлат органлари орқали амалга оширилади?

Асосий адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни, Т.: 1998.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишлари тўғрисида»ги Фармони. Халқ сўзи. 2003. 25 март.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 27 октябрдаги «2004-2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш концепцияси тўғрисида»ги фармони, Халқ сўзи. 2003. 28 октябр
4. «Ислохотлар стратегияси–мамлакат иқтисодий салоҳиятини юксалтиришдир». Президент И.Каримовнинг Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил яқунлари ва 2003 йилдаги асосий вазифаларга бағишланган йиғилишида сўзлаган нутқи. Халқ сўзи. 2003. 18 февраль.
5. И.А.Каримов. Дехқон хўжалиги тараққиёти–манбаи, Т.: Ўзбекистон. 1995
6. Қ.Абдурахмонов, Х.Боев. Бозор иқтисодиёти шароитида фермер хўжаликлари.-Т.: Ўзбекистон зиёлилар уюшмаси. 1992
7. Ю.С.Баландин. Крестьянское хозяйство.-М.: Агропромиздат. 1990
8. М.С.Мирсаидов. Тадбиркорлик.-Т.: Ўқитувчи, 1994
9. Ю.С.Хромов. Ферма и агробизнес. М.: Агропромиздат. 1992
- 10.Н.А.Попов Экономика сельского хозяйства.-М.: Дело и сервис. 2000
- 11.Н.Я.Коваленко Экономика сельского хозяйства.-М.: Тандем. 1999
- 12.С.Н.Усмонов, Ю. Т. Дадабоев «Дехканское хозяйство, Т.: 1997.
- 13.М.Бекет Фермерское производство, организация, управление, анализ.-М.: 1989.
- 14.Қ.Чориев, Б.Беркинов, Дехқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юритишнинг ҳуқуқий–меъёрий асослари.-Т.: Шарқ. 2002.

5. Амалий машғулотларни бажариш юзасидан кўрсатмалар

5.1.«Фермер ва деҳқон хўжаликлари иқтисоди» фанининг мазмуни, вазифалари ва ўрганиш усуллари

Дарс мақсади: Талабаларда фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти ҳамда унинг предмети, вазифалари, усуллари ва методлари тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти курсининг предмети, методлари, вазифаларини ва ўрганиш усуллари тавсифлай олади.

3. Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисоди фанини ўрганиш усуллари тавсифлай олади.

4. Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисоди фанини қишлоқ хўжалиги умумий иқтисодий қонуниятларининг муайян бир хўжалик шароитида амал қилиши хусусиятларини изоҳлай олади.

Керакли манбалар: Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти курсидан тайёрланган маъруза матни.

Ишни бажариш тартиби:

1. Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти курсининг предмети, методлари, вазифаларини ва ўрганиш усуллари.

3. Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисоди фанини ўрганиш усуллари.

4. Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисоди фанини қишлоқ хўжалиги умумий иқтисодий қонуниятларининг муайян бир хўжалик шароитида амал қилиши хусусиятлари.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни.-Т.: 1998.

2. Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни, Т.: 1998.

3. Абдурахмонов К. Боев Х. Бозор иқтисодиёти шароитида фермер хўжаликлари.-Т.: 1992.

5.2. Деҳқон хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари

Дарс мақсади: Талабаларда деҳқон хўжалигининг моҳияти, ривожланиш хусусиятлари, ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари ва қишлоқ хўжалигида тутган ўрни тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. Деҳқон хўжалигининг моҳияти, ривожланиш хусусиятларини ва қишлоқ хўжалигида тутган ўрни ва вазифаларини айтиб бера олади.

2. Деҳқон хўжалигининг ташкилий-иқтисодий асосларини изоҳлай олади.

3. Деҳқон хўжалигининг ҳуқуқий асосларини асослай олади.

Керакли манбалар: Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти курсидан тайёрланган маъруза матни.

Ишни бажариш тартиби:

1. Деҳқон хўжалигининг моҳияти, ривожланиш хусусиятларини ва қишлоқ хўжалигида тутган ўрни ва вазифалари.

2. Деҳқон хўжалигининг ташкилий-иқтисодий асослари.

3. Деҳқон хўжалигининг ҳуқуқий асослари.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни.-Т.: 1998 .

2. Р.Ҳ. Ҳусанов, М.Қосимов Деҳқон хўжалигини юритишнинг илмий ва амалий асослари.-Т.: Чўлпон. 2000.

3. У.Маҳмадиев Деҳқон ва фермер хўжалиги иқтисоди, маъруза матни.-Т.: ТДИУ. 2000.

4. Қ.Чориев, Б.Беркинов Деҳқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юритишнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари.-Т.: Шарқ. 2002.

5.3. Фермер хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари

Дарс мақсади: Талабаларда фермер хўжалигининг моҳияти, ривожланиш хусусиятлари, ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари ва қишлоқ хўжалигида тутган ўрни тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. Фермер хўжалигининг моҳияти, ривожланиш хусусиятларини баён қила олади.
2. Фермер хўжалигининг қишлоқ хўжалигида тутган ўрни ва вазифаларини айтиб бера олади.
3. Фермер хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асосларини изоҳлай олади.

Керакли манбалар: Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти курсидан тайёрланган маъруза матни.

Ишни бажариш тартиби:

1. Фермер хўжалигининг моҳияти, ривожланиш хусусиятлари.
2. Фермер хўжалигининг қишлоқ хўжалигида тутган ўрни ва вазифалари.
3. Фермер хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни.-Т.: 1998.
2. У.Махмадиев Деҳқон ва фермер хўжалиги иқтисоди, маърузалар матни.-Т.: ТДИУ, 2000.
3. Қ.Чориев, Б.Беркинов, Деҳқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юритишнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари.-Т.: Шарқ, 2002.

5.4. Деҳқон ва фермер хўжаликларининг ер-сув ва меҳнат ресурслари, улардан унумли фойдаланиш

Дарс мақсади: Талабаларда деҳқон ва фермер хўжаликларининг ер-сув ва меҳнат ресурслари, улардан унумли фойдаланиш тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. Фермер ва деҳқон хўжаликларида ер ресурсларининг хусусиятларини ва ер ажратиш тартиб қоидаларини айтиб бера олади.
2. Фермер хўжалигида ер ҳақи, уни ҳисоблаш тартибини тавсифлай олади.
3. Деҳқон ва фермер хўжаликларининг меҳнат ресурслари хусусиятларини тавсифлай олади.
4. Деҳқон ва фермер хўжаликларининг меҳнат ресурслари ва улардан фойдаланишни ташкил этиш усуллари изоҳлай олади.

Керакли манбалар: Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти курсидан тайёрланган маъруза матни.

Ишни бажариш тартиби:

1. Фермер ва деҳқон хўжаликларида ер ресурсларининг хусусиятларини ва ер ажратиш тартиб қоидалари.
2. Фермер хўжалигида ер ҳақи, уни ҳисоблаш тартиби.
3. Деҳқон ва фермер хўжаликларининг меҳнат ресурслари хусусиятлари.
4. Деҳқон ва фермер хўжаликларининг меҳнат ресурслари ва улардан фойдаланишни ташкил этиш усуллари.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни.-Т.: 1998.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни.-Т.: 1998.
3. У.Махмадиев Деҳқон ва фермер хўжалиги иқтисоди, маърузалар матни.-Т.: ТДИУ. 2000.

5.5. Деҳқон ва фермер хўжаликларининг мол-мулки, улардан мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланиш

Дарс мақсади: Талабаларда деҳқон ва фермер хўжаликларининг мол-мулки, улардан мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланиш тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. Деҳқон ва фермер хўжалиги мол-мулки таркибини баён қила олади.
2. Деҳқон ва фермер хўжалигида мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи тартиб қоидаларини айтиб бера олади.
3. Деҳқон ва фермер хўжаликларининг пул маблағларини ва хўжалик мол-мулкидан мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланиш тартибини изоҳлай олади.

Керакли манбалар: Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти курсидан тайёрланган маъруза матни.

Ишни бажариш тартиби:

1. Деҳқон ва фермер хўжалиги мол-мулки таркиби.
2. Деҳқон ва фермер хўжалигида мулкка эгаллик қилиш ҳуқуқи тартиб қоидалари.
3. Деҳқон ва фермер хўжаликларининг пул маблағларини ва хўжалик мол-мулкидан мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланиш тартиби.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни. Т.: 1998.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни, Т.: 1998.
3. У.Маҳмадиев Деҳқон ва фермер хўжалиги иқтисоди, маърузалар матни, Т.: ТДИУ. 2000.
4. Қ.Чориев, Б.Беркинов Деҳқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юритишнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари-Т.: Шарқ. 2002.

5.6. Фермер ва деҳқон хўжаликларининг моддий-техник ресурслар билан таъминлаш ва уни такомиллаштириш

Дарс мақсади: Талабаларда фермер ва деҳқон хўжаликларининг моддий-техник ресурслар билан таъминлаш ва уни такомиллаштириш тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. Моддий-техник ресурслар билан таъминлаш тизимининг хусусиятларини баён қила олади.
2. Моддий-техник ресурслардан оқилона фойдаланиш тартиб қоидаларини айтиб бера олади.
3. Фермер хўжаликларини моддий-техник ресурслар билан таъминлаш йўналишлари тавсифлай олади.
4. Фермер хўжаликларини моддий-техник ресурслардан фойдаланишларини такомиллаштиришни изоҳлай олади.

Керакли манбалар: Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти курсидан тайёрланган маъруза матни.

Ишни бажариш тартиби:

1. Моддий-техник ресурслар билан таъминлаш тизимининг хусусиятлари.
2. Моддий-техник ресурслардан оқилона фойдаланиш тартиб қоидалари.
3. Фермер хўжаликларини моддий-техник ресурслар билан таъминлаш йўналишлари.
4. Фермер хўжаликларини моддий-техник ресурслардан фойдаланишларини такомиллаштириш.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни. Т.: 1998.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни, Т.: 1998 .
3. Қ.Чориев, Б.Беркинов, «Деҳқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юритишнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари», Т.: Шарқ, 2002.

5.7. Инфратузилма хизматлари ва уни такомиллаштириш

Дарс мақсади: Талабаларда инфратузилма хизматлари ва уни такомиллаштириш тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. Инфратузилманинг моҳиятини баён қила олади.
2. Инфратузилманинг гуруҳланиши айтиб бера олади.
3. Фермер хўжаликларига хизмат кўрсатувчи инфратузилмаларни шакллантиришни тавсифлай олади.

Керакли манбалар: Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти курсидан тайёрланган маъруза матни.

Ишни бажариш тартиби:

1. Инфратузилманинг моҳияти.
2. Инфратузилманинг гуруҳланиши.
3. Фермер хўжалигига хизмат кўрсатувчи инфратузилмани шакллантириш.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни, Т.: 1998.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни, Т.: 1998 .
3. Қ.Чориев, Б.Беркинов, «Деҳқон ва фермер хўжалиқларини ташкил этиш ва юритишнинг ҳуқуқий–меъёрий асослари», Т.: Шарқ, 2002.

5.8. Маҳсулот сотишни асосий йўналишлари ва уларни такомиллаштириш

Дарс мақсади: Талабаларда маҳсулот сотишни асосий йўналишлари ва уларни такомиллаштириш тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. Қишлоқ хўжалиги корхоналарини моҳиятини ва корхоналарда маҳсулот тайёрлаш тизимини ривожланишини айтиб бера олади.
2. Давлат эҳтиёжлари учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлаш тизимини такомиллаштириш йўлларини тавсифлай олади.
3. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини шартномалар асосида тайёрлашни тавсифлай олади.
4. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини шартномалар асосида сотишни такомиллаштиришни изоҳлай олади.

Керакли манбалар: Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти курсидан тайёрланган маъруза матни.

Ишни бажариш тартиби:

1. Қишлоқ хўжалиги корхоналарини моҳиятини ва корхоналарда маҳсулот тайёрлаш тизимини ривожланиши.
2. Давлат эҳтиёжлари учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлаш тизимини такомиллаштириш йўллари.
3. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини шартномалар асосида тайёрлаш.
4. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини шартномалар асосида сотишни такомиллаштириш.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни, Т.: 1998.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни, Т.: 1998 .
3. Қ.Чориев, Б.Беркинов, «Деҳқон ва фермер хўжалиқларини ташкил этиш ва юритишнинг ҳуқуқий–меъёрий асослари», Т.: Шарқ, 2002.

5.9. Деҳқон ва фермер хўжалиқларининг давлат ҳамда бошқа корхона ва ташкилотлар билан иқтисодий алоқалари

Дарс мақсади: Талабаларда деҳқон ва фермер хўжалиқларининг давлат ҳамда бошқа корхона ва ташкилотлар билан иқтисодий алоқалари тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. Иқтисодий алоқалар моҳиятини баён қила олади.
2. Деҳқон ва фермер хўжалиқларининг иқтисодий алоқалари объектларини айтиб бера олади.
3. Фермер хўжалиқларининг фаолиятини мувофиқлаштирувчи давлат муассасалари билан ўзаро иқтисодий алоқаларини тавсифлай олади.
4. Фермер хўжалиқлари ва хизмат кўрсатувчи корхоналар ўртасидаги иқтисодий алоқаларни тавсифлай олади.

Керакли манбалар: Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти курсидан тайёрланган маъруза матни.

Ишни бажариш тартиби:

1. Иқтисодий алоқалар моҳияти.
2. Деҳқон ва фермер хўжалиқларининг иқтисодий алоқалари объектлари.

3. Фермер хўжаликларининг фаолиятини мувофиқлаштирувчи давлат муассасалари билан ўзаро иқтисодий алоқалари.
4. Фермер хўжаликлари ва хизмат кўрсатувчи корхоналар ўртасидаги иқтисодий алоқалар.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни, Т.: 1998.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни, Т.: 1998 .
3. Қ.Чориев, Б.Беркинов, «Деҳқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юритишнинг хукукий–меъёрий асослари», Т.: Шарқ, 2002.

5.10. Хўжалик фаолияти иқтисодий самарадорлиги ва унинг таҳлили

Дарс мақсади: Талабаларда хўжалик фаолияти иқтисодий самарадорлиги ва унинг таҳлили тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. Иқтисодий самарадорликнинг моҳиятини ва самарадорлик мезонларини айтиб бера олади.
2. Иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини аниқлаш усулларини изоҳлай олади.
3. Фойда ва рентабелликни изоҳлай олади.
4. Инвестициялар самарадорлигини аниқлаш усулларини изоҳлай олади.

Керакли манбалар: Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти курсидан тайёрланган маъруза матни.

Ишни бажариш тартиби:

1. Иқтисодий самарадорликнинг моҳиятини ва самарадорлик мезонларини.
2. Иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини аниқлаш усуллари.
3. Фойда ва рентабеллик.
4. Инвестициялар самарадорлигини аниқлаш усуллари.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни, Т.: 1998.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни, Т.: 1998 .
3. Қ.Чориев, Б.Беркинов, «Деҳқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юритишнинг хукукий–меъёрий асослари», Т.: Шарқ, 2002.

5.11. Фермер хўжаликларини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш

Дарс мақсади: Талабаларда фермер хўжаликларини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш тўғрисида тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туришнинг моҳияти, зарурияти ва ўзига хос хусусиятларини айтиб бера олади.
2. Давлатнинг фермер хўжаликларини тартибга солиш ҳамда қўллаб-қувватлашдаги асосий вазифалари ва уни амалга ошириш шакл ва усулларини изоҳлай олади.
3. Фермер хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини зарурлигини тавсифлай олади.
4. Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туришни такомиллаштириш йўллари изоҳлай олади.

Керакли манбалар: Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти курсидан тайёрланган маъруза матни.

Ишни бажариш тартиби:

1. Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туришнинг моҳияти, зарурияти ва ўзига хос хусусиятлари.
2. Давлатнинг фермер хўжаликларини тартибга солиш ҳамда қўллаб-қувватлашдаги асосий вазифалари ва уни амалга ошириш шакл ва усуллари.
3. Фермер хўжаликларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини зарурлиги.
4. Фермер хўжаликлари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиб туришни такомиллаштириш йўллари.

Адабиётлар:

- 1.Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни.-Т.: 1998.
- 2.Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни.-Т.: 1998.
- 3.Қ.Чориев, Б.Беркинов, «Деҳқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юритишнинг ҳуқуқий–меъёрий асослари».-Т.: Шарқ. 2002.

5.12. Фермер ва деҳқон хўжаликларини бошқариш

Дарс мақсади: Фермер ва деҳқон хўжаликларини бошқариш талабаларда тўғрисида талабаларда тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. Фермер ва деҳқон хўжаликклигида бошқарув тизими ва уни йўллари изохланг.
2. Фермер ва деҳқон хўжаликларини молиявий манбаларини бошқариш усулларини ёритинг.
3. Фермер ва деҳқон хўжаликларида ишчи-ходимларни самарали бошқаришнинг замонавий усулларини изохланг.

Керакли манбалар: Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти курсидан тайёрланган маъруза матни.

Ишни бажариш тартиби:

1. Фермер ва деҳқон хўжаликклигида бошқарув тизими ва уни йўллари.
2. Фермер ва деҳқон хўжаликларини молиявий манбаларини бошқариш.
3. Фермер ва деҳқон хўжаликларида ишчи-ходимларни бошқариш.

Адабиётлар:

- 1.Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни.-Т.: 1998.
- 2.Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни.-Т.: 1998 .
- 3.Қ.Чориев, Б.Беркинов, «Деҳқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юритишнинг ҳуқуқий–меъёрий асослари».-Т.: Шарқ. 2002.

5.13. Фермер хўжалигини тижорат фаолияти

Дарс мақсади: Фермер хўжалигини тижорат фаолияти тўғрисида талабаларда тушунчалар ҳосил қилдириш.

Идентив ўқув мақсадлари:

1. Фермер хўжаликларида пул маблағлари ва моддий қийматликларни ҳосил бўлиш манбаларини ёритинг.
2. Фермер хўжаликларига кредит ажратиш ва кредит манбаларини санаб ўтинг.
3. Фермер хўжаликларига банк ссудалари ва дотациялар ажратиш тартибини тушунтиринг.

Керакли манбалар: Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисодиёти курсидан тайёрланган маъруза матни.

Ишни бажариш тартиби:

1. Фермер хўжаликларида пул маблағлари ва моддий қийматликларни ҳосил бўлиш манбаларини ёритинг.
2. Фермер хўжаликларига кредит ажратиш ва кредит манбаларини санаб ўтинг.
3. Фермер хўжаликларига банк ссудалари ва дотациялар ажратиш ва қайтариш тартибини тушунтиринг.

Адабиётлар:

- 1.Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни.- Т.: 1998.
- 2.Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни.-Т.: 1998.
- 3.Қ.Чориев, Б.Беркинов, «Деҳқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юритишнинг ҳуқуқий–меъёрий асослари».-Т.: Шарқ. 2002.

6. «Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти» фанидан ТАЛАБАЛАР МУСТАҚИЛ ИШ ТОПШИРИҚЛАРИ

1. Микро ва макро даражада фан объекти ва субъектларини изоҳлаб беринг.
2. Шахсий томорқа хўжаликлари (деҳқон хўжаликлари)ни ривожланиш босқичлари ва уни мамлакат ҳаётидаги иқтисодий аҳамиятини ёритиб беринг.
3. Фермер хўжаликларини ривожланиш босқичлари ва унинг меъёрий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш йўналишларини очиб беринг
4. Фермер хўжаликларининг ер-сув ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишни ошириш йўллари ва омилларини кўрсатиб беринг
5. Фермер хўжаликларининг ишлаб чиқариш воситаларидан самарали фойдаланиш кўрсаткичларини ҳисоблаб беринг.
6. Фермер хўжаликларини моддий-техник ресурслар билан таъминлаш тизимини такомиллаштиришда молиявий лизингни тутган ўрни ва уни ҳозирги кунда ривожланишидаги муаммоларни ёритиб беринг.
7. Фермер хўжаликларида молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш кўрсаткичларини аниқлаб беринг..
8. Аграр секторда инфратузилма хизматларини ташкил этиш жараёни ва унинг хусусиятларини очиб беринг
9. Фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш харажатларининг таркибий тузилиши ва баҳонинг шаклланиш тамойилларини ёритиб беринг.
10. Фермер хўжаликлари фаолиятининг иқтисодий самарадорлиги кўрсаткичларини таҳлил этинг ва умумий иқтисодий самарадорликни ошириш омиллари (ФТТ, инновацион технологиялар) ни ёритинг.
11. Фермер хўжаликларини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш усуллари ҳамда дастакларини ёритиб беринг..
12. Фермер ва деҳқон хўжаликларини бошқариш тизимининг вазифалари ва ўзига хос хусусиятларини таҳлил этинг. Режалаштириш турлари ва уларнинг вазифаларини ёритиб беринг.
13. Маълумотлар асосида қишлоқ хўжалик маҳсулотларини оптимал сотиш каналларини аниқланг ва зарурий қарорлар қабул қилинг. Фермер хўжаликларининг тижорат фаолияти ва уни ўзига хос хусусиятларини ёритинг.

ФАН БЎЙИЧА НАЗОРАТ САВОЛЛАР:

1. Фермер ва деҳқон хўжаликлари иқтисоди» фанининг мазмуни, вазифалари ва ўрганиш усуллари.
Асосий тушунча ва иборалар: Фан предмети ва объекти, бошқа фанлар билан алоқалари, илмий тадқиқотлари методи, мақсад, вазифалар, деҳқон ва фермер хўжаликларини иқтисодиёти.
2. Деҳқон хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари.
Асосий тушунча ва иборалар: Деҳқон хўжалиги, колхоз, совхоз, ширкат, ёрдамчи хўжалик, деҳқон хўжалигини ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий жиҳатлари.
3. Фермер хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари.
Асосий тушунча ва иборалар: Фермер хўжалиги, колхоз, совхоз, ширкат, ёрдамчи хўжалик, фермер хўжалигини ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий жиҳатлари.
4. Деҳқон ва фермер хўжаликларининг ер-сув ва меҳнат ресурслари, улардан унумли фойдаланиш.
Асосий тушунча ва иборалар: ер ресурслари, сув ресурслари, меҳнат ресурслари, ер ҳақи, СФУ.
5. Деҳқон ва фермер хўжаликларининг мол-мулки, улардан мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланиш.
Асосий тушунча ва иборалар: хўжалик мол-мулки, мулкка эгалик қилиш ҳуқуқи, пул маблағлари, асбоб-ускуна ва ашё-анжомлар, ёқилғи-мойлаш материаллари, ем-хашак, органик ва минерал ўғитлар.

6. Фермер ва деҳқон хўжаликларининг моддий-техник ресурслар билан таъминлаш ва уни такомиллаштириш.

Асосий тушунча ва иборалар: моддий-техник ресурс, тўлиқ бандлик, ишлаб чиқариш, асбоб-ускуна ва ашё-анжомлар, ёқилғи-мойлаш материаллари, ем-хашак, органик ва минерал ўғитлар, МТП, лизинг.

7. Инфратузилма хизматлари ва уни такомиллаштириш.

Асосий тушунча ва иборалар: инфратузилма, бозор инфратузилмаси ижтимоий инфратузилма, институционал инфратузилма, иқтисодиётнинг сервислашуви, дилер, агрохимия, транш маблағлари.

8. Маҳсулот сотишни асосий йўналишлари ва уларни такомиллаштириш.

Асосий тушунча ва иборалар: қишлоқ хўжалиги корхоналари, шартнома, сотув канал, дебиторлик ва кредиторлик қарз, диверсион нарх, рентабеллик.

9. Деҳқон ва фермер хўжаликларининг давлат ҳамда бошқа корхона ва ташкилотлар билан иқтисодий алоқалари.

Асосий тушунча ва иборалар: Иқтисодий алоқалар, банк-кредит, солиқ органлари, нафақа таъминоти тизими, экология билан шуғулланувчи органлар, банк, молия, суғурта.

10. Хўжалик фаолияти иқтисодий самарадорлиги ва унинг таҳлили.

Асосий тушунча ва иборалар: самарадорлик, фойда, рентабеллик, инвестиция, самара, қиймат, ялпи даромад, натура кўрсаткич, асосий фонд, капитал сарф, соф тушум, маҳсулот таннарх, меҳнат унумдорлиги.

11. Фермер хўжаликларини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш.

Асосий тушунча ва иборалар: Бозор механизми, тартибга солиш тизими, қўллаб-қувватлаш вазибалари, инвестиция, капитал, банк кредитлари, қўллаб-қувватлаш тизими, ахборот-маслаҳат, ҳуқуқий химоя, бевосита ва билвосита усул.

12. Фермер ва деҳқон хўжаликларини бошқариш

Асосий тушунча ва иборалар: хўжаликни бошқариш, бошқарув органлари, объект ва субъект, иқтисодий ричаг, инсонларни бошқариш, молиявий бошқарув.

13. Фермер хўжалигини тижорат фаолияти

Асосий тушунча ва иборалар: сотиш канали, ижара, дотация, банк кредити, фоиз ставкаси, дебиторлик ва кредиторлик қарзлар, маркетинг, бозор конъюктураси, шартнома.

ЎЗ-ЎЗИНИ ТЕКШИРИШ УЧУН НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

«Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти» фанидан тест саволлари

1. Фермер хўжалиги деб қандай хўжаликка айтилади?

А. Хўжаликка мустақил тарзда юритувчи, юридик шахс ҳуқуқига эга бўлмаган, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан шуғулланувчи субъект фермер хўжалиги ҳисобланади;

Б. Хўжалик мустақил тарзда юритувчи, юридик шахс ҳуқуқига эга бўлган, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи субъект фермер хўжалиги бўлиб ҳисобланади;

В. Юридик шахс ҳуқуқига эга бўлган, хўжалик мустақиллигига эга бўлмаган, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи субъект фермер хўжалиги бўлиб ҳисобланади;

Г. Юридик шахс ҳуқуқига ва хўжалик мустақиллигига эга бўлмаган, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи субъект фермер хўжалиги бўлиб ҳисобланади;

Д. Тўғри жавоб йўқ.

1. Деҳқон хўжалиги деб қандай хўжаликка айтилади?

А. Деҳқон хўжалиги ўз оиласи аъзоларини қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабини қондириш мақсадида, шахсий меҳнати асосида маҳсулот ишлаб чиқарувчи субъектдир;

Б. Деҳқон хўжалиги турли корхоналар талабини қондириш мақсадида, шахсий меҳнати асосида маҳсулотишлаб чиқарувчи субъектдир;

- В. Дехқон хўжалиги оилавий майда товар хўжалиги бўлиб, оила аъзоларининг шахсий меҳнати асосида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаради;
 Г. Юқоридагиларни ҳаммаси тўғри; Д. Тўғри жавоб йўқ.
2. Фермерлар ва дехқон хўжалиги ҳажмига қандай омиллар таъсир этади?
 А. Табиий шарт-шароитлар, хўжалик ишлаб чиқариш йўналиши;
 Б. Ишлаб чиқариш интенсивлиги, хўжалик аъзоларининг асосий иш жойидан узоқлиги;
 В. Инфратузилма хизматини қандай ташкил этилганлиги, хўжалик бошлиғини тадбиркорлиги қобилияти, уларни иқтисодий малакаси;
 Г. Юқоридагиларни ҳамма тўғри; Д. Тўғри жавоб йўқ.
3. Андижон, Фарғона, Наманган, Самарқанд вилоятларидаги фермер хўжалигида 1-бош шартли қорамол ҳисобига қанча суғориладиган ер ажратилади?
 А. 0,1-гектардан; Б. 0,2-гектардан; В. 0,3-гектардан; Г. 0,4-гектардан;
 Д. 0,5-гектардан.
4. Бошқа вилоятлар ва Қорақалпоғистон Республикасида қанчадан суғориладиган ер ажратилади?
 А. 0,15-гектардан; Б. 0,25-гектардан; В. 0,35-гектардан; Г. 0,45-гектардан;
 Д. 0,55-гектардан.
5. Фермер хўжаликларида лалмикор ерлардан қанчадан кам бўлмаслиги керак?
 А. 1,0-гектардан; Б. 2,0-гектардан; В. 3,0-гектардан; Г. 4,0-гектардан;
 Д. 5,0-гектардан;
6. Фермер хўжаликларида пахтачилик ва ғаллачилик учун камида қанчадан ер ижарага берилади?
 А. 5,0-гектардан; Б. 10,0-гектардан; В. 15,0-гектардан; Г. 20,0-гектардан;
 Д. Тўғри жавоб йўқ.
7. Фермер хўжаликларида боғдорчилик, узумчилик, сабзавотчилик ва бошқа экинлар учун қанча ер ажратилади?
 А. 2,0 гектардан; Б. 3,0 гектардан; В. 4,0 гектардан; Г. 5,0 гектардан;
 Д. Тўғри жавоб йўқ.
8. Фермер хўжалигига ижарага ер қайси муддатгача берилиши мумкин?
 А. 10-йилгача; Б. 20-йилгача; В. 30-йилгача; Г. 40-йилгача; Д. 50-йилгача.
9. «Фермер хўжалиги» рўхатдан ўтилгандан бошлаб неча йил ундан ер солиғи олинмайди?
 А. 1 – йил давомида; Б. 2 – йил давомида; В. 3 – йил давомида;
 Г. 4 – йил давомида; Д. Тўғри жавоб йўқ.
10. Ерга тўланадиган ҳаққа қайси омил таъсир этади?
 А. Ижарага берилган ерга сарфланган капитал маблағ, бу ерда тикланган иншоотлар амортизацияси; Б. Бир гектар ҳисобига олинган фойда;
 В. Ер майдони сифати, уни сув билан таъминланганлиги;
 Г. Юқоридагиларни ҳаммаси; Д. Тўғри жавоб йўқ.
11. Фермер ва дехқон хўжалиги мол-мулкларига нималар киради?
 А. Уй-жойлар, хўжалик иморатлари, қишлоқ хўжалик экинлари ва кўчатлар, дов-дарахтлар, чорва моллари;
 Б. Техника воситалари, асбоб-ускуналар, транспорт воситалари;
 В. Ишлаб чиқариш фаолияти, натижасида олинган маҳсулотлар, олинган даромад, пул маблағлари;
 Г. Юқоридагиларни ҳаммаси; Д. Тўғри жавоб йўқ.
12. Фермер хўжалиги аъзолари меҳнатига қандай ҳақ тўланади?
 А. Пул билан; Б. Натура билан; В. Пул ва натура билан;
 Г. Тўғри жавоб йўқ. Д. Ҳамма жавоб тўғри
13. Фермер хўжаликларининг пул жамғармаларининг ҳосил бўлиш манбаалари қуйидагилар бўлиши мумкин?
 А. Фермер хўжалиги аъзоларининг пул ва моддий маблағлари;

- Б. Товарлар ва хизматлар реализациясидан олинган даромадлар (фойдалар);
 В. Қимматли қоғозлардан олинган даромадлар;
 Г. Кредитлар, хайриялар ва бошқа даромадлар;
 Д. Юқоридагиларни ҳаммаси.
14. Фермер хўжалиги ҳисоб-китоб счётидаги маблағлар қандай тасарруф қилинади?
 А. Фермер хўжалигининг ўзи эркин тасарруф этади;
 Б. Туман ҳокимининг руҳсати билан тасарруф қилинади;
 В. Ширкат, жамоа хўжалиги руҳсати билан тасарруф қилинади;
 Г. Юқоридагиларни ҳаммаси тўғри;
 Д. Тўғри жавоб йўқ.
15. Фермер хўжалигида иш тартибини ким белгилайди?
 А. Фермер хўжалигида иш тартибини хўжалик бошлиғи белгилайди;
 Б. Фермер хўжалигида иш тартибини ширкат ёки жамоа хўжалиги белгилайди;
 В. Фермер хўжалигида иш тартибини давлат томонидан белгиланади;
 Г. Юқоридагиларни ҳаммаси тўғри; Д. Тўғри жавоб йўқ.
16. Фермер, деҳқон хўжалигида ишлаган вақт узлуксиз меҳнат стажига қўшиб ҳисобланади агарда:
 А. Фермер хўжалиги қонун қоидаларига асосланиб, прогул қилмасдан ишласа;
 Б. Фермер хўжалиги қонун қоидаларига асосланиб, доимий иш нормасини ошириб бажарса;
 В. Ижтимоий суғурта бадалларини тўланганлигини тасдиқловчи ҳужжат бўлган тақдирда;
 Г. Юқоридагиларни ҳаммаси тўғри;
 Д. Тўғри жавоб йўқ.
17. Иш стажига оид меҳнат дафтарчаларини:
 А. Фермер хўжалиги бошлиғи томонидан;
 Б. Ширкат хўжалиги бошлиғи томонидан;
 В. Қишлоқ кенгаши раиси томонидан;
 Г. Туман ҳокимиятини тегишли бўлими томонидан тасдиқланади.
18. Фермер хўжалиги бошлиғига қуйидаги ҳуқуқлар берилган:
 А. Хўжалик томонидан иш кўриш;
 Б. Юридик ва жисмоний шахслар билан шартномалар тузиш;
 В. Ишонч қоғозларини бериш, банкда ҳисоб варақларини очиш;
 Г. Юқоридагиларни ҳаммаси тўғри;
 Д. Тўғри жавоб йўқ.
19. Фермер, деҳқон хўжалиги мол-мулкларидан унумли фойдаланиш йўналишлари:
 А. Мавжуд техника воситаларидан интенсив фойдаланиш, уларни ўз вақтида таъмирлаш, ҳайдовчи малакасини ошириш, от-арава транспортдан фойдаланиш ва ҳ.к.;
 Б. Фермер ва деҳқон хўжаликларини иши кам қувватли, универсал, кичик ҳажмдаги техника воситалари ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш;
 В. Фермеларга иқтисодий таълим бериш учун курслар очиш;
 Г. Юқоридагиларни ҳаммаси тўғри;
 Д. Тўғри жавоб йўқ.
20. Ижарага олинган техника воситасига амортизация нормасига мувофиқ ижара ҳақи қандай белгиланади? Масалан: Т-28 ХЧМ тракторини йиллик амортизация суммаси 25000 сўм, техника берувчи корхонани рентабеллиги 30 %. Шунда кунлик ижара ҳақи:
 А. 89,04 сўми; Б. 95,51 сўми; В. 100,0 сўми; Г. 105,04 сўми ташкил этади.
21. Фермер хўжалиги экин майдонини қандай режалаштиради? Масалан: 2000 йилда фермер давлатга 30 т. буғдой, бошқа корхоналарга 10 т., ўз аъзоларига 5 т. буғдой сотмоқчи. Уруғ экиш нормаси 1-гектарга 80 кг режалаштирган буғдой ҳосилдорлиги 20 ц. шунда қанча майдонга буғдой экилади:
 А. 20,5 гектар; Б. 23,4 гектар; В. 25,0 гектар; Г. 27,7 гектар; Д. жавоб йўқ.

22. Талаб қилинадиган шартли равишдаги ишловчилар сони қандай аниқланади? Масалан: жами иш соати 10000 киши соат. Қишлоқ хўжалигида 1-йилда 280 кун ишлаши лозим. Бир сменадаги иш соати 7 соатдан иборат. Талаб қилинадиган ишловчилар:
 А. 1-киши; Б. 2-киши; В. 3-киши; Г. 4-киши; Д. 5-киши;
23. Тракторчига меҳнат ҳақи қанча бўлади, агарда у 35 гектар майдонни икки ёқлама борона қилса, смена унумдорлиги 42 гектар бўлиб унга V– разряд билан 107,80 сўмдан меҳнат ҳақи тўланса:
 А. 107,80 сўм; Б. 179,57 сўм;
 В. 215,60 сўм; Г. 225,00 сўм; Д. Тўғри жавоб йўқ.
24. Талаб қилинадиган трактор қандай аниқланади, агарда ҳайдалган ер 35 гектар, агротехника муддатидаги иш куни 4 кун, смена унумдорлиги 6 гектар, смена коэффиценти 1,5 бўлса:
 А. 1-трактор; Б. 2-трактор; В. 3-трактор; Г. 4-трактор; Д. Тўғри жавоб йўқ
25. Фондлар билан қуроолланганлик даражаси қандай аниқланади, агар асосий ишлаб чиқариш фондлари 12000 минг сўм, ялпи маҳсулот 10000 сўм, айланма фондлар 6000 минг сўм, ишловчилар сони 1250 киши, экин майдони 950 гектар:
 А. 8 минг сўм; Б. 9,6 минг сўм;
 В. 14,4 минг сўм; Г. 18,9 минг сўм; Д. Тўғри жавоб йўқ.
25. Фондлар билан таъминланганлик даражаси қандай аниқланади, агар асосий ишлаб чиқариш фондлари 12000 минг сўм, ялпи маҳсулот 10000 сўм, айланма фондлар 6000 минг сўм, ишловчилар сони 1250 киши, экин майдони 950 гектар:
 А. 8 минг сўм; Б. 9,6 минг сўм;
 В. 14,4 минг сўм; Г. 18,9 минг сўм; Д. Тўғри жавоб йўқ.
26. Ишлаб чиқариш инфратузилмасига нималар киради?
 А. Фермер хўжалигини бутун фаолиятига хизмат кўрсатувчи тармоқлар;
 Б. Фермер хўжалигини ишлаб чиқариш соҳасидаги хизмат кўрсатувчи тармоқлар;
 В. Фермер хўжалигини ишлаб чиқариш ва ижтимоий соҳасига хизмат кўрсатувчи тармоқлар;
 Г. Юқоридагиларни ҳаммаси тўғри;
 Д. Тўғри жавоб йўқ.
27. Фермер хўжалигида сармояни қоплаш муддати қандай аниқланади, агарда капитал қўйилгани қўллаш натижасида олинган ялпи маҳсулот 5000 минг сўм, фойда 2000 минг сўм, сарфланган капитал қўйилма 10000 минг сўм:
 А. 5 йил; Б. 2 йил; В. 1,4 йил; Г. Тўғри жавоб йўқ.
28. Фермер хўжалигини рентабеллиги қанчага тенг, агарда ялпи маҳсулот 10000 минг сўм, товар маҳсулоти 8000 минг сўм, сотилган маҳсулот тўла таннархи 6000 сўм:
 А. 20,0 %; Б. 25,0 %;
 В. 33,3 %; Г. 40,5 %; Д. Тўғри жавоб йўқ.
29. Давлат буюртмаси қайси маҳсулотлар бўйича белгиланади.
 А. Пахта; Б. Буғдой;
 В. Пахта ва буғдой; Г. Шоли; Д. Тўғри жавоб йўқ.
30. Давлат буюртмаси бўйича сотиб олинган маҳсулот неча фоиз белгиланган.
 А. 20 фоиз; Б. 30 фоиз;
 В. 40 фоиз; Г. 50 фоиз; Д. Тўғри жавоб йўқ.
31. Фермер ва деҳқон хўжалиги ўртасидаги асосий фарқлар нималардан иборат.
 А. Ерни ижарага олинганлиги;
 Б. Оилавий майда товар хўжалиги, оила аъзоларининг шахсий меҳнатига асосланганлиги, мерос қилиб қолдирилган ерда, асосан ўз эҳтиёжи учун маҳсулот етиштириш;
 В. Ёлланган меҳнатга асосланганлиги;
 Г. Товар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш бўлганлиги;
 Д. Тўғри жавоб йўқ.
32. Ким фермер хўжалигининг раҳбари бўла олади?

- Г. Хорижий мулк
 Д. Акционерлик мулки
44. Деҳқон хўжаликларини иқтисодий асосини ташкил этади
 А. Давлат мулки
 Б. Биргаликдаги мулк
 В. Хусусий мулк
 Г. Ширкат мулки
 Д. Шерикчилик мулки
45. Қишлоқ хўжалигида қуйидаги мулк шакллари мавжуд
 А. Давлат, ижара, хусусий ва шерикли мулк
 Б. Ширкат, жамоа, шахсий, хорижий мулк
 В. Ширкат, хусусий, давлат, жамоа ва шахсий мулк
 Г. Жамоа, акционерлик
 Д. Кооператив ва давлат
46. Бозор иқтисодиёти шароитида интенсификациялаштириш йўналишлари.
 А. Янги ерларни ўзлаштириш
 Б. Меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари
 В. Фан-техника, технологияни ривожлантириб химиялаштириш, мелиорацияни, механизациялаштириш
 Г. Техникадан унумли фойдаланиш
 Д. Тўғри жавоб йўқ
47. Корхонани иқтисодий самарадорлик даражасини қайси кўрсаткич ифодалайди?
 А. Таннарх даражаси, фондлар сифими
 Б. Даромадлилик, рентабеллик даражаси
 В. Ҳосилдолик, маҳсулдорлик
 Г. Фондлар қиймати
 Д. Ҳамма жавоблар тўғри.
48. Рентабеллик даражасини аниқлаш тартиби.
 А. Ялпи маҳсулот қийматини ишчилар сонига тақсимлаб
 Б. Фойда суммасини ер майдонига бўлиб
 В. Фойда суммасининг ишлаб чиқариш харажатларига (ишлаб чиқариш фондлари қийматига) тақсимлаб ва 100 га кўпайтириб
 Г. Даромадни харажатларга кўпайтириб
 Д. Ҳамма жавоблар тўғри.
49. Бозор иқтисодиётига ўтаётган даврда янгитдан барпо этилган хўжаликлар?
 А. Ижара, деҳқон хўжаликлари, майда, қўшма корхоналар
 Б. Совхозлар, бирлашмалар, заводлар
 В. Колхозлар
 Г. Агрофирмалар
 Д. Ҳамма жавоблар тўғри.
50. Қишлоқ хўжалигида қандай турдаги хўжаликларни давлат корхоналари дейиш мумкин?
 А. Кооператив корхоналарини
 Б. Деҳқон, ижара хўжаликларини
 В. Пахта тозалаш заводларини
 Г. Фермер хўжаликларини
 Д. Тўғри жавоб йўқ

ЯКУНИЙ ХУЛОСАЛАР

«Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисоди» фани қишлоқ хўжалиги умумий иқтисодий қонуниятларининг муайян бир хўжалик шароитида амал қилиши хусусиятларини ҳамда хўжалик амалиётида улардан фойдаланиш усулларини ўргатади.

«Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисоди» фани иқтисодий фан бўлиб, бошқа иқтисодий фанлар сингари у ҳам чекланган ресурслар шароитида моддий неъматлар ишлаб чиқариш, тақсимлаш ва истеъмол қилиш жараёнида инсонларнинг ҳатти-харакатини тадқиқ этади. Унинг асосида иккита муҳим омил ётади:

- жамиятнинг моддий эҳтиёжлари чексиз;
- иқтисодий ресурслар, яъни товарлар ва хизматлар ишлаб чиқариш учун зарур бўладиган воситалар чегаралангандир.

Бизни ўраб турган борлиқни ўрганиш усуллари фаннинг услубиётини ташкил этади. Бошқа фанлар каби «Фермер ва деҳқон хўжалиги иқтисоди» фанининг услубий асосини илмий тафаккурнинг диалектика усули ташкил этади.

Бу фан фермер хўжаликларини ташкилий-иқтисодий жиҳатдан асослаб беради, уларнинг назарий, амалий ва услубий масалаларини ишлаб чиқишга кўмаклашади.

Деҳқон хўжалиги оилавий майда товар хўжалиги бўлиб, оила оила аъзоларининг шахсий меҳнати асосида, мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилиш учун оила бошлиғига берилган томорқа ер участкасида қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштиради ва реализация қилади.

Деҳқон хўжалиги уни ташкил этувчи фуқаронинг хоҳишига кўра, ҳуқуқий шахс мақомида ёки ҳуқуқий шахс мақоми олмаган ҳолда ташкил этилади.

Қишлоқда кичик ва ўрта бизнес вакили-деҳқон хўжаликларини ривожлантириш мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида олиб борилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг истиқболдаги устивор йўналишларидан биридир.

Фермер хўжалиги ўзига узоқ муддатли ижарага берилган ер участкаларидан фойдаланган ҳолда товар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан шуғулланувчи фермер хўжалиги аъзоларининг биргаликдаги фаолиятига асосланган, юридик шахс ҳуқуқларига эга мустақил хўжалик юритувчи субъектдир.

Фермер хўжалиги танлов асосида, кўпроқ меҳнат ресурслари ортиқчалиги сезилмаётган ерларда ва ҳудудларда ташкил этилади.

Қишлоқ хўжалиги кооперативлари (ширкатлари)нинг аъзолари ўз хоҳишларига кўра қишлоқ хўжалиги кооперативларининг (ширкат хўжаликларининг) таркибидан чиқиш ва мустақил фермер хўжалиги тузиш ҳуқуқига эга.

Фермер хўжаликларини ташкил этишнинг учинчи йўналиши сурункали зарар келтириб ишлаётган ва кам рентабелли қишлоқ хўжалиги корхоналарини қайта ташкил этиб, тўлиқ фермер хўжаликларига айлантирилишидир.

Қишлоқда кичик ва ўрта бизнес вакили-фермер хўжаликларини ривожлантириш мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида олиб борилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг истиқболдаги устивор йўналишидир.

Деҳқон ва фермер хўжаликлари ишлаб чиқариш фаолиятининг асосини ер-сув ва меҳнат ресурслари ташкил этади. Фермер хўжаликларига ер 50 йилгача бўлган, лекин 10 йилдан кам бўлмаган муддатга ижарага берилади.

Хўжалик юритиш давомида фермер ёки деҳқон хўжалиги қўшимча иш кучини жалб этиши ҳам мумкин. Бу жараён фермер хўжаликларига доимий, фақат шартнома асосида, деҳқон хўжаликларига мавсумий (вақтинчанлик) тарзда амалга оширилади.

Умуман, республикада деҳқон ва фермер хўжаликларига ер бериш, улар фаолиятини ташкил этиш бўйича кўрилган чора-тадбирлар, уларни янги хўжалик юритувчилар сифатида республика аграр иқтисодиётидаги ўрни ва ролини янада мустаҳкамлайди.

Деҳқон ва фермер хўжаликлари ўз фаолиятларини ихтиёридаги мол-мулкдан, шунингдек, узоқ муддатли ижара ва мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгаликдаги ер участкаларидан фойдаланиш асосида амалга оширади.

Дехқон ва фермер хўжаликларининг мол-мулки миқдори чекланмаган бўлиб, у давлат томонидан ҳимоя қилинади. Дехқон ва фермер хўжаликларининг мол-мулки уларнинг аъзоларига мерос қилиб қолдирилиши мумкин ва бунда меросхўрлар мерос ҳуқуқи тўғрисидаги гувоҳнома берилганлик учун давлат божи тўлашдан озод этилган.

Дехқон ва фермер хўжаликларининг мол-мулкни кўпайтириш ва ундан самарали фойдаланишнинг асоси тадбиркорлик фаолияти ҳисобланади.

Дехқон хўжаликлари ўз ихтиёридаги солиқ солинадиган мулк учун мол-мулк солиғини тўлайдилар. Фермер хўжаликларида эса мол-мулк солиғи ягона ер солиғи таркибига киритилган.

Моддий-техника ресурслари—бу такрор ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиладиган барча меҳнат предмети ва меҳнат воситалари йиғиндисидан иборат.

Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника ресурслари таркибига хом-ашё, ёнилғи-мойлаш материаллари, эҳтиёт қисмлар, уруғлик ва кўчат, минерал ва органик ўғитлар, ем-хашак ва ёш чорва моллари, техника воситалари ва бошқалар киради.

Республикамиз қишлоқ хўжалигида шаклланиб келаётган фермер ва деҳқон хўжаликларининг мустақкам оёққа туриши ва барқарор суръатлар билан ривожланиши учун уларнинг моддий-техника базасини юксалтиришга эътибор қаратиш лозим. Замонавий фермер хўжалиги ишлаб чиқариш воситалари билан етарли даражада таъминланган бўлиши ва илғор техника-технологиялар билан қуролланганлиги билан характерланиши лозим.

Иқтисодий назариянинг асосий қонуниятларидан бири моддий ресурсларнинг чекланганлиги билан боғлиқ. Шу муносабат билан ҳар бир хўжалик юритувчи субъект ўз ихтиёридаги камёб ресурслардан самарали фойдаланишга, яъни ишлаб чиқариш жараёнига сарфланган ҳар бир бирлик чекланган ресурслар ҳисобига максимал миқдорда маҳсулот ишлаб чиқаришга интилади. Бунинг учун эса, ресурсларнинг тўлиқ бандлигига ва ишлаб чиқаришнинг тўлиқ ҳажмига эришиш лозим.

«Инфратузилма» сўзи лотин тилидан таржима қилинганда «тузилмадан ташқарида» маъносини англатади. Иқтисодий нуқтаи-назардан инфратузилма моҳиятига қуйидаги изоҳ кўпроқ мос келади: «инсон ҳаёти ва ижтимоий ишлаб чиқариш жараёнида фаолиятлар алмашинувини таъминловчи товарлар ва хизматлар яратишда ўзига хос меҳнат жараёнлари мажмуаси».

Инфратузилма тўрт қисмга, ишлаб чиқариш, бозор, ижтимоий ва институционал инфратузилмага бўлинади.

Ишлаб чиқариш инфратузилмаси бевосита ишлаб чиқариш жараёнига хизмат кўрсатувчи тармоқларни ўз ичига олади. Унинг таркибига:

- моддий-техника таъминоти;
- маҳсулотни ташиш, сақлаш ва қайта ишлаш;
- агрохимия ва зооветренария хизмати;
- техник хизмат кўрсатиш;

-сув ва электр таъминоти, турли маҳсулотлар ва информация хизмати каби бўлинмалар киради.

Бозор инфратузилмаси бевосита ишлаб чиқариш жараёнига хизмат кўрсатмасида, хўжаликнинг умумий фаолиятини таъминлашга хизмат кўрсатади. Масалан, маркетинг ва реклама, ахборот-маслаҳат, аудиторлик, инвестицион ва шу каби бошқа хизмат турлари хўжалик фаолиятининг турли томонлари самарадорлигини оширишга хизмат кўрсатади.

Ижтимоий инфратузилма ишлаб чиқариш жараёнида ишчи ва хизматларга нормал меҳнат фаолияти яратиш ва ишчи кучини такрор ҳосил қилиш учун, шунингдек меҳнатқашларнинг турли маиший хизмат турларига бўлган талабини қондириш учун хизмат қилади.

Институционал инфратузилма иқтисодиёт ривожланишининг оптимал макроиқтисодий нисбатларини қўллаб-қувватловчи макроиқтисодий тартибга солиувчи

соҳалар ва фаолият турларини ўз ичига олади. Унга иқтисодий тартибга солиб турувчи давлат ва нодавлат бошқарув органлари, молия-кредит тузилиши ва бошқалар киради.

Инфратузилма бўлинмаларининг ривожланиб боришидан фермер хўжаликлари катта манфаат кўради, негаки бу фермерларни ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатиш билан боқлик бўлган ишлардан озод этиб, уларнинг куч-қайратини асосий фаолиятига қаратишга имкон яратади.

Дунё мамлакатларининг илғор тажрибаси қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг реализациясини улгуржи савдо бирларида тузиладиган фьючерс ва бошқа шартномалар орқали амалга оширилиши самаралироқлигини кўрсатмоқда.

Қишлоқ хўжалиги давлат буюртмасидан ортиқча пахта хом ашёсини уларнинг пахта етиштириш режасини бажаришлари (ёки бажармасликлари)дан қатъи назар ўзлари мустақил қайта ишлаб, тола ҳамда чигитини сотишларини йўлга қўйиш мақсадга мувофиқдир. Дехқон, аҳоли ва фермер хўжаликларида мева-сабзавотларнинг бир марталик (1 кунда) териш миқдори 100-750 кг ни ташкил этмоқда.

Шартномалар асосида маҳсулот тайёрлашнинг йўлга қўйилиши уни график асосида ташкил этишини таъминлаши ва етиштирилган маҳсулотларни нобудгарчилигини пасайтиради ҳамда маҳсулотни сифати ошади.

Иқтисодий алоқалар асосида энг аввало иқтисодий манфаат ётади. Хўжалик юритишнинг иқтисодий механизмларига объектив иқтисодий қонунлар талаби ечилишида талаб қилинадиган иқтисодий дастак ва усуллар (режалаштириш, баҳо, солиқ, молиялаштириш ва кредитлаш, шартномовий муносабатлар ва ҳ.к.) киради. Фермер хўжаликлари фаолиятини ривожлантириш борасида ягона, бир тизимли сиёсат олиб бориш учун барча фермер хўжаликлар Дехқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси тизимида фаолият юритиши лозим. Техника билан таъминланганлик фермер хўжаликлари ривожланишида муҳим омиллардан бири бўлиб ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, рақобатбардошликни ошириш ислохотларнинг асосий мақсади ҳисобланади.

Ишлаб чиқариш самарадорлиги жуда мураккаб иқтисодий категория бўлиб, техника ва иқтисодий самара тушунчаларини ўз ичига олади.

Иқтисодий самарадорлик ишлаб чиқариш воситалари ва жонли меҳнатни қўллаш орқали олинган фойдали натижани ёки жами ресурслар бирлигига олинган натижани ифода этади. Фермер хўжаликлари фаолиятига иқтисодий баҳо беришда етиштирилган ялпи даромад (соф маҳсулот) асосий мезони ҳисобланади.

Ишлаб чиқариш ва фермер хўжалиги фаолиятига тўғри ва тўла баҳо бериш учун иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари тизимидан фойдаланилади. Бунда асосий кўрсаткич сифатида бир хилликка келтирилган жами харажатларнинг бир бирлигига етиштирилган ялпи даромад (соф маҳсулот), ялпи маҳсулот, фойда ва рентабеллик, ер, асосий фондлар бирлигига етиштирилган ялпи маҳсулот ва ялпи даромад, меҳнат унумдорлиги кўрсаткичларидан фойдаланилади.

Фермер хўжалиги фаолиятининг самарали ташкил этилиши капитал сарфлар ва инвестицияни тўғри йўналтиришга боғлиқ. Бунинг учун раҳбарлар ва мутахассислар инвестиция йўналишларига тўғри баҳо бериши ва уларнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлаши керак. Капитал сарфлар ва инвестицияларни мутлақ (абсолют) ва нисбий самарадорлиги аниқланади ва шунга кўра маълум қарорлар қабул қилинади.

ГЛОССАРИЙ

Аграр (лотинча agrarius)-1) ерга, ердан фойдаланишга, унга эгалик қилишга оид (масалан агар танглик, аграр ислохот); 2) саноатга нисбатан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши асосий ўринда туришини ифодаловчи сўз (масалан аграр мамлакат ва ҳ.к.).

Аграр ислохотлар-қишлоқ хўжалигидаги ислохотлар. Давлатнинг ерга бўлган мулкчилик муносабатлари ва ерда хўжалик юритиш усулларини ўзлаштиришга қаратилган чора-

тадбирлар мажмуи. Дастлаб аграр ислохотлар концепцияси мақсад ва вазифалари, йўналиши, уни ўтказиш босқичлари аниқлаб олинади. Шунга асосланиб аграр ислохотларни ўтказишнинг аниқ чора-тадбирлари белгиланади ва уларни давлат амалга оширади.

Аграр сиёсат-аграр муносабатлар масаласида давлатнинг фаолияти. Унинг ёрдамида ер, асосий воситаларга бўлган мулкчилик, қишлоқ хўжалигини ривожлантириш масалаларининг асосий йўналишлари белгиланади. Қишлоқ хўжалигини комплекс ривожлантиришга қаратилган фаолит олиб борилади. Қишлоқ аҳолисининг масалаларини ҳал этишнинг бош йўналишлари белгиланади. Ҳар бир давлат ўз манфаатларидан келиб чиқиб, мамлакат имкониятларини ҳисобга олиб аграр сиёсатини олиб боради. Аграр сиёсат маълум даврларда ўша даврнинг шароитларини ҳисобга олиб ўзгариб, ўз замонасига мослаштирилиб борилади.

Аграр масала-қишлоқ хўжалигида ерга эгалик қилиш, ердан фойдаланиш, хўжалик юритиш усуллари юзасидан пайдо бўлган ва ҳар бир даврда ўз ечимини талаб қилувчи масала.

Агросаноат мажмуасини истеъмолчиларнинг талабини қондириш имкониятига эга бўлган маҳсулотларни ишлаб чиқариш мақсадида иқтисодийнинг айрим ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш, қайта ишлаш ҳамда сотиш билан шуғулланувчи соҳаларнинг иқтисодий уйғунлашуви ташкил этади.

Айланма восита (ўзгарувчи восита)-қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ишларини бажариш, хизматлар кўрсатиш жараёнида бир марта марта қатнашиб, ўз қийматини уларга тўлиқ ўтказадиган воситадир.

Асосий восита (доимий капитал)-қишлоқ хўжалик субъекти фаолиятида узоқ йиллар мобайнида фойдаланиб, ўз қийматини ишлаб чиқариладиган маҳсулотларга, ишларга, хизматларга аста-секин ўтказиб берадиган воситадир.

Асосий капиталга инвестиция (капитал қўйилма)-асосий воситаларни барпо этиш ва такрор ишлаб чиқариш билан боғлиқ сарфлар.

Айланма маблағлар-ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва маҳсулотни сотиш мақсадида зарур айланма фондларни ва муомала фондиди ташкил этиш учун аванслаштирилган пул маблағлари йиғиндисидир.

Актив (лотинча **aktivus**-фаол, таъсирчан, ишчан)-1)бухгалтерия балансининг чап қисми, корхонанинг муайян санада ва пул ифодасида барча воситаларини, уларнинг таркиби ва жойлашувини (асосий фондлар, айланма воситалар, пул маблағлари, капитал сарфлар, қарздорлик талабномалари ва б.) акс этади; 2) корхона ёки ташкилотнинг мулк ёки ресурслари (бино, машина, нақд пул, қимматбаҳо қоғозлар ва б.). Пулга тез сотилиши (айланиши) мумкин бўлган, бозори чакқон актив (векселлар, қимматбаҳо қоғозлар, олтин, нақд пул, ва б.) ликвид активлар дейилади.

Ассоциация (лотинча **associo**-бирлашиш, қўшиш, уюшиш)-умумий мақсадга эришиш учун тузилган уюшма, иттифок, гуруҳ.

Ассортимент (французча **assoriment**-танлаб олинган, сараланган)-муайян белгиларига кўра гуруҳланган товарлар турлари, хиллари тўплами.

Асосий воситалар-ишлаб чиқаришнинг моддий шароитларини таъминлайдиган воситалар (меҳнат қуроллари, бино, иншоат, қурилма ва б.). Бухгалтерия ҳисоби ва режалаштиришда асосий воситалар таркибига бир йилдан ортиқ ва қиймати энг кам иш ҳақининг 15 баробаридан арзон бўлмаган воситалар киритилади.

Асосий капитал-капиталнинг асосий ишлаб чиқариш воситалари (машина, асбоб-ускуна ишлаб чиқариш бинолари ва ускуналарини) ўз ичига олувчи, иқтисодий жиҳатдан ўз қийматини ишлаб чиқарилган товарларга аста-секин ва узоқ муддатда ўтказиб борувчи қисми.

Асосий фаолиятдан олинган фойда-бу маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойда билан давр харажатлари ўртасидаги тафовут ва плюс, асосий фаолиятдан кўрилган бошқа даромадлар ёки минус бошқа зарарлар сифатида аниқланади.

Алмашлаб экиш-экинларнинг йиллар давомида маълум далаларда режали тартибда навбати билан алмашиб турилиши.

Аукцион-товар ва маҳсулотларни ким ошди савдосида эркин сотиш жойи.

Бевосита харажатлар-битта маҳсулот ишлаб чиқариш билан бевосита боғлиқ, миқдори ишлаб чиқариш ҳажмининг ўзгаришига нисбатан ўзгарувчан харажатлар.

Билвосита харажатлар-ёрдамчи ишчиларга вақтбай иш ҳақи тўлаш, ишлаб чиқариш асосий воситаларининг амортизацияси, ишлаб чиқариш асосий воситаларини сақлаш, жорий ва капитал ремонт қилиш ва маҳсулот ҳажмининг ўзгаришидан қатъи назар нисбатан доимий бўлиб қоладиган бошқа харажатлар сингари ишлаб чиқариш жараёнига хизмат кўрсатиш билан боғлиқ ишлаб чиқариш аҳамиятидаги харажатлар.

Бизнес-соҳибкорлик-тижорат ишлари билан шуғулланиш, пул топиш мақсадида бирор иш билан шуғулланиш.

Бўлинмас фонд-қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) устав фонди қийматининг бир қисми бўлиб, у ширкат хўжалиги тасарруфида қолади ва пайчи аъзолар ўртасида тақсимланмайди.

Базис давр-иқтисодиётда жорий (ҳисобот) даври маълумотлари (кўрсаткичлари) ни қиёслаш учун қабул қилинган бирор вақт (ой, квартал, йил ва ҳ.к.) ёки сана.

Базис нарх 1) режали иқтисодиётда доимий деб қабул қилинган ва халқ хўжалиги кўрсаткичлари (масалан, миллий даромад ҳажми, саноат, қишлоқ хўжалиги, ялпи маҳсулоти ва б.) даги ўзгаришларни индексларни ҳисоблашда асос қилиб олинган нарх. 2) сифат кўрсаткичлари аниқ бўлган товарнинг контракт ёки прејскурант нархи.

Баланс (лотинча **balanx**) бирон-бир фаолиятнинг бир-бирини мувозанатлаши лозим бўлган томонлари (масалан, даромадлар ва харажатлар) ўртасидаги нисбатларнинг миқдорий ифодаси. Иқтисодиётда бухгалтерия баланси, ижтимоий маҳсулот баланси, савдо баланси, меҳнат ресурслари баланси, даромад ва харажатлар баланси, тўлов баланси ва бошқа баланслар мавжуд.

Бандлик-аҳолини иш билан таъминлаш, меҳнатга лаёқотли аҳолининг ижтимоий фойдали меҳнат билан машғул бўлиши; фуқароларни шахсий ва ижтимоий эҳтиёжларини қондириш билан боғлиқ бўлган ва қонунларга зид келмайдиган, меҳнат даромади берадиган фаолияти.

Банк кредити-банкларнинг мижозларга вақтинчалик фойдаланиш учун капитал бериши. Банклар қайтаришлик, банк фоизи тўлови ва муддатлилик шартларида ўз маблағлари ва жалб этилган маблағлар ҳисобидан кредитлари беради. Турли ссудалар (савдо-сотик, кўчмас мулкни гаровга оилш, асосий капитални кенгайтириш ва бошқалар), векселлар ҳисоби каби шакллари бор.

Банк фоиз ставкаси-банки ссудасидан фойдаланганлик учун белгиланган ҳақ миқдори; қарз суммасига нисбатан фоиз ҳисобида ундирилади. Унинг миқдори кредит тури, муддати ва қарзнинг вақтида қайтарилишига боғлиқ. Тижорат ва давлат банклари Марказий Банк бошчилигида кредитлар учун белгилайдиган банк фоиз ставкаси қарзнинг қайси тарзда ва қандай берилишига ҳам боғлиқ. Узоқ муддатли қарзнинг банк фоиз ставкаси паст, қисқа муддатлисиники юқори бўлади.

Бозор-сотувчилар билан харидорлар ўртасидаги товар айрибошлаш муносабатлари; ишлаб чиқариш билан истеъмолни ўзаро боғловчи механизм. Бозор объекти нафлилиги бор товар ва хизматлар. Бозор иштирокчилари (сотувчи ва харидорлар) бўлиб улар фирмалар, уй хўжаликлари, давлатнинг ташкилот, идоралари ва бошқалардан иборат.

Бозор инфратузилмаси-бозорда товарлар ва хизматларнинг эркин ҳаракатини таъминлайдиган муассасалар, ташкилотлар мажмуи. Бозор инфраструктурасининг асосий унсурлар қуйидагилар: биржалар (товар, хом ашё, фонд, валюта) ва уларнинг ташкилий расмийлаштирилган воситачилиги; кимошди савдолари, ярмаркалар ва биржадан ташқари ташкилий воситачилик шакллари; кредит тизими ва тижорат банклари, эмиссия тизими ва эмиссия банклари; аҳоли бандлигини бошқариш тизими; давлат ва нодавлат бандликка ёрдам кўрсатиш марказлари (меҳнат биржалари); ахборот технологиялари ва

ишбилармонлик алоқалари воситалари; солиқ тизими ва солиқ инспекциялари; тижорат-хўжалик хатари суғуртаси тизими ва суғурта компаниялари; махсус реклама агентликлари, ахборот марказлари ва оммавий ахборот воситалари агентликлари; савдо палаталари, божхона тизими; ўрта ва олий иқтисодий таълим тизими; аудиторлик ва консалтинг компаниялари; ва ҳ.к.

Бозор конъюктураси-муайян даврдаги бозор ҳолати; бозорда мувозанатнинг мавжудлиги ёки бузилганлиги билан харктерланади. Шунга кўра бозор конъюктураси ижобий ва салбий, қулай ёки ноқулай бўлиши мумкин.

Биржа-маҳсулотларни сотиш тизимларидан бири. Талаб ва таклифга қараб маҳсулотлар нархи биржада мувозанатлашиб туради.

Давлат буюртмаси-давлат эҳтиёжини қондириш имкониятига эга бўлган маҳсулот миқдори.

Давлат ер кадастри-ернинг таркиби, хўжалик, ҳуқуқий режими, уларнинг тоифалари, сифат кўрсаткичлари ва қиймати (бахоси), ер участкаларининг манзили ва ўлчамлари, уларнинг ер эгалиги, ундан фойдаланувчиларга, ижарачиларга, тўғри тақсимлаш тўғрисида зарур, ишончли маълумотлар ва ҳужжатлар йиғиндиси.

Давр харажати-қишлоқ хўжалик субъектини бошқариш билан боғлиқ бўлган харажатлар йиғиндиси.

Дехқон хўжалиги-оила аъзоларининг шахсий меҳнати асосида, мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилиш учун оила бошлиғига берилган томорқа ер участкасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириб реализация қиладиган юридик шахс мақомига эга бўлган ёхуд эга бўлмаган оилавий майда товар хўжалигидир.

Даромадлар-ҳисобот даврида активларнинг кўпайиши ёхуд мажбуриятларнинг камайиши.

Давлат буюртмалари-давлат томонидан муайян маҳсулот турини (ҳозирги кунда пахта ва ғаллани) етказиб бериш бўйича қишлоқ хўжалиги корхоналари билан тузилган шартнома-топширик.

Дивиденд-соф фойданинг солиқлар, йиғимлар ва бошқа тўловлар тўланганидан кейин ширкат хўжалиги (акциядорлар жамияти) ихтиёрида қоладиган ва аъзолар ўртасида тақсимланиши лозим бўлган қисми.

Дехқончилик тизими-деҳқончилик маҳсулотлари етиштириш учун ердан тўла фойдаланиш, тупроқ унумдорлигини оширишга қаратилган, ўзаро боғлиқ ва бир-бирини тўлдирадиган ташкилий-агротехник тадбирлар йиғиндиси.

Давлат буюртмаси-давлат талаби билан (шартнома ёки келишув асосида) корхона, ташкилот, хўжаликларга муайян маҳсулот турини белгиланган муддатларда ишлаб чиқариш ва етказиб бериш, давлат эҳтиёжлари учун тегишли хизматлар кўрсатиш, шунингдек ишлаб чиқариш, ноишлаб чиқариш ва илмий техникавий ишларини бажариш ва бошқалар.

Давлат бюджети-давлатнинг муайян вақт (одатда бир йил) учун мўлжалланган пул даромадлари ва харажатлари мажмуи.

Даромад-кенг маънода қирим бўлган ҳар қандай пул маблағлари ёки пул қийматига эга бўлган моддий бойликларни олиш, иқтисодий субъект ўз фаолияти натижасига кўра оладиган пул ва товар – моддий тушум.

Дехқончилик-ўсимлик маҳсулотлари ишлаб чиқариш учун маданий ўсимликлар (қишлоқ хўжалик экинлари)ни етиштириш; қишлоқ хўжалигининг асосий тармоқларидан бири.

Дотация (лотинча **dotaio**-туҳфа) 1) маълум харажатларни қоплаш учун иқтисодиётнинг бир субъекти томонидан иккинчисига қайтариб бермаслик шарти билан пул маблағлари берилиши. Дотация одатда давлат бюджети томонидан берилади. 2) муайян фуқаро ва ташкилотларга кўрилган зарарни қоплаш ёки белгиланган мақсадлар учун давлат томонидан пул маблағларининг ажратилиши (берилиши).

Ер мониторинги-бу ернинг ҳолатини доимий назорат қилиб туриш тизимидир.

Ер трансформацияси–қишлоқ хўжалигида ерларнинг бир сифат ҳолатидан иккинчисига ўтиши. Одатда ер трансформациясининг икки тури мавжуд. Биринчиси ижобий ер трансформацияси–нисбатан ёмон ерларнинг яхши ерлар сафига ўтиши. Иккинчиси салбий ер трансформацияси–яхши ерларнинг ёмон ерлар сафига ўтиши.

Ер участка ижараси–давлат мулки ҳисобланган ер участкаларини ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатлар асосида ердан фойдаланувчиларга ҳақ тўлаш эвазига маълум муддатга ҳамда умрбод мерос қолдириш ҳуқуқи билан бериш.

Ердан фойдаланиш коэффиценти–қишлоқ хўжалик корхонасида йил мобайнида ҳақиқатда фойдаланилган ер майдонини фойдаланиш мумкин бўлган ер майдонига нисбатидир.

Ерлардан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини барча омилларидан тадбиркорлик билан фойдаланиш натижасида ҳар бир гектар ердан олинган соф фойда муммасини ифодалайди.

Жонлаштириш–табiiй ва иқтисодий шароитларни эътиборга олган ҳолда қишлоқ хўжалик субъектларида у ёки бу маҳсулотларни ишлаб чиқариш.

Ижтимоий инвестиция–инсон салоҳиятини, малакасини, тажрибасини оширишга ҳамда номоддий неъматларни ривожлантиришга сарфланадиган маблағлар.

Иқтисодий қонун–иқтисодий жараёнларнинг мазмун, моҳиятини ҳамда турли томонларини акс эттирувчи, муҳим, инсон таъсирисиз доимо такрорланадиган, узвий иқтисодий заруриятни тақоза этувчи муносабатлар.

Инвестиция–қишлоқ хўжалик субъектини барча омилларини ривожланишига сарфланадиган маблағ.

Инвестициянинг иқтисодий самарадорлиги–бир вақтда инвестиция қилинган маблағ эвазига олинган соф фойда.

Инвестициянинг қопланиш муддати–инвестиция қилинаётган маблағнинг шуни эвазига олинган соф фойда суммасига нисбати билан ҳисобланади.

Инновацион инвестиция–техника ва технологияларнинг янги навларини яратиш ва ўзлаштириш билан боғлиқ бўлган маблағ сарфи.

Интенсив йўл (усул)–фан-техника ютуқларини, илғор технологияларни жорий этиш учун кўшимча меҳнат, маблағ сарфлаб, инвестицияларни жалб этиш маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмин, унинг сифатини яхшилиш, бажариладиган ишлар ва кўрсатиладиган хизматлар кўламини кенгайтиришдир.

Ихтисослаштириш–табiiй, иқтисодий шароитларни ҳамда талабни эътиборга олган ҳолда қишлоқ хўжалик субъектларини бир ёки икки турдаги маҳсулот етиштиришга мослаштириш.

Ишлаб чиқриш харажатлари–маҳсулот ишлаб чиқриш билан боғлиқ бўлган меҳнат, маблағ, материал, харажатлар йиғиндиси.

Ишнинг механизациялашганлиги–қишлоқ хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш, иш бажариш жараёнида бажариладиган ишларни машина ва механизмлар ёрдамида бажарилганлиги.

Маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи–етиштирилган бир бирликдаги маҳсулотга сарфланган ишлаб чиқриш харажатларининг суммаси.

Меҳнат ресурси–қонунларда белгиланган ёшга эга бўлиб қишлоқ хўжалик субъекти ҳудудида яшаб, меҳнат қобилиятига эга бўлган инсон.

Меҳнат унумдорлиги–меҳнат қилиш қобилиятига эга бўлган инсоннинг маълум бир вақт ичида бажарадиган ишининг, кўрсатадиган хизматининг, ишлаб чиқарадиган маҳсулотининг миқдори (қиймати).

Меҳнатнинг фонд билан қуролланганлиги–қишлоқ хўжалик субъектининг бир бирликдаги меҳнат ресурсига тўғри келадиган энергетик ресурслар қуввати миқдори.

Молиявий харажатлар–солиқлар, тўловлар ва бошқа молиявий харажатлар суммаси.

Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш–давлат мулкига асосланган давлат корхоналари ва ташкилотларини нодавлат мулкчилигига асосланган ширкатларга, фермер ва ижара

корхоналарига ҳамда давлатга қаришли мулк бўлмайдиган бошқа субъектларга айлантиришдир.

Пул даромади—қишлоқ хўжалик маҳсулотларини сотиш, иш бажариш ва хизмат кўрсатиш оқибатида олинadиган пул тушумларидир.

Пул тушумлари оқими—тайёр маҳсулотларни сотиш, иш бажариш ва хизмат кўрсатиш натижасида ойлар, чорақлар бўйича тушадиган пуллар суммаси.

Реал инвестиция—моддийлашган асосий ва айланма восита (капитал) барпо этишга сарфланадиган маблағ.

Соф капитал қуйилма—мблағ сарфлаш натижасида ишга туширилган объектнинг ёки асосий капиталнинг қиймати.

Соф фойда—барча пул тушумларидан ишлаб чиқариш, давр, молиявий ва фавкулудда харажатларни чегиргандан сўнгги сумма.

Суғориладиган ерлар—қишлоқ хўжалигида фойдаланиш ва суғориш учун яроқли бўлган, сув ресурслари шу ерни суғорилишини таъминлай оладиган суғориш манбаи билан боғланган ерлардир.

Тармоқ—қўлланилаётган воситалар, ишлаб чиқариш технологияси, ташкил қилиш хусусияти ҳамда маҳсулотлардан фойдаланиш тартибига кўра бир-биридан фарқ қиладиган ишлаб чиқаришнинг бир қисми.

Таъриф иш ҳақи фонди—ишлаб чиқариш технологиясига кўра бажариладиган ишнинг ҳажми, меъёри ва разряди ставкасига кўра аниқланадиган иш ҳақи фонди.

Таъриф жадвали—меҳнатга ҳақ тўлаш разрядлари, таъриф коэффицентлари ва ставкаларини ичига олган жадвал.

Тупроқ унумдорлиги—тупроқнинг маҳсулот бериш қобилияти. Унумдорликнинг табиий, сунъий ва иқтисодий турлари мавжуд. Тупроқнинг табиий унумдорлиги—инсон аралашмасдан ҳосил бериш қобилияти. Бу унумдорлик инсоннинг меҳнати билан вужудга келмаган. Уни табиат яратган. Сунъий унумдорлик—инсон меҳнатининг маҳсули. Иқтисодий унумдорлик тупроқнинг табиий ва сунъий унумдорлигининг йиғиндисидир.

Тадбиркорлик—мулкчилик субъектларининг амалдаги қонунлар доирасида ташаббускорлик билан тайёр маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш натижасида даромад ҳамда фойда олишга қаратилган фаолиятидир.

Тайёр маҳсулот—қишлоқ хўжалик субъектларида ишлаб чиқарилиб, сотишга, айирбошлашга мўлжаллаган маҳсулотлар.

Товар маҳсулоти—қишлоқ хўжалик субъектлари томонидан истеъмол талабни қондириш имкониятига эга бўлган маҳсулот.

Тупроқнинг унумдорлиги—тупроқ таркибида мавжуд бўлган турли хилдаги микро ва макро элементларнинг маҳсулот етиштириш мақсадида амалга ошириладиган агро-техник ҳамда технологик тадбир ёрдамида маҳсулот етиштириб бериш қобилиятидир.

Ўсимликчилик ялпи маҳсулоти—ўсимликларга ишлов бериш, парвариш қилиш натижасида етиштирилган маҳсулот миқдори.

Фермер хўжалиги—ўзига узоқ (30 йилдан 50 йилгача) муддатга ижарага берилган ер участкаларидан фойдаланган ҳолда товар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан шуғулланувчи юридик шахс ҳуқуқига эга бўлган мустақил хўжалик юритувчи субъектдир.

Фойдалиликни қишлоқ хўжалик субъектлари томонидан сарфланган барча харажатлар эвазига олинган соф фойда суммасини ифодалайди.

Фонд билан таъминланиш—қишлоқ хўжалик субъектларининг бир бирликдаги ер майдонига тўғри келадиган фондлар қиймати.

Фавкулудда даромад (зарар)—хўжалик юритувчи субъектнинг одатдаги фаолиятидан аниқ фарқ қиладиган, яъни тез-тез ёки мунтазам содир бўлмайдиган воқеалар ёки битимлар натижасида юз берган даромадлар ёки харажатлар.

Фьючерс шартномаси—қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирмасдан олдин сотиш билан боғлиқ шартнома.

Хусусийлаштириш—давлат мулкчилигига асосланган давлат акциядорлик жамиятларининг акцияларини амалдаги қонун талаблари асосида сотиб олиш нодавлат мулкига айлантришдир.

Чорвачилик ялпи маҳсулоти—чорва хайвонларини парвариш этиш, боқиш натижасида етиштирилган маҳсулот миқдори.

Ширкат хўжалиги—қишлоқ хўжалик товарлари ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш мақсадида фуқароларнинг пойчиликка асосан оилавий пудрат асосида уюшиб, эркин, мустақил фаолият кўрсатадиган, юридик шахс мақомига эга бўлган хўжалик юритиш субъектидир.

Экинлар ҳосилдорлиги—тадбиркорлик билан амалга ошириладиган барча ирригацион, мелиоратив, агро-техник, технологик ҳамда иқтисодий тадбирлар натижасида маълум бир ер майдонидан етиштириб олиган маҳсулот миқдори.

Экстенсив йўл (усул)—меҳнат ва маблағ сарфлаб, мавжуд воситалар дан фойдаланиб ишлаб чиқариш кўламини кенгайтириш эвазига маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтиришдир.

Ялпи капитал қуйилма—асосий капиталга сарфланган асосий жами маблағ.

Қишлоқ хўжалик ерлари—қишлоқ хўжалик субъектларига турли хилдаги тайёр маҳсулотларни, ишлаб чиқариш мақсадида маълум муддат давомида фойдаланиш учун берилган хайдаланиладиган ерлар, яйловлар, пичанзорлар, кўп йиллик дарахтлар майдони йиғиндиси.

Қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг ҳақиқий қиймати—бозор иқтисодиёти субъектлари томонидан бир календар йил давомида ишлаб чиқарилган маҳсулотлар, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматларнинг ҳақиқий баҳолардаги қиймати.

Қишлоқ хўжалигининг ялпи маҳсулоти—бозор иқтисоди субъектлари томонидан бир календар йил давомида ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори.

Асосий фаолиятдан кўрилган фойда - маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойд билан давр харажатлари ўртасидаги тафовут ва плус асосий фаолиятдан кўрилган бошқа даромадлар ёки минус бошқа зарарлар сифатида аниқланади.

Акциядорлар жамияти - устав фонди муайян акциялар сонига бўлинган жамият.

Асосий тармоқ - корхонанинг жами товар маҳсулотида ёки ялпи маҳсулотида энг катта салмоққа эга бўлган, унинг мақсад ва вазифаларини ифодоловчи ҳамда ихтисослашишини белгиловчи тармоқ.

Алмашлаб экиш - экинларнинг йиллар давомида маълум далаларда режали тартибда навбати билан алмашиб турилиши.

Асосий иш ҳақи — агротехника, зоотехника ҳамда ташкилий хўжалик талабларига кўра, белгиланган иш, маҳсулот етиштириш меъёрини бажарганлиги учун олдиндан белгилаб қўйилган ставка ёки расценка, лавозим оклади учун тўланадиган иш ҳақи.

Аккорд муқофот ҳақ тўлаш тизими - иш ҳақи маълум бригада ёки звено бўйича, чорвачилик тармоқларида бундан ташқари, айрим ишчилар категорияси бўйича ҳақиқатда етиштирган маҳсулотлар бирлигига олдиндан белгилаб қўйилган иш ҳақи ҳажмида (расценкасида) тўланади.

Баланс режа - корхонадаги молиявий маблағлардан фойдаланиш тузилиши ва активлари таркибининг режа даври охиридаги натижаларини прогнозлаштириш жараёнини акс эттиради.

Бевосита харажатлар - битта маҳсулот ишлаб чиқариш билан бевосита боғлиқ, миқдори ишлаб чиқариш ҳажмининг ўзгаришига нисбатан ўзгарувчан харажатлар.

Билвосита харажатлар - ёрдамчи ишчиларга вақтбай иш ҳақи тўлаш, ишлаб чиқариш асосий воситаларининг амортизацияси, ишлаб чиқариш асосий воситаларини сақлаш, жорий ва капитал ремонт қилиш ва маҳсулот ҳажмининг ўзгаришидан қатъи назар нисбатан доимий бўлиб қоладиган бошқа харажатлар сингари ишлаб чиқариш жараёнига хизмат кўрсатиш билан боғлиқ ишлаб чиқариш аҳамиятидаги харажатлар.

Бизнес – соҳибкорлик – тижорат ишлари билан шуғулланиш, пул топиш мақсадида бирор иш билан шуғулланиш.

Бўлинмас фонд - қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) устав фонди қийматининг бир қисми бўлиб, у ширкат хўжалиги тасарруфида қолади ва пайчи аъзолар ўртасида тақсимланмайди.

Вақтбай ҳақ тўлаш - ходимларнинг сарфланган иш вақти, яъни соат, смена, кун учун тўланадиган иш ҳақи тизими.

Вақтбай мукофот тизими - ходимларнинг иш бажарган вақтлари (соат, смена, кун, ой ва ҳ.к.) учун тўловдан ташқари маълум кўрсаткичлар учун мукофот берилади.

Даромадлар - ҳисобот даврида активларнинг кўпайиши ёхуд мажбуриятларнинг камайиши.

Давлат буюртмалари – давлат томонидан муайян маҳсулот турини (ҳозирги кунда пахта ва ғаллани) етказиб бериш бўйича қишлоқ хўжалиги корхоналари билан тузилган шартнома-топширик.

Дотация – давлат бюджетидан қайтариб берилмаслик шарти билан маблағ ажратиш, иқтисодиётга (айниқса қишлоқ хўжалигига ҳос) бюджет орқали таъсир этиш воситаларидан бири.

Дивиденд — соф фойданинг солиқлар, йиғимлар ва бошқа тўловлар тўланганидан кейин ширкат хўжалиги (акциядорлар жамияти) ихтиёрида қоладиган ва аъзолар ўртасида тақсимланиши лозим бўлган қисми.

Дехқон хўжалиги - оилавий майда товар хўжалиги, оила аъзоларининг шахсий меҳнати асосида, мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилиш учун оила бошлиғига берилган томорқа ер участкасида қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштиради ва реализация қилади.

Дехқончилик тизими - деҳқончилик маҳсулотлари етиштириш учун ердан тўла фойдаланиш, тупроқ унумдорлигини оширишга қаратилган, ўзаро боғлиқ ва бир-бирини тўлдирадиган ташкилий-агротехник тадбирлар йиғиндиси.

Ер трансформацияси - қишлоқ хўжалигига яроқли ерларни бир турдан бошқа турга ўтказилиши, ер фондига таркибий ўзгартиришлар киритилиши.

Ер солиғи - ердан фойдаланганлик учун ер участкасининг сифатига, жойлашган манзилига ва сув билан таъминланганлик даражасига қараб, унинг кадастр баҳосини инобатга олган ҳолда хўжаликлар томонидан давлатга тўланадиган ижара ҳақи.

Ер участкаси - ер фондининг қайд этилган чегарага, майдонга, жойлашиш манзилига, ҳуқуқий режими ҳамда давлат ер кадастри ва ер участкасига бўлган ҳуқуқларига, давлат рўйхатидан ўтказиш ҳужжатларида акс эттириладиган бошқа жаҳатларга эга бўлган муайян қисми.

Ер рентаси – бевосита қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари томонидан яратиладиган қўшимча маҳсулотнинг ер эгалари томонидан ўзлаштириладиган қисми.

Ем-хашак баланси – корхона учун зарур ем-хашакнинг ҳамма турлари кўрсатилган, ем-хашаклар жисмоний ҳолидагина эмас, балки озик турларида ва ўзлаштириладиган оқсил моддалари тарзида ҳам ҳисобга олинadиган иш ҳужжати.

Ёпиқ акциядорлар жамияти - **акциялари фақат ўзининг муассислари орасида ёки олдиндан белгилаб қўйиладиган бошқа шахслар доирасида тақсимланадиган, ўзи чиқарадиган акцияларга очик обуна ўтказишга ёки уларни сотиб олиш учун чекланмаган доирадаги шахсларга бошқача тарзда тавсия этишга ҳақли бўлмаган жамият.**

Ёрдамчи тармоқ – корхонанинг товар маҳсулоти бўйича асосий тармоғидан кейинги ўринда турадиган, асосий тармоқ билан технологик ҳамда ташкилий жиҳатдан боғланган, асосий тармоқнинг муттасил ривожланиб бориши учун бевосита ёрдам кўрсатадиган тармоқ.

Жорий ёки йиллик режалар – корхона ва унинг дастлабки ишлаб чиқариш бўлинмалари (бригада, ферма, оила пудрати) йиллик ишлаб чиқариш режа ва топшириқлари киради.

Ижара – мол-мулкни ёллаш бўйича шартнома, унга кўра бир томон (ижарага берувчи) иккинчи томонга (ижарачига) маълум тўлов эвазига мол-мулкни вақтинча фойдаланиш учун беради.

Инфраструктура – ишлаб чиқариш ва ижтимоий соҳага хизмат кўрсатувчи тузилмалар.

Ипотека – ссуда олиш мақсадида кўчмас мулкни гаровга қўйиш.

Ишлаб чиқариш кооперативи - фуқароларнинг шахсий иштирок этиш ҳамда аъзоларнинг (иштирокчиларнинг) мулк билан қўшиладиган пай бадалларини бирлаштириш асосида биргаликда ишлаб чиқариш ёки бошқа хўжалик фаолиятини олиб бориш учун аъзолик негизидаги ихтиёрий бирлашмаси.

Ихтисослаштириш – мавжуд табиий-иклимий шарт-шароитлар ва бошқа омиллар таъсирида у ёки бу маҳсулот турларини ишлаб чиқаришга мослашув.

Ишлаб чиқариш концентрацияси - қишлоқ хўжалигида ихтисослаштириш тобора чуқурлашиб, ҳар бир корхонада ишлаб чиқариш воситалари, ишчи кучлари ва бунинг натижасида маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнининг мужассамланиб бориши жараёни.

Истиқболли режалар – узоқ муддатли даврлар учун корхонани иқтисодий-ижтимоий ривожлантириш нисбатлари ва йўналишларини белгилаб берувчи режалар.

Ишбай-мукофот ҳақ тўлаш - бажарилган ишлар учун ва етиштирилган маҳсулот учун тўланадиган иш ҳақи тизими.

Лимитлар – хўжалик фаолияти турли жиҳатларининг миқдоран чекланиши ёки моддий хом ашё ресурслари сарфининг чекланган меъёрлари.

Лицензия – иқтисодий, техникавий, илмий ва бошқа характердаги янгиликларни ишлатишга, давлат томонидан бирор-бир фаолият тури билан шуғулланишга бериладиган рухсат.

Локтация даври – бузоқлаган сигирларнинг сут бериш давомийлиги муддати.

Маҳсулотни сотишдан олинган ялли фойда - маҳсулотлар (ишлар, хизматлар)ни сотишдан олинган соф тушум билан сотилган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи ўртасидаги тафовут.

Меҳнатга ишбай ҳақ тўлаш – ходимларнинг ҳақиқатда бажарган иши ёки етиштирган маҳсулотига тўланадиган иш ҳақи тизими.

Меҳнатга ҳақ тўлаш тизими – ўзаро боғланган, бир мақсадга қаратилган, бир-бирини тўлдирувчи турли ҳақ тўлаш шаклларининг ўзаро йиғиндиси.

Меҳнатга ҳақ тўлашнинг оддий чегараланмаган тизими - ходимларга иш ҳақи меҳнат меъёрининг бажарилиш даражасидан қатъи назар ўзгармаган ставка ва расценкаларда тўланиб борилади.

Меҳнатга ҳақ тўлашнинг ишбай прогрессив тизими - меъёрдан ортиқ бажарилган иш ёки етиштирилган маҳсулот учун прогрессив ортиб борувчи ставка ёки расценка бўйича ҳақ тўлаш.

Монополия – иқтисодиётнинг бирор соҳаси ёки бирор турдаги товарлар, ишлар ва хизматлар бозорида танҳо ҳукмронлик.

Молиявий натижалар - хўжалик юритувчи субъектнинг фойда ёки зарар шаклида ифодаланган фаолиятининг пировард иқтисодий яқуни.

Молиявий режалаштириш - муайян муддат учун молиявий ресурслар ҳаракати ва тегишли молиявий муносабатлар ҳаракатини асослашдан иборат жараён.

Оддий вақтбай иш ҳақи - ходимларнинг иш бажарган вақтлари (соат, смена, кун, ой ва ҳ.к.) учун тўлаб борилади.

Озиқ рациони - чорва молларига бериладиган ем-хашак турларини ва уларнинг озиқ меъёридаги салмоғини ифода қиладиган ҳужжат.

Очиқ акциядорлар жамияти - иштирокчилар ўзларига қарашли акцияларни бошқа акциядорларнинг розилигисиз ўзга шахсларга беришлари мумкин бўлган жамият.

Оператив иш режалари – мавсумий характерга эга бўлган соҳаларда айрим иш даврлари (экиш, ҳосилни йиғиб-териб олиш, қўзилатиш, чорва молларини семиртириш ва х.к.) учун тузилган, ишлаб чиқариш бир меъёрга кечадиган соҳаларда эса чорак, ойлар (сут, гўшт етиштириш) бўйича тузилган режалардан ва айрим ишларни бажариш учун берилган муддатли режа нарядлар.

Пайчилик муносабатлари – шерикчилик асосида бизнес юритишга ҳисса қўшиш ва шу ҳиссага қараб даромад кўриш соҳасидаги иқтисодий муносабатлар.

Пай фонди - ширкат хўжалиги уставига мувофиқ ширкат хўжалиги аъзоларининг қийматда ифодаланган мулк пайлари, ҳар бир аъзонинг ширкат хўжалиги пай фондидаги улуши.

Подани такрор ишлаб чиқариш - чорва моллари сонини доимо янгилаб бориш, бош сонини кўпайтириб бориш, моллар зотини яхшилаш жараёни.

Пода таркиби - айрим жинс ва ёшдаги моллар гуруҳларининг маълум муддатларда умумий подадаги салмоғи.

Пода обороти – чорва молларини ишлаб чиқариш ва хўжалик ихтисосига кўра улар бош сонининг ёш ва жинс гуруҳлари бўйича маълум муддат давомида ўзгариб туриши.

Пул маблағларининг тушуми ва чиқими режаси - корхона пул оқимларини прогнозлаштириш натижаларини акс эттиришга қаратилган, пул маблағларининг йил бошидаги қолдиқ кўрсаткичи, режа давридаги тушум ва чиқими ҳамда пул маблағларининг йил охиридаги қолдиқ кўрсаткичларнинг ўзаро боғлиқлигини таъминлайдиган режа тури.

Рента даромадлари – ер эгаларининг қишлоқ хўжалиги ерларини фойдаланишга бериш натижасида оладиган даромадлари.

Рентабеллик – тармоқ ёки корхонанинг фойда олиб ишлаши, активлар, сотилган маҳсулот ёки ишлаб чиқариш харажатларига нисбатан фойдалилик даражасини кўрсатади.

Режалаштириш – корхонани иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш йўллари ва суръати, тармоқлар ва бўлинмалар, такрор ишлаб чиқаришнинг асосий бўғинлари ўртасида тўғри мутаносибликни (пропорционалликка) ташкил этиш жараёни, бошқаришнинг таркибий қисмларидан бири бўлиб, у иқтисодий тизимнинг келгуси ҳолатини, унга эришиш йўллари, усуллари ва воситаларини белгилаб берувчи режаларини ишлаб чиқиш ва амалда қўллашдан иборат.

Режа-наряд - ишнинг хусусиятига кўра, индивидуал ходимга, ишчиларнинг майда гуруҳига, трактор отрядига ёки агрегатига қисқа муддатга (бир, беш кун ва декадага) бериладиган режа топшириқлар.

Солиқ имтиёзлари – муайян турдаги ишлаб чиқарувчиларга давлат томонидан солиқ тўлашда бериладиган имтиёзлар.

Солиқ тўлангунгача олинган фойда - умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда плюс фавқулодда (кўзда тутилмаган) вазиятлардан кўрилган фойда ва минус зарарлар сифатида аниқланади.

Тармоқ - қўлланилаётган воситалар, ишлаб чиқариш технологияси, ташкил қилиш хусусияти ҳамда маҳсулотлардан фойдаланиш тартибига кўра бир-биридан фарқ қиладиган ишлаб чиқаришнинг бир қисми.

Таъриф иш ҳақи фонди - ишлаб чиқариш технологиясига кўра бажариладиган ишнинг ҳажми, меъёри ва разряди ставкасига кўра аниқланадиган иш ҳақи фонди.

Таъриф жадвали – меҳнатга ҳақ тўлаш разрядлари, таъриф коэффицентлари ва ставкаларини ичига олган жадвал.

Технологик карта - айрим экин турлари бўйича маҳсулот етиштириш билан боғлиқ ишларни ташкил қилишда корхонанинг машина ва ускуналарга, ишчи кучлари ва меҳнат харажатларига, ёқилғи ва мойлаш материалларига бўлган талаби, механизация ишларининг ҳажми, трактор ва қишлоқ хўжалиги машина ва ускуналарига бўлган талаб режалаштириладиган иш ҳужжати.

Трактор ишларини бажаришнинг зағон усули - далани бир неча бўлақларга (тахталарга) бўлиб, иш бажариш усули.

Устав фонди - корхоналар фаолиятини таъминлаш учун таъсисчилар томонидан дастлаб киритиладиган ва кейинчалик кўпайтириб бориш мумкин бўлган, ҳажми корхонанинг уставида белгилаб қўйиладиган маблағ. Ширкат хўжаликларида пай фонди ва бўлинмас фонддан иборат бўлади.

Умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда ёки зарар - асосий фаолиятдан олинган фойда суммаси плус молиявий фаолиятдан олинган даромадлар ва минус кўрилган зарарлар сифатида аниқланади.

Фавқулодда даромад (зарар) - хўжалик юритувчи субъектнинг одатдаги фаолиятдан аниқ фарқ қиладиган, яъни тез-тез ёки мунтазам содир бўлмайдиган воқеалар ёки битимлар натижасида юз берган даромадлар ёки харажатлар.

Фермер хўжалиги - ўзига узоқ муддатли ижарага берилган ер участкаларидан фойдаланган ҳолда товар қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқориши билан шуғулланувчи, аъзоларининг биргаликдаги фаолиятига асосланган, юридик шахс ҳуқуқларига эга мустақил хўжалик юритиш субъекти.

Харажатлар - ҳисобот даврида активларнинг камайиши ёхуд мажбуриятларнинг кўпайиши.

Экин майдонлари таркиби - жами экин майдонида айрим турдаги экинлар майдонининг тутган салмоғи.

Йилнинг соф фойдаси - солиқ тўлагандан кейин хўжалик юритувчи субъект, яъни корхона (фирма) ихтиёрида қоладиган ҳамда хўжалик субъекти мустақил тасарруф этадиган фойда.

Қишлоқ хўжалик кооперативи (ширкат хўжалиги) – товар қишлоқ хўжалик маҳсулоти етиштириш учун пай усулга ва асосан оила (жамоа) пудратига, фуқароларнинг ихтиёрий равишда бирлашишига, бошқаришнинг умумийлигига асосланган, юридик шахс ҳуқуқига асосланган мустақил хўжалик юритувчи субъект.

Кўшимча иш ҳақи – кўшимча меҳнат сарф қилиш, иш жараёнларини такомиллаштириш орқали кўшимча етиштирилган маҳсулот ёки юқори сифатли маҳсулот ҳамда шу маҳсулотларни етиштириш учун харажатларни тежаш эвазига тўланадиган иш ҳақи.

Шўба корхона - ўзига бириктириб қўйилган мол-мулкка нисбатан мулкдор томонидан мулк ҳуқуқи берилмаган тижоратчи ташкилот.

Ҳосилдорлик – бир бирлик экин майдони (гектар, сотих ва бошқа) ҳисобига етиштирилган ҳосилнинг физик миқдори.

Чорвачилик тизими - чорва моллари сонини ўстириш ва сифатини яхшилаш, маҳсулдорлигини мунтазам ошириб бориш ҳамда маҳсулот бирлигига қилинадиган харажатларни камайтириш, умуман, чорва моллари ва чорвачилик воситаларидан мақсадга мувофиқ фойдаланиш орқали уни энг самарали тармоққа айлантиришни таъминлайдиган ташкилий-иқтисодий, технологик ва техникавий тадбирлар йиғиндиси.

“Дехқон ва фермер хўжалиги иқтисодиёти” фанидан ўқув-услубий мажмуани яратишда фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Асосий адабиётлар:

- 1.Каримов И.А. «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари-Т.: Ўзбекистон. 1997.
- 2.Каримов И.А.Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлашти- риш йўлида-Т.: Ўзбекистон. 1995.
- 3.Каримов ИА. Ўзбекистон-бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли-Т.: Ўзбекистон. 1993.
- 4.Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишлари-Т.: Ўзбекистон. 1993.
- 5.Каримов И.А. Иқтисодий ислохот: маъсулиятли босқич-Т.: Ўзбекистон. 1993.
- 6.Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари-Т.: Ўзбекистон. 1998.
- 7.Каримов И.А. Ўз келажакимизни ўз қулимиз билан қурмоқдамиз-Т.: Ўзбекистон. 1999.
- 8.Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, уни Ўзбекистон шароитида бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент. «Ўзбекистон», 2009.
- 9.Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. Халқ сўзи, №16, 22.01.2011й
- 10.Абдуғаниев А.А., Абдуғаниев А., Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти.-Т.: ТДИУ. 2004.
- 11.Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., ва бошқ. Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди-(ўқув кўлланма)-Т.: ТДИУ, 2004.
- 12.Хусанов Р.Х., Додабоев Ю.Т., Агросаноат комплекси иқтисодиёти.-Т.: Ибрат. 2003.
- 13.Хусанов Р.Х., Қосимов М. Дехқон хўжалигини юритишнинг илмий ва амалий асослари-Т.: Чўлпон. 2000.
- 14.Чориев Қ, Беркинов Б. Дехқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юритишнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари,-Т.: Шарқ, 2002.

2. Қўшимча адабиётлар:

- 1.Хусанов Р.Х., Додабоев Ю.Т., Агросаноат комплекси иқтисодиёти.-Т.: Ибрат. 2003.
- 2.Хусанов Р.Х., Қосимов М. Дехқон хўжалигини юритишнинг илмий ва амалий асослари-Т.: Чўлпон. 2000.
- 3.Чориев Қ., Беркинов Б. Дехқон ва фермер хўжаликларини ташкил этиш ва юритишнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари,-Т.: Шарқ, 2002.

3. Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиётига оид мақолалар эълон қилинадиган илмий журналлар рўйхати ва сайтлари:

- 1.Петранева Г.А. Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003.
<http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>
- 2.Фермер: сельское хозяйство, сельскохозяйственное оборудование, техника продаж...
www.selhoz.net.ru
- 3.Дайджест-журнал «Фермер». www.chshb.ru
- 4.Фермер узаконень наконец то. www.agronews.ru
- 5.Дайджест-журнал «Фермер». www.chshb.ru
- 6.Фермер: сельское хозяйство, сельскохозяйственное оборудования, техника продаж...
www.selhoz.net.ru
- 7.Тошкент Давлат Иқтисодиёт Университети. www.tsue.uz
- 8.University of Hawaii at Hilo – Agroecology and Environmental Qulaity Program
www.uhh.hawaii.edu
- 9.Московская сельскохозяйственная академия www.ecfak.timacad.ru
- 10.Ikkinchi asossiy faktor esa infrastruktura va soliq yuki. www.forum.uz
- 11.Radio Tashkent International. http://info.uzpak.uz/uzb/econom_uzb/
- 12.Мардонова А.Т., Исҳоқова С.А. Аграр соҳада мулкий муносабатларни рўёбга чиқаришнинг долзарб услублари. www.ski.ilm.uz

МУНДАРИЖА

Сўз боши

Курснинг мақсади ва вазифалари

Рейтинг ишланмаси ва баҳолаш мезонлари

- 1 «Фермер ва деҳқон хўжаликлари иқтисоди» фанининг мазмуни, вазифалари ва ўрганиш усуллари
- 2 Деҳқон хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари
- 3 Фермер хўжалигининг ташкилий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослари
- 4 Деҳқон ва фермер хўжаликларининг ер-сув ва меҳнат ресурслари, улардан унумли фойдаланиш
- 5 Фермер хўжаликларининг ишлаб чиқариш воситалари ва улардан фойдаланиш
- 6 Фермер хўжаликларини моддий-техник ресурслари билан таъминлаш ва уни такомиллаштириш
- 7 Фермер хўжаликларида молиявий ресурслардан фойдалиниш механизми
- 8 Инфратузилма хизматларини ташкил этиш
- 9 Фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш харажатлари ва баҳонинг шаклланиши
- 10 Фермер хўжаликлари фаолиятининг иқтисодий самарадорлиги
- 11 Фермер хўжаликларини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш
- 12 Фермер ва деҳқон хўжаликларини бошқариш
- 13 Фермер хўжалигини тижорат фаолияти

Амалий машғулотларни бажариш юзасидан кўрсатмалар

Талабалар мустақил иш топшириқлари

Ўз-ўзини текшириш учун назорат саволлар

Яқуний хулосалар

Ечимини кутаётган илмий муаммолар

Информацион таъминот

Теришга . __. __. 11 йил берилди. Босишга __. __. 11 йилда
рухсат қилинди. Бичими 60 x 84, 1□16. Буюртма № __.

Ҳажми 10 б.т. Нусхаси 100 дона. Баҳоси келишилган
нархда. ГулДУ босмахонасида чоп этилди.

7007012. Гулистон, 4-мавзе